

hogy Európában él. A nemesi hagyományok közül nem a nyugatra kóborló és mohón tanuló úrfiak, nem a deákok és a protestáns papok hagyományát vette át, hanem a „mezei emberekét”, akiknek típusát Kármán így rajzolta meg: „Nem tudja, mi történik faluján kívül, s azt hiszi, hogy megyéjének határdombjain túl már ott kezdődik a Fekete-tenger...” talán a jóra való restség, talán a semmihez sem hasonlítható külön magyar viszonyok, s talán az, hogy ez a réteg annyira el volt foglalva azzal az igyekezettel, hogy minél úribb legyen, hogy e mellett valóban kevés ideje maradhatott arra, hogy minél európaibb legyen.” (191–192. l.) Németh László már arról ír, hogy „... a mai magyar gazdaságon a tisztviselő-rend a legnagyobb csapás” (*A minőség forradalma*. Bp. 1940. 162. l.).

A polgári Nyugatban megjelent tanulmány szerzője, dr. Hesslein József sem értékeli másképp a magyar dzsentri tisztviselőréteget. „A polgári Magyarország megszületése, vagyis az 1848-as forradalom után is megtartotta azonban a magyar bürokrácia az ő feudális jellegét. A közhivatalokat Magyarországon még ma is hűbértartok gyanánt kezelik. Az állami hivatalokat ma is nobile officiumoknak tekintik és családi örökséget képeznek, vagy politikai szolgálatok jutalmazására adományozzák azokat... A magyar vármegye tisztikara ma is egy vagy két család tagjaiból alakul, szolgabíró, jegyzőt, polgármestert ma is a megye első földbirtokosa nevez ki. A minisztériumokban ma is megvannak a fizetéstelen állások, ami teljesen kizárja, hogy ezekre az állásokra mások, mint az ország nagyurainak gyermekei pályázhassanak. Más szóval a magyar közhivatalt sohasem tekintették kenyérkereső foglalkozásnak, hanem az államhatalom biztosítására szolgáló eszköznek” (*A köztisztviselő-probléma*. Nyugat 1917. 439. l.).

Ennek a folyamatnak a másik vetületét világítja meg a Magyar Szemle névtelen szerzője is, amikor megállapítja, hogy: „... a magyar középosztály csak részben emelkedett fel alulról. Jelentékeny része felülről csúszott le. Gondolok elsősorban a földbirtokos osztályból rekrutálódott hivatalnokai karra, amely ösztönösen menekült anyagi leromlása után az állam védőszárnyai alá.” (1932. máj. 36. l.)

E réteg még a mai napig is utolérhetetlen leírását találjuk meg Szekfü Gyula, *Három nemzedék és ami utána következik* (Bp. 1934) c. könyvében. Szekfü gondolatmenetének mintegy összegezéséket olvashatjuk egy helyütt a Századunkban: „A politikai hatalom a kiegyezés megkötése óta forma szerint ugyanazon társadalmi osztály kezében volt, az úgynevezett középosztályban. Ma már tudjuk minő lényeges változásokon ment át ennek összetétele. Amint a Deák Ferenc-féle művelt birtokosok befolyása mindinkább csökkent, azzal együtt csökkent ennek az uralkodó osztálynak politikai érzéke is. Hiszen másként nem megérthető, miért nem nézett szemébe ez a középosztály a nemzeti élet nagy problémáinak; a választójognak, a földkérdésnek, a nemzeti kérdésnek...” Ha Szekfüvel nem is lehet minden következtetésben egyet érteni, az bizonyos, hogy a dzsentri tisztviselőréteg jellegének megértését munkásságával nagyban elősegítette, a marxista történészek — közöttük Balázs Béla idézett munkája is — jelentős mértékben támaszkodik Szekfü dzsentri-leírására.

Rendkívül érdekes, hogy a magyar polgári történészek felfogásával azonos módon látja a dzsentri tisztviselőréteg kialakulását az osztrák történész is, Karl Renner, *Grundlagen und Entwicklungsziele der Österreich-Ungarischen Monarchie* c. könyvében. Arról ír, hogy a polgári államra való átrendezés lassan a dzsentrit is kiforgatta régi mivoltából. Az eredetileg egységes osztály három foglalkozási ágra szakadt. A mezőgazdálkodó dzsentri szellemileg, politikailag Grossbauer, akiben a származási gőg egy közepszerű gabonatermelő minden nyomorúságával egyesül. A dzsentri hivatalnok, a kiképzett aktakörműlő a fegyelmi rend hálójába szorult. A tartományúr államszolgává süllyedt, aki most az ő kiirthatatlan seignoriális önérzetét az adminisztrációjának alávetett egész néppel érezteti.

A polgári szerzőknek azt az állítását, hogy a magyar közhivatalnoki kar, különösen a megyei és városi apparátusok zömét a dzsentri réteg leszármazottai alkották, alátámasztják a legújabb kutatások. Hanák Péter a Magyar Tudományos Akadémia történeti főbizottsága által megvitatott tanulmányában kimutatta, hogy pl. Somogyban 1867 és 1910 között 79 vezető személy (központi igazgatás és szolgabírók) közül 6 nagybirtokos, 11 középbirtokos, 26 volt középbirtokos, 23 nemesi értelmiségi, 13 polgári értelmiségi található. A nemesség tehát a megyei vezető állások 83,5%-át, ebből a volt középbirtokosok 33%-át foglalták el.

⁶ Szekfű Gyula, *Három nemzedék és ami utána következik*. Bp. 1934. 246. l.

⁷ Még Szekfű Gyula is (idézett művében) tévesen a „középosztály” — értsd köztisztviselők — uralmáról beszél. Ez a valóságban csupán az elnyomott társadalmi osztályok előtt látszott a hatalom valódi birtoklásának, úgy valahogyan, ahogy a közkatona szemében az őrmester a hatalom birtokosa.

⁸ L.: Gidófalvy István i. m. 1907. 43. l.

⁹ Szabó Zoltán i. m. 137. l.

¹⁰ Dr. Weis István belügyi államtitkár 1919 decemberében beismerte: „Nálunk már béke idején is kb. háromszor annyi volt a köztisztviselők száma, mint amennyi el tudta volna látni a közszükségletet. Tisza Kálmán jószándékából, de hihetetlenül szerencsétlen kézzel úgy akarta megmenteni a középosztályt, hogy fiait tisztviselő pályára terelte és derűre-borúra állította fel tényleges szükséglet nélkül az állásokat.” (Magyar Köztisztviselők Lapja 1919. dec. 31. *Tisztviselők válsága* c. cikkből.) Hegedűs Lóránt pénzügyminiszter hasonlóan nyilatkozik 1921 februárjában a parlamentben a takarékosági program tisztv. részének vitáján, amikor kijelenti: „Általános meggyőződésé vált, hogy állami adminisztrációnkat a tisztviselők egyharmadával el lehetett volna végezni.” (Pesti Hírlap 1921. febr. 15.)

¹¹ Ehelyütt csupán egyetlen részletet idézünk Weis, *A mai magyar társadalom* c. munkájából: „Tisza Kálmán ideje óta a kormányzat úgy törekedett a kérdés méregfogának a kihúzására, hogy derűre borúra, nem egyszer a tényleges szükségletet messze meghaladó méretben szervezte a tisztviselői állásokat és azokba 'mentette' a társadalom középső rétegeit. Így alakult ki az a helyzet, hogy a középosztály túlnyomó része tisztviselői, vagy legalább fix javadalmazású közszolgálati állásokba jutott...” A továbbiakban vö. Weis István i. m. 105–106. l.

¹² Hanák Péter, *Vázlatok a századelő magyar társadalmáról*. Történelmi Szemle 1962. 2. sz. 223. l.

¹³ Weis István i. m. 111. l.

¹⁴ L.: Laky Dezső, *A közületi alkalmazottak szociális és gazdasági viszonyai*. Stat. Közl. 67. k. 1. sz. 33. l. — Ezt a kérdést részletesen bemutatja Szabolcs Ottó, *Budapest tisztviselő-retegei az ellenforradalmi rendszer első évtizedében* c. munkája. (Akadémiai Kiadó 1963.)

¹⁵ Laky i. m. 39. l.

¹⁶ Ismét csupán néhány jellemző idézettel mutatjuk be a különböző felfogású szerzők álláspontját az úri tisztviselő-dzsentriről. Már Lippay is látta e megmerevedett társadalom korszerűtlenségét. Szerinte már a középiskolában megkezdődik ez a — valóságban sokkal előbb már meglevő — társadalmi kiválasztódás: „A gyermek a középiskola osztályaiban megtalálja azt a modern társadalmi középosztályt kicsinyben, amelynek össze kellene kellene működnie a nemzeti és társadalmi életben. Hogy ez nem történik meg, hogy a legtöbb 'úrifiú' érettségi után megrostálja a pajtásait, a felnőtt társadalomtól ellesett szempontok szerint válogatván ki közülük akiket szerinte a középosztályhoz tartozás megillet, arról a középiskola már semmit, vagy csak nagyon keveset tehet.” (68. l.) Igaza van nem magában a középiskolában, hanem abban a társadalomban kell keresni az okot, amelynek az ilyen középiskola is a terméke. Lippay kénytelen elitelő álláspontra jutni, amikor megállapítja: „Az eredeti középosztály marad ami volt, a maga differenciálatlanságában, dilettantizmusában, társadalmi exkluzivitásában, egészben a maga korszerűtlen és hibrid kultúrájában”. (71. l.) Farkas Geiza, *Az úri rend* c. könyvében (Bp. 1912.) az úr fogalmát már nem önmagából vezeti le, hanem azon viszonyként kezeli, ami végső soron az adott társadalmi rendszer képletét alkotja: „Kik hát az urak? Egy szellemes és mélyenszántó meghatározás szerint azok az emberek, akik a létező társadalmi rend fenntartásában másoknál nagyobb mértékben érzik magukat érdekelve és azért, ama rendért adott esetben nagyobb tevékenységre, áldozatokra, esetleg egész egyéniségük latbavetésére, életük kockáztatására is hajlandók.” Weis István ha nem minden elfogultságtól mentesen, de plasztikusan bemutatja az úri tisztviselőréteg differenciációját, s vonzókörét. „A vármegyeház körül csoportosulók magját a vármegyei tisztviselői kar, s azok családja alkotja; hátvédjük a környék közép- és nagybirtokos osztálya, amely rövid városi látogatása alkalmával csak velük érintkezik és amelynek neve, befolyása, költsége a város kereskedő

és iparos köreiben irigység, de tisztelet tárgya. Ebbe a körbe bejutni törekvése a város minden fölfelé menő irányzatot mutató lakosának. Ezt a vágyat kielégíteni azonban nem olyan könnyű dolog. A hatóságok vezetői (törvényszéki elnök, királyi ügyész, pénzügyigazgató, gazd. felügyelő) hacsak személyükben valami komikus vonás nincs, bebocsátást nyernek családos-tól, még abban az esetben is, ha erősen polgári hangzású nevet viselnek és bizonyos alkalmazkodó plasztikonjukon finom tűszúrások nyoma marad. A többi köztisztviselők közül csak azok csatlakozhatnak, akiknek vagy nagyon jó nevük, vagy nagyon jó modoruk és vagyonosak, vagy az illető megyében olyan összeköttetésük van, amely megnyitja számukra az ajtókat. Föltétlenül ehhez a körhöz tartoznak a lovasított tisztek, ide értve a gyalogsági törzstiszteket is; a főfegyvernem többi tisztjei azonban, rendkívüli kivételektől eltekintve, épp oly kevésbé lehetnek szívesen látott állandó vendégei az ehhez a körhöz tartozó családoknak, mint a középiskolai tanárok.” (*A mai magyar társadalom* 56. l.) Weis szerint az úri világ legalsó peremén a tanítók helyezkednek el. „A falusi intelligencia harmadik tagja: a tanító nem foglalja el azt a helyet a falu társadalmában, amely őt joggal megilletné.” (33–34. l.) „A tanító háttérbe szorulásának több oka van. Az egyik minden esetre az, hogy a vidéki vezető réteg a lelkeszt mindig elismerte egyenrangúnak, ha társadalmilag nem is érintkezett vele, újabbban a jegyzői kar kiemelkedő tagjait is befogadják — arra azonban alig van eset, hogy a vidéki úri társaságnak a művelt és jómodorú tanító is tagja lehessen, hogy vacsorákra, vadászatokra meghívják, hogy vele szemben a társas érintkezés külső formáit illetően engedményeket tegyenek. Ez a felsőbb rétegből jövő előítélet, az érintkezésnek mindenki által észlelhető udvarias, de hideg és kissé lenéző módja megingatja a tanító helyzetét és arra készteti, hogy társaságát műveltségben messze alatta álló körökben keresse.” (44. l.) S hogy ez mit jelent az ellenforradalmi magyar társadalom tagoltságában: „Egymás mellett él ez a két réteg, de egymással nem érintkezik.” (47. l.) Weis — nem is jogtalanul — a „középosztályt” szinte azonosítja a köztisztviselőkkel. „A magyar középosztály kérdésének vizsgálatánál nem téveszthetjük tehát szem elől azt a különleges körülményt, hogy a középosztálykérdés nálunk elsősorban tisztviselőprobléma, mégpedig azért, mert a tisztviselői hivatás úri foglalkozásnak minősült, és ezenkívül csak igen kevés élethivatás kapta meg azt a bélyeget...” (106. l.) Ennek káros következményeit a magyar köztisztviselők habitusára a köztisztviselőket az ellenforradalmi rendszer platformjáról bíráló Weis is kénytelen észrevenni: „Alapfogyatkozása az, amit a középosztály leírásánál már kiemeltünk; úrnak érzi és képzei magát, úri hagyományokat ápol, amelyek nem egy esetben fintorrá válnak, csupán visszásságaikban jelentkeznek. Minthogy nincs igazi önkormányzat, nincs polgári önértzet, a tisztviselők jelentős része a közönség urának érzi magát és — ha idejét idegeit őszintén és igazán a közönség szolgálatába bocsátja is — ez a tudattá sűrűsödő érzés az érintkezés módjában és a közönség kényelmi igényeinek figyelmen kívül hagyásában erősen visszatükröződik.” (223. l.)

Makkai János az úri világ csalóka látszatát valóságosnak fogadja el, amikor a közhatalom letéteményesei mögött nem látja meg a hatalom igazi birtokosait: „A magyar köztisztviselő kifejezetten ’úri réteg’. Tekintélyében csak a mágns és a földbirtokos elem áll fölötte. Ám keresztény kapitalizmusunk gyöngé s így az ipar és kereskedelem nem fejlesztte ki a köztisztviselő felett álló, társadalmilag homogén pénzarisztokráciát. Aki így hazánkban állami szolgálatba kerül és mint egyetemet végzett ember, az úgynevezett ’fogalmazási szakban’ elhelyezkedik — nyomban vezető osztályú embernek ’úrnak’ és pedig megkülönböztetett úrnak érzi magát.” (I. m. 204. l.) „A mi társadalmi berendezkedésünk mellett a köztisztviselő és a közigazgatás szolgálja a középosztály előkelő rétegét teszi.” (208. l.) Makkai optikai csalódása teljessé válik, mikor arról ír, hogy: „Magyarországon a politikai élet vezetése túlnyomórészt a középosztály kezében van. A mágnsréteg előkelő pozíciókat tölt be ugyan és megkülönböztetett tiszteletnek örvend, de életérzése közéletünkben nem dominál. Ugyanazt a szerepet tölti be felülről, mint a kigazdaosztály és a munkásréteg alulról; kiegészíti a középosztályt, jelen van a törvényhozásban, az ország igazgatásában és a közvélemény formálásában, de erejét, hatását sokkal kevésbé érezteti, mint a középsők társadalma. Magyarországot határozottan a középosztály vezeti és politikai életünk viselkedésmódját, illemrendszerét is az ő életérzése határozza meg. A közéleti illem ilyenformán főleg a középosztály hallgatólagos megegyezésén nyugszik. Ha szabályait nem tartjuk be, elsősorban ennek a rétegnek az

ítélkezését, haragját vonjuk magunkra, s ezzel együtt veszítjük el híveink és szövetségeseink bizalmát és becsülését, míg ellenfeleinknek újabb és újabb támadási lehetőséget nyújtunk.” (173—174. l.) Ebből a gondolkodásmódból azután már egyenesen következik az a megállapítás, hogy „az igazi úr az, akinek hatalom van a kezében”. (132. l.) Makkai úgy járt, mint aki a gombhoz készítette a kabátot. A középrétegeket — közöttük a dzsentri köztisztviselőket nem az alapvető rétegek között elhelyezkedőnek fogja fel, hanem megfordítja a dolgok természetes logikáját, s a középréteg körül állóknak tekinti csupán a társadalom alapvető osztályait és rétegeit. Így természetesen a középosztály még nevének értelmét is elveszti, s közbülső álló helyett központiá növekszik, s szemléletében a társadalom vezető erejévé torzul. Ettől az alapvető nézőponti tévedéstől eltekintve sok részletében szemléletesen, s a maga jellemző fintorait jól érzékeltetve rajzolja meg az úri dzsentri hivatalnokot, bár igyekszik hibáit is „megérteni” — ha nem is egyetérteni azzal — s az egyensúly érdekében hibái mellett gondosan ügyel erőnyi felsorolására is.

Máshogy látszik ez a kérdés a nép, elsősorban a parasztság szemszögéből nézve. Szabó Zoltán arról ír, hogy: „Egy nemzetnek azonnal vége lenne, ha csak középosztálya lenne, különösen, ha olyan lenne, olyan hivatali, s annyira a mások életének igazgatásából élő, mint a miénk.” (I. m. 190. l.) Szabó látja ennek a rétegnek a heterogén jellegét. „A vidéki értelmiség legfeltűnőbb tulajdonsága: széttagoltsága. Tagolódik elsősorban az egyesek származása szerint, láthatóan az apák osztálya, s láthatatlanul az apák fajtája szerint. Tagolódik a származási adottságokból adódó szemléleti különbségek szerint, a társasági úriemberi megítélés kasztrendszerű különböztetése szerint, ezen belül mint honorácior osztály, a hivatal rangja szerint. Mert a hivatalnak nálunk ugyanúgy van előkelősége, ahogy a családnak. Teszem azt: a vármegye ebből a szempontból sokkal magasabbrendű hivatal, mint a városháza, a jegyzői iroda magasabbrendű, mint egy iskola igazgatói szobája és mind magasabbrendű egy magánvállalat irodaszobáinál. A középosztályban a hivatalok és állások sem fontosság, vagy nemzeti szerep szerint ítéltetnek meg, hanem a hatalom mérve szerint és aszerint, hogy a hatalmi jellegben mennyire van közel a régi nemesi hatalomhoz... A tanár, bár ugyanannyi egyetemi esztendő végzett, mint a jogász, a vidéki értelmiség gondolkodása szerint korántsem olyan magasan álló férfiú, mint amaz. Minthogy a jogászműveltség régi nemesi hagyományokban gyökerezik, viszont a kultúra terjesztése nagyon kevés gyökerezik ily hagyományokban.” (184—185. l.) S amíg Makkai szemében a „középosztály” az a centrum, amely köré a társadalom csoportosul, addig Szabó azt bizonyítja, hogy középosztály tulajdonképpen nincs is: „Ha mélyebben akarjuk vizsgálni az úri-középosztály-értelmiségi konglomerátum lényegét, szerepét és korában való állását, legjobb, ha szemléletét vesszük vizsgálat alá. Mikor magát e réteget vizsgáltuk, meg kellett állapítanunk, hogy középosztály mint osztály nincs is. Csak különféle nem egymáshoz tartozó, csak egymás mellé sorakozó elemek vannak... Mikor középosztályú szemléletről beszélünk, előre kell bocsátanunk, hogy egységesen ilyen szemlélet alig van. Csupán egy sereg ettől vagy attól származó uralkodó felfogás van, s ezek ugyanúgy indokolhatók a származás tényeivel, a szülő szabad jellegével, a szoros hivatali függés következményeivel, mint maga a réteg atomizáltsága, széttagoltsága.” (189. l.)

Tagadhatatlan, hogy Szabónak feltétlenül igaza van, amikor arról ír, hogy középosztály mint olyan nincsen. Nem eléggé látja azonban, hogy az úri társadalom bűvös körébe tartozó embereket — heterogénségük ellenére — valamiféle közös hamis tudat tartja egybe, s választja el a nép nagy többségét kitevő „nem úri emberektől”. Az is egyoldalú állításnak tűnik, hogy csupán egy „felülről adott név burkában” egyesülnek. Az „úri” és „nem úri” társadalom merev elkülönülését alulról legalább annyira érezték, mint felülről, s a nem úri emberek is maguktól idegen közösségnek érezték az „urak” világát. Ezt éppen maga Szabó Zoltán is leírja az úrihivatalnok viszonylatában: „Viszonyuk a néphez sohasem lehetett igazán bensőséges, hiszen pályáik szerint tulajdonképpen a nép szolgálatára rendeltettek volna, de fölötteseik a nép kormányzását kívánták tőlük.” (1791. l.) Hanák álláspontja áll legközelebb az igazsághoz: „Mi kapcsolta össze az anyagi alapjaiban széthulló földbirtokos és hivatalnok dzsentrit s a körülötte keringő dzsenri középosztályelemeket? Korszakunkban elsődlegesen a tudat és életforma közössége.” (I. m. 223. l.)

¹⁷ Szekfű arról ír, hogy az „úr” sajátos magyar fogalma nem is fejezhető ki más nyelvekben. Nemcsak ez a kifejezés, hanem a „középosztály” és „dzsentrí” is más értelmet vett a magyar viszonyok között. Amint nálunk a középosztály külföldi államoktól egész eltérő fejlődést vett és ez az elnevezés különleges tartalmat takar, éppen úgy a dzsentrí is nem azt a jelenséget fejezi ki, amelyre azt a szót hazájában megalkották. Makkai az amerikai és a magyar kistisztviselő szögesen ellentétes helyzetét mutatja be abban a társadalomban, amelynek keretei között él: Amerikában köztisztviselőnek nem a legjobb elemek mennek, hanem szinte csak azok, akik az üzleti és tudományos életben gyenge képességeik miatt nem tudnak elhelyezkedni és így lemaradnak a nagyobb előmenetelről. „Ha nem törekszel, elmehetsz majd állami tisztviselőnek. Az angolszász világban általában nem tartozik a nagy ambíciók közé hivatalnoknak lenni, s mások ügyeivel foglalatostkodni. Más országokban a köztisztviselői pályának nincsen múltja (például Dél-Amerikában és Balkánon), és így e helyeken a közalkalmazott szintén nem kiemelkedő tényező a társadalomban. Németországban ezzel szemben e pályának múltja és a jelenben tisztessége van. Magyarországon pedig a régi nemesi ideálok következtében hosszú ideig csak a közszolgálatnak volt társadalmi becsülete.” (I. m. 207–208. l.)

¹⁸ Hanák i. m. 219. l. — Jellemző, hogy még a finánciókések jelentős része is szükségét érezte, hogy kisebb-nagyobb földbirtokot vásároljon, hogy így is szalonképesebb legyen abban az „úri társadalomban”, amely formálisan magába fogadta. A pénzügyi vállalkozások, bankok stb. is úgy tűntek elfogadhatóbbnak és befogadottabbnak, s bizonyos mértékig az úriság alapját képező vagyonnak, illetve vállalkozásnak, ha élen egy két történelmi nevet tudtak felmutatni. Alig található olyan jelentősebb vállalkozás, ahová ne kerestek volna lázasan — s természetesen ne találtak volna — busás honorárium ellenében jó csengésű névvel rendelkező arisztokratákat, akiknek semmi más teendőjük nem volt, mint nevükkel fémjelezték a finánciókés vállalkozást, s annak igazi irányítóit és gazdáit.

¹⁹ Hanák uo.

²⁰ Kállai Gyula, *Értelmiség és demokrácia*. Bp. [1945] 2. l.

²¹ A táblázatot az 1910. és az 1920. évi népszámlálások adatai alapján állítottuk össze.

²² A háztulajdonosok foglalkozási megoszlása 1920-ban Budapesten:

Háztulajdonosok foglalkozása	Összesen	Háztulajdonosok foglalkozása	Összesen
<i>A) Fizikai személyek</i>		fővárosi tisztviselő	137
<i>I. Östermelés . . . . .</i>	984 ebből	igazságügy	357 ebből
földbirtokos	531	ügyvéd	270
földműves	218	közegészségügy	223 ebből
<i>II. Ipar — forgalom . . . . .</i>	5587 ebből	orvos	168
bányászat	12	irodalom-művészet	125
ipar	2901 ebből	egyéb értelmiségi	572
ipari tisztviselő	207	nyugdíjasok tőkések, járadé-	
kereskedelem	1885 ebből	kosok	845
önálló	1643 ebből	<i>IV. Véderő . . . . .</i>	68
alkalmazott	242 ebből	<i>V. Napszámosok . . . . .</i>	144
tisztviselő	200	<i>VI. Vagyonukból élők . . . . .</i>	4 647
közlekedés	789	<i>VII. Egyéb foglalkozásúak . . . . .</i>	956
<i>III. Közszolgálat . . . . .</i>	664 ebből	Fizikai személyek összesen:	14 558
állami tisztviselő	386	<i>B) Jogi személyek . . . . .</i>	772

A ház és birtokviszonyoknál — a statisztikai felvételek módszerei miatt — kénytelenek voltunk egy kategóriához sorolni a közszolgálati alkalmazottakat a szabadfoglalkozásúakkal. Tehát az itt közölt birtokosok — a statisztikai táblázat „III. közszolgálat” címszó alatt sze-

replőknek is csak egy része köztisztviselő, s nem csekély része szabadfoglalkozású (pl. ügyvéd, orvos stb.). A táblázat így is tükrözi a köztisztviselői kar elszegényedését.

²³ Stat. Közl. 70. k. III. füzet 243. l.

²⁴ L.: a Magyar Statisztikai Évkönyvek 1920—1931. évi kötetiben.

²⁵ Laky i. m. 63. l. — A köztisztviselők eladósodásának mértékét megszabta az eladósodott és elszegényedett réteg hitelképessége. Amint a fenti statisztikából látható, a tartozás közel felének nagysága kb. egytől tíz hónapig terjedő fizetések összegét tette ki. Ha havi átlagkeresetnek 250—350 pengőt veszünk, a köztisztviselőknek (a tanerőket is beleszámítva) mintegy 14%-a volt 1—2 havi vagy kevesebb, s több mint ugyanannyi 2—10 havi fizetése erejéig eladósodva. 10 hónapi fizetésénél nagyobb összeggel már csak 2,7%-a tartozott. Hogy mennyire a hitelképesség szabott határt a további eladósodásnak — s nem a tisztviselőknél, akik szívesen vettek volna fel további kölcsönöket, ha kaptak volna —, azt mutatja a jobb anyagi viszonyok között levő és magasabb fizetést élvező bírók és ügyészek adósságainak mértéke. Míg a tisztviselők 13,9%-a adósságainak összege 500 P alatt volt, addig az ügyészek és bírák közül csupán 5,2%-nak volt ily kis összegű tartozása. Ezzel szemben míg a tisztviselőknek 17,4%-a, addig az ügyészek 26,6%-a tartozott 500—2500 P közötti összeggel. Még feltűnőbb az arány az 2500—5000 P közötti adósságok tekintetében. Míg a tisztviselők közül csupán 3,9%-nak, a bírák és ügyészek közül 9,7%-nak volt ily összegű tartozása. Ha a két réteg adósságainak mediánértékét nézzük, akkor is kiviláglik ez a különbség. Míg a tisztviselők tartozásainak mediánértéke 586, a bírák és ügyészeké kb. kétszerese, 1182.

²⁶ I. m. 66. l.

²⁷ Részletesebben l.: Stat. Közl. 58. k. III. füzet 155. l.

²⁸ Laky i. m. 44. l.

²⁹ Laky i. m. 45. l.

³⁰ Uo.

II. HOGYAN VETŐDÖTT FEL A TISZTVISELŐ-KÉRDÉS AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

¹ A magyar polgári állam tisztviselői apparátusának kialakulása már az önkényuralom idején megkezdődött. Az 1867-es kiegyezés után fokozatosan kiépül a magyar bürokrácia is. 1870-ben csupán 9503 tisztviselője, 1543 tiszteletdíjasa, kezelője és díjnoka, továbbá 8735 hivatali altisztje van az országnak, 1899-ben a hivatalnokok száma már 36 845, a tiszteletdíjasok, kezelők, díjnokoké 8349, az altiszteké 66 202. 1909-re a tisztviselők száma 50 253-ra, a kezelők, díjnokok, tiszteletdíjasoké 11 395-re, az altiszteké 91 520-ra emelkedik. (l.: 1870—1940 között évenként részletezve: Hollós István, *A közzolgálati alkalmazottak nyugdíjkérdései és a megoldási lehetőségek*. Stat. Közl. 93. k. 2. sz. 12. l.) Hollós adatgazdagsága mellett is egyoldalúan értékeli a magyar állami tisztviselőlétszám emelkedésének okát és szükségességét: „Míthogy a fejlődést az előző századokban mesterségesen fojtották vissza, a gazdasági és kulturális fejlődés rohamos volt, és ezzel kapcsolatban a közigazgatás feladatköre is bővült és a létszámemelkedés is aránylag rövid időn belül következett be.” Szerinte a közlekedés, posta, kulturális hálózat kiépülése indokolja az állami tisztviselők számának ilyen arányú növekedését. A dualizmuskori tisztviselő túlermelés indokait Buday László már politikai-társadalmi okokkal magyarázza. Megállapítja: „Értelmiségi osztályunkban túlermelés mutatkozott már akkor is, amikor Magyarország politikai egységét semmi veszedelem nem fenyegette, s a közzolgálati pályák legalsó lépcsőfokára is egyre nehezebb volt fölkapaszkodni. De mert ugyanebben az időben, mint főntebb említettük a tisztviselő osztály már komolyabb anyagi nehézségekkel is küzdött, úgy véltek a két külön bajon segíteni, hogy egybekeverték az orvosszert; megnyitották a létszámszaporítás zsilipjeit, s hogy a tényleg szolgáló tisztviselőket magasabb fokra emelhessék, elhelyezték alattuk az újonnan kinevezetteknek újabb panaszokra jogosult rétegét.” (Buday László, *A megcsönkített Magyarország*. Bp. 1921. 257. l.) Buday a múlt hibáinak többé-kevésbé helytálló felsorolása mellett hamis

következtetésre jut, amikor a hibák végső és fő forrásaként Trianont állítja be, s a sovíniszta-ellenforradalmi politika alátámasztására törekszik. Lényegében Budayval egyező véleményít alakított ki Weis István is. Weis a társadalmi okot az általa középosztálynak nevezett magyar dzsentri „történelmi intelligencia” megmentési kísérletét látja, ám a politikai okot elhallgatja, hogy Tisza István így bázisát, politikai híveinek a táborát akarta növelni. A Magyar Szemle-ben közölt *Még mindig a harmincévesek* c. tanulmány szerint „a szellemi túltermelés nem sajátosan hazai jelenség s hogy oka nem kizárólag a veszített háború okozta dekonjunkctúra, s nem a megszállott területekről való ideözönlés, mint azt általában állítani szokták... A szellemi túltermelés egy legalább is szélesztendő mozgalom természetes következménye.” (Magyar Szemle 1932. máj. 34. l.) A Magyar Szemle cikkírója helyesen látja a modern polgári államapparátus kiépítésével kapcsolatos diplomás szakemberszükséglet természetes növekedését, „a közművelődés fokozásának ereje indította” folyamatot, ugyanakkor lebecsüli a sajátos magyar tisztviselő-túltermelés társadalmi és politikai tényezőit.

² A fegyveres erő tagjai e számokban nem szerepelnek. A közlekedési tisztviselők létszámának növekedését bizonyos fokig indokoltta teszi a vasútfejlődés üteme. Vö. Berend—Ránki, *Magyarország gyáripára az imperializmus első világháború előtti időszakában. 1900—1914.* Szikra 1955. 209. l.

³ L.: Laky Dezső, *A közületi alkalmazottak szociális és gazdasági viszonyai.* Stat. Közl. 67. k. 1. sz. 40. l. — Lényegében valamennyi jelentősebb forrásmunka a köztisztviselői apparátus háború alatti lényeges mértékű személyi átalakulásáról ír. Dr. Hoffmann szerint: „Már a háború alatt átférmálódott az összetételük, amikor a hadbavonultak árván hagyott íróasztalai mellé a nők serege nyomult. Majd a megszállott területekről menekülők árasztják el fölös számban a leszerelő hadüzemek miatt is megritkult munkahelyeket.” (Hoffmann Dezső, *A magántisztviselők szociális és gazdasági helyzete Budapest.* Stat. Közl. 63. k. 4. sz. 6. l.) Buday László is ebben látja a köztisztviselő túltermelés további növekedésének egyik legjelentősebb forrását: „A háború a kisegítő alkalmazottak számának nagy növekedését hozta magával, a forradalmak a bürokratizmust újra csak növelték, úgy hogy Magyarország megcsontkítása az államtól kényeret váró személyzetnek még soha nem tapasztalt óriási létszámát találta.” (Buday László i. m. 258. l.) Buday állításakor mintha elfeledkezett volna arról, hogy már 1919. augusztus első napjaiban a győzedelmeskedő ellenforradalom első rendeleteinek egyikében (későbbi fejezetben e kérdést részletesen bemutatjuk) valamennyi a Tanácsköztársaság alatt alkalmazott állami tisztviselőt elbocsátotta. Buday ezzel a tisztviselőkérdésért való felelősséget legalább részben a két forradalomra akarta áthárítani.

A Statisztikai Közlemények e tisztviselőréteg világháború alatti „felhígulásából” magyarázza a színvonal csökkenését. „A hivatalnoki pályákon az alkalmazottak képzettségét illetően az igények nagyon alászálltak. Ennek oka elsősorban a háború volt, amikor a hadbavonultak pótlására válogatás nélkül alkalmazták a jelentkezőket.” (Stat. Közl. 88. k. 3—4. sz. 10. l. Fővárosi Adatok.) A Statisztikai Közlemények elemzése csupán azt nem tartotta szükségesnek megemlíteni, hogy nem a lakosság egészéből, hanem az úgynevezett „középrétegekből” alkalmazták „válogatás nélkül a jelentkezőket” a háború alatt. Így ez a kicserélődés a köztisztviselő apparátusnak nem más társadalmi osztályokból való felfrissülését, hanem a „középrétegek” viszonylag jobban képzett és közhivatalra alkalmasabb része helyett ugyanazon réteg kevésbé képzett egyedeivel való felhígulását jelentette.

⁴ Az adatokat Horvát-Szlavónia nélkül vettük. Horvát-Szlavóniával együtt az ország területe 1914-ben 325 411 km², lakosainak száma 20 886 487. Ha ezt az adatot használtuk volna, szemben a tisztviselők horvát-szlavóniai adataival együtt, az eltérés még nagyobb lett volna.

⁵ Munkánkban a közalkalmazottak különböző csoportjai szerepelnek. A különböző csoportok megjelölésének tisztázása érdekében az alábbiakban adjuk az egyes használt terminológiák meghatározását:

Közalkalmazottak: Az állami, önkormányzati, községi, államvasúti, állami vállalati és üzemi tisztviselők és segédszemélyzet, valamint az állami vállalatok és üzemek munkásai együttesen.

Állami alkalmazottak: Az állami hivatalok és üzemek tisztviselői, segédszemélyzete és munkásai együttesen.

Köztisztviselők: A közalkalmazottak közül a tisztviselői beosztásúak.

Állami tisztviselők: Az állami alkalmazottak közül a tisztviselői beosztásúak.

Államvasúti alkalmazottak: A MÁV tisztviselői, segédszemélyzete és munkásai.

Államvasúti tisztviselők: A MÁV tisztviselői.

Budapesti tisztviselők: A bp-i állami tisztviselők és a bp. Székesfőváros községi tisztviselői.

Székesfővárosi tisztviselők: Budapest Székesfőváros községi tisztviselői.

Valamennyi tisztviselői kategóriát a fegyveres testületek nélkül értjük.

⁶ A jelen kimutatásban nem szerepelnek a MÁV-nál szolgálatot teljesítő tisztviselők egyes kategóriái, amelyek már átmenetet képeznek a munkás és alkalmazott kategóriákba, s ezért az összehasonlító statisztikába nem vették fel. Hogy a nem teljesen 8 000 000 lakosú Magyarország arányaihoz képest 209 083 állami alkalmazott mennyire túlméretezett, azt látjuk, ha összehasonlítjuk más országok állami alkalmazottainak számával. Pl. 1920-ban a Magyarország lakosságának közel hússzorosát kitevő USA állami alkalmazottainak (civil executive branch) létszáma 691 116 fő (ez a szám 1930-ban 608 915-re csökken). A hatalmas gyarmat-birodalommal rendelkező Anglia közalkalmazottainak (civil service) száma 1928-ban mintegy 434 000. (Ebből csupán 117 000 a hivatalnok jellegű státus). Magasabb a létszám Franciaországban. 1921-ben az állami alkalmazottak száma 618 983, ebből 70 239 ideiglenes és kiegészítő alkalmazott, ezek nagy részét a háború alatt vették fel állami szolgálatba. 1920-ban Svájcban a szövetségi közigazgatási és üzemi alkalmazottak létszáma együtt 75 614, a kantonális és községi közigazgatási és üzemi alkalmazottaké 77 715 személy. Belgiumban 1920-ban prof. Bandhuin számítása szerint az állami polgári alkalmazottaknak 53 568, a községek és tartományok alkalmazottainak száma 26 274 fő. A kérdés bővebb tárgyalását lásd Magyar Zoltán, *A közigazgatás legfőbb vezetése szervezési szempontból* (Stat. Közl. 80. k. 1. sz.)

⁷ Zentay Dezső, *A munkanélküliség alakulása a szellemi pályák körében Budapesten*. Stat. Közl. 60. k. 4. sz. 72. l.

⁸ A köztisztviselő kérdés az I. világháború után közalkalmazott kérdést is jelentett, hiszen az állami alkalmazottak létszámának csökkentését, az államháztartás egyensúlyának javítását mindig az alsó kategóriák kárára igyekeztek megoldani. Ezért a tisztviselőkérdés és a hivatali segédszemélyzet kérdése — bár abban az időben társadalmilag e két réteg élesen elvált egymástól, az egyikből a másikba való átmenetre nemigen volt meg a lehetőség — a létszám-apolasztások szempontjából szorosan összefügg egymással.

⁹ Az állami üzemek munkássága számának nagyfokú csökkenését bizonyos mértékig indokolja az, hogy az állami gyárak (különösen vasgyárak) nem jelentéktelen része a szomszédos államok területére került. Ennek ellenére az itt bemutatott tisztviselő és állami üzemi munkás-létszám közötti arányeltolódás figyelmet érdemel.

¹⁰ Pl. Buday László, *A megcsonkított Magyarország* című sovíniszta szellemű könyvének 1921. évi kiadásában (259—260. l.) 18 518-ra becsüli a várható menekült köztisztviselők számát az alábbi részletezés szerint:

Állami tisztv. foglalk. megnev.	Cseh- szlovák területről	Román területről	Jugoszláv területről	Osztrák területről	Fiuméből	Összesen
Állami tisztviselők . . .	1926	2843	525	155	105	5 554
Megyei tisztviselők . . .	915	1406	255	98	—	2 674
Bírók és ügyvédek . . .	493	854	210	43	9	1 609
Elemi isk. tanítók . . .	2121	2795	795	90	46	5 847
Polgári fiúisk. tanár . . .	185	198	82	26	16	507
Polgári leányisk. tanár . .	175	220	74	2	12	483
Középiskolai tanár . . .	276	391	95	32	44	838
Keresk. isk. tanár . . .	65	14	27	6	14	126
Óvónők	345	408	98	25	4	880
Összesen:	6501	9129	2161	477	250	18 518

Az ellenforradalmi rendszer vezető politikusai a tisztviselő „meneküléseikért” a felelősséget igyekeztek teljes egészében a szomszédos országokra hárítani, ugyanakkor a tisztviselő túltermelést, még a valóságosnál is nagyobb mértékben a menekülésekkel magyarázni, s az ország bajainak egyik legfontosabb forrásául feltüntetni. Bethlen gróf pl. arról ír: „A háborús szenvedések, a forradalmi felfordulás, az idegen megszállások gazdaságilag tönkretették és kimerítették erőinket. Ehhez jött második okként az ország területi megcsonkítása, amely látszólag ugyanolyan terheket hagyott meg a csonka országon, mint amilyen a háború előtt volt. Ez csak látszólagos. Megcsonkítás folytán sokkal csekélyebb ennek az ereje is, mint a háború előtt volt. Elég ha rámutatok arra, hogy ezen a területen, sajnos, a magyar intelligencia tekintélyes része feleslegessé vált. A magyar intelligencia az egész régi Nagy-Magyarország területéről ide tömörült a csonka országba. Kénytelen volt ezt tenni, mert megélhetése a többi területen lehetetlenné vált.” (Bethlen István gróf beszéde „A demokráciáról, a felső tízezeréről s az ország tekintélyének helyreállításáról 1924. február 10-én Kaposvárott”. Bethlen, *Beszédei és írásai*. I. k. Bp. 1933. 321. l.) Lényegében erről szolt Klebelsberg gr. kultuszminiszter is az indemnitásról szóló törvényjavaslat tárgyalásán 1924. január 29-én a képviselőházban tartott beszédében (Vö. Klebelsberg, *Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai*. I. k. 403. l.) A nagy gazdasági válság idején az értelmiségi munkanélküliséget még mindig ezzel az indokkal magyarázzák. Például Kornis Gyula arról ír, hogy: „A részeire amputált országunkban fokozta a bajt az elcsatolt területekről ide özönlött szellemi munkásoknak nagy tartalék-hadserege. A közhivatalok ajtajai az intelligencia előtt bezárultak.” (Kornis Gyula, *A szellemi munka válsága*. Előadás a Társadalomtudományi Társulat 1930. febr. 14–17. és március 3–6-án tartott értekezletén.) Kornis — jellemzően — a nagy gazdasági válság alatti, a húszas évek tisztviselő munkanélküliségétől minőségileg különböző értelmiségi munkanélküliséget még mindig az 1918–20. évi menekülések közvetlen következményeinek szeretné feltüntetni, s ezzel az ellenforradalom 10 éves politikájának a kudarcát ezekre az „objektív okokra” igyekszik visszavezetni. Pedig amíg az 1920-as évekre a tisztviselő munkanélküliség, a 30-as évekre a pedagógus, orvos, ügyvéd, a tipikusan nem hivatalnok jellegű értelmiségi munkanélküliség volt a jellemző. (E kérdés részletesen l.: Szabolcs Ottó, *Munka nélküli diplomások a Horthy-rendszerben. 1919–1944*. Kossuth 1964.)

Sokkal szolidabb és realisabb képet fest e kérdéssel kapcsolatban a Statisztikai Szemle az 1930-as népszámlálás magyarázatakor. „Egyrészt a közületi feladatok körének tágulása, a magyar birodalmi tisztviselőréteg zömének a mai határmesggyék közötti felhalmozódása, másrészt, az idősebb korcsoportok megnagyobbodása, az értelmiségi osztályt különösen sújtó kiutasítások a mozgatórugói a közszolgálati és a szabadfoglalkozásból élők, valamint a nyugdíjasok, tőkepénzesek stb. táborra megfigyelhető gyarapodásának.” (Statisztikai Szemle 1920. II. k. 8* l.)

¹¹ 77 239 BM rendelet valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének. L. Rendeletek Tára 1919. 1051.

¹² Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltséget állítottak fel Biharkeresztesen, Lökösházán Szegeden, Hidasnémetin, majd Szobon és Szombathelyen. A Központ Budapesten volt. Minden kirendeltség kéttagú volt, egyiket a belügyminiszter, másikat az OMH nevezte ki.

¹³ Feltétlenül be kellett bocsátani 1921. június 26. napjáig: „a) Azokat a családfőket, kiknek családja már magyar területen tartózkodott és azokat a családtagokat, kiknek családfeje már előbb beköltözött. b) A tanulókat és a főiskolai hallgatókat, akik tanulmányaik folytatása céljából költöztek be. c) Azokat a közszolgálati alkalmazottakat, akiknek számára előzetes alkalmazási rendelet adatott ki, föltéve, hogy beköltözésük nem állás elfoglalása céljából történt. Méltányos esetben bebocsáthatók voltak azok is, akiket a megszálló hatalmak katonai vagy polgári hatóságai kiutasítottak, vagy akiknek megszállott területen maradása lehetetlenné vált, akiknek beköltözése egyéni körülményeiknél fogva kívánatosnak mutatkozott.” (*Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. H. n. é. n. 16–17. l.)

¹⁴ 6135/1921. ME rendelet.

¹⁵ 8358/1921. ME rendelet. A Nyugat-Magyarországról jövőkre is kiterjesztették 9140/1921. ME rendelettel 1921. dec. 31-ig; 11 206/1921. ME rendelettel 1922. márc. 31-ig; a 3060/1922. ME rendelettel 1922. júl. 27-ig; az 5556/1922. ME rendelettel 1922. dec. 31-ig; az 1410/1922.

ME rendelettel 1923. júl. 30-ig; a 4090/1932. ME rendelettel 1923. dec. 31-ig; a 8380/1923. ME rendelettel 1924. jún. 30-ig folytatólagosan meghosszabbították.

¹⁶ *Jelentés az OMH négy évi működéséről.* 18. l.

¹⁷ KANSz 1923. május 13. A menekültek számát és összetételét jelölő adatok igen ellentmondóak. Az OMH adatai és a kormány hivatalos kimutatása között az eltérés viszont elenyésző, így a következőkben ezeket a számokat tekintjük elfogadhatónak.

¹⁸ *Jelentés az OMH négy évi működéséről.* 37. l.

¹⁹ OL PM Genfi X. k.

²⁰ Lásd részletezve a genfi szanálási tárgyalások anyagában (OL PM Genfi X-d-8.)

A nyugdíjasok számának és a nyugdíjterheknek az emelkedésére vonatkozó további részletes adatokat l.: Hollós István i. m.

²¹ Lásd részletezve a Magyar Statisztikai Közlemények 1930. II. kötetében az 1930. évi népszámlálás összehasonlító adatainál.

²² Uo. 40. l.

Bethlen István miniszterelnök a nemzetgyűlés 1925. március 23-án a genfi tárgyalásokról és a frankügyről folytatott vitában elhangzott felszólalásában még többre teszi az állami nyugdíjasok számát. „... ennek a kis országnak nem 63 000, hanem 100 595 nyugdíjasa van...” (L.: Bethlen i. m. II. k. 94. l.) Másik beszédében azt mondta: „A nyugdíjnak olyan terhét viseljük, amelyhez hasonló sem Európában, sem az egész világon, egyik államban sem mutatkozott.” (I. m. II. k. 150. l.)

²³ A Nemzetek Szövetségéhez intézett valamennyi memorandumot l.: OL ME 1921-XXXVIII-186. sz.

²⁴ Átlagban egy tisztviselő családot négy személynek vettünk. A források majdnem kivétel nélkül — indokoltan — ezt a négyes szorzószámot használják.

²⁵ Hesslein József, *A köztisztviselő-probléma* Nyugat 1917. 439. l.

²⁶ Lippay arról ír, hogy: „A megyei szervezet nagyot hibbant már akkor, midőn a törvénykezést kicsatolták belőle. Lehet, hogy a modern igények elkerülhetlenné tették ezt, afelett itt nem vitatkozom. Különbben is jelentékenyebb fordultnak tartom, hogy a 80-as és 90-es évek során elmúlt a tisztviselők és a törvényhatósági bizottsági tagok csereforgalma. Elvettett esetben hozott a tisztújítás friss vármegyei anyagot, s ennél is ritkább eset volt, hogy tisztviselői tapasztalatokkal foglalt valaki helyet a törvényhatósági bizottsági tagok között.” (I. m. 76. l.) Hesslein 1917-ben ugyanakkor, mikor megállapítja, hogy a vármegyéik tisztikara ma is egy—két családból alakul, már azt is észreveszi, hogy: „A polgárság ma már erősen ostromolja a közhivatalok bezárt kapuit.” (I. m. 439. l.) Weis István az ellenforradalmi rendszer első éveinek vármegyei apparátusát már kevésbé dzsentri jellegűnek találja. „Rendkívül tanulságos ebből a szempontból a Tiszti Címtár, különösen, ha összehasonlítjuk az adatokat és neveket a háború előtti utolsó Tiszti Címtárral és taláalomra előhúzzunk egyet a 90-es évekből. Meglepetéssel állapítjuk meg, hogy a gentry legsajátosabb területén, a vármegyei tisztviselői karban és az ügynevezett előkelő minisztériumok fogalmazói karában a régi nemesi családok mennyire tért vesztettek. Míg a 90-es években a vezető tisztviselői állások betöltői túlnyomó, szinte kizáró többségben közülük kerültek ki, addig most inkább az alsóbb kategóriákban; a megyei segéd és kezelőszemélyzetben, útbiztosok körében találkozunk a legjobb történelmi nevek viselőivel.” (Weis, *A mai magyar társadalom*. Bp. 1930. 111. l.) Kétségtelenül volt némi változás a vármegyei apparátusban, Weis álláspontját azonban erősen túlzottnak találjuk.

²⁷ Vö. Németh László, *A minőség forradalma*. Bp. 1940. 8. l.

²⁸ Márkus Jenő, *Az intelligencia lelkigondozása.* (A másik ember felé c. kötetben. Szerk. Karácsony Sándor) Debrecen 1942.

²⁹ Vö. Weis István i. m. 212—213. l.

³⁰ A különböző főhatóságok tisztviselőinek létszámát az 1924. IV. tc. az 1925. évi 7000. ME rendelet mellékleteiben levő részletes kimutatások alapján állítottam össze. (OL PM Genfi I. dosszié 1/a.) Kimutatásunkban már a többszöri létszámcsökkenés utáni adatok szerepelnek. 1925 júliusában volt a legkisebb a minisztériális tisztviselők létszáma az egész ellenforradalmi rendszer alatt.

Előkelő		Kevésbé előkelő		Legkevésbé előkelő	
tárca	létszám	tárca	létszám	tárca	létszám
Kormányzóság	518	Pénzügy	15 570	Posta	14 686
Nemzetgyűlés	264	Keresk. ügy. . . .	3 366	Postatakp. . . .	1 082
Legfőbb áll. számvevő- szék	79	VKM	13 761	MÁV	31 125
Közig. bíróság	95	Összesen:	32 697	Áll. vasgár . . .	769
Orsz. Földbirtokrend. bíróság	123			Kőszénbányászat	32
Miniszterelnökség . .	95			Összesen:	47 694
Belügyminisztérium .	28 686				
Földművelésügyi m. .	3 843				
Népjólét és munkaügy	2 707				
Igazságügy	8 752				
H. M.	4 887				
Erdőgazd. birtokok .	220				
Mezőgazd. birtokok .	205				
Selyemtenyésztes . .	88				
Összesen:	50 562			Mindössze:	130 953

³¹ Körülbelül hasonló az arány, ha az egyes tárcák összkalkalmazotti létszámát vizsgáljuk.

A táblázatban nem szerepelnek a dohányjövedék, az állami nyomda, az állami vasgyárak, a kőszénbányászat és a MÁV munkásai. Ezekkel együtt az állami alkalmazottak létszáma 1925. január 1-én 173 381. — Részletezve: OL PM Genfi IX/2-i dosszié.

³² Az igazság kedvéért meg kell állapítani, hogy 1925-ben a korábban úrhoz nem méltó detektív beosztásban is nem lebecsülendő számú volt katonatiszt vagy hivatalnok található. Mikor a háború után a tisztikar leépítésére sor került, a megbízható tisztek egy része — más egzisztencia hiányában — kénytelen volt a feljárnlott detektív beosztással megelégedni, s azzal vigasztalni magát, hogy fontos politikai funkciót tölt be. Az ellenforradalom belügyi szerveinek pedig jó alkalom volt arra, hogy a detektívtestület kevésbé megbízható részétől megszabaduljanak, s helyükre volt katonatiszt híveiket tegyék.

³³ A táblázatot részletes elemzéssel l.: Zentay i. m. Stat. Közl. 1930. 60. k. 4. sz. 78. l.

³⁴ L.: i. m. 81. l.

³⁵ L.: i. m. 83. l.

³⁶ A jogászok közhivatali döntő szerepét biztosította az 1883. évi I. törvénycikk, amely az 1920-as években is érvényben volt. Mint Dalmady a Magyar Szemle 1929. májusi számában rámutat: „Ez az elavult és hibás minősítési törvény 3. és 5. §-ban egyszerűen kizárja a mérnököt és általában a szakembert a közigazgatási pályán való érvényesülésből, mert a fogalmazói szaknál való alkalmazásnál megkívánja a teljes jogi tanfolyam szabályszerű bevégzését. Mindössze az 5. §. I. 4. pontjában annyit enged meg, hogy különleges szaktudást igénylő ügyek ellátására a minisztériumokban szakemberek is alkalmazhatók. (Magyar Szemle 1929. Mérnökök és szakemberek a közigazgatásban. 76. l.)

³⁷ L.: i. m. 85. l.

³⁸ Lásd megyénként és városonként részletezve: *A szellemi munkások összeírása 1928.* Stat. közl. 79. k. Bp. 1930. 64. l.

³⁹ A kérdésről részletesebben Szabolcs Ottó, *Budapest tisztviselőrétegei az ellenforradalmi rendszer első évtizedében.* Akadémiai Kiadó 1963.

⁴⁰ A táblázatot a genfi szanálási tárgyalásokra készült kimutatás alapján állítottam össze. L.: OL PM Genfi X/b. j. dosszié. — Ezek az adatok eredetileg annak a bizonyítására készültek, hogy 1920–25 között a magyar kormány sikeresen építette le államapparátusát, különösen a közigazgatási tisztviselői létszámot csökkentette. Az itt közölt létszám kb. 30 %-kal alacsonyabb a köztisztviselői apparátus 1920–21. évi létszámánál.

⁴¹ Inóczy, *A közép- és nagyvárosok útja a társadalomban*. Népszava 102. l.

⁴² Makkai János, *Urambátyám országa*. Bp. [1941?] 217–218. l.

⁴³ Hamvas József, *Budapest megújulása*. 1921–1933. Bp. 1942. 10–11. l.

⁴⁴ Idézi Kiss György, *A budapesti várospolitikai 1873–1944*. Jogi Kiadó 1954. 224. l.

⁴⁵ Idézi Gárdonyi Albert, *Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből 1873–1923*. Bp. 1925. 156. l.

⁴⁶ L.: Kiss György i. m. 224. l.

⁴⁷ L.: Kiss György i. m. 222. l.

⁴⁸ Hamvas József i. m. 22. l.

⁴⁹ A székesfővárosi üzemek megvizsgálására alakított bizottság alakuló ülésén elhangzott beszédből. Idézi Hamvas József i. m. 26. l. Barcs és Hamvas egyaránt a liberális városvezetés hívei voltak. Ebből a szemszögből nem elfogultságtól mentesen, de tényeiben nem túlozva bírálták a Wolff-féle Keresztény Községi Párt vezetését. Wolffék erőszakos és egyoldalú vezetése miatt nem ütközött nehézségbe, hogy hibáikat felhasználva az uralkodó osztályokon belüli politikai küzdelem közben Bethlen csoportja 1922-ben „leleplezze és félreállítsa őket.”

⁵⁰ L.: Hamvas József i. m. 28. l.

⁵¹ A teljes fővárosi apparátust részletesen l.: Illyefalvi Lajos, *A székesfővárosi közigazgatási alkalmazottak*. Stat. Közl. 68. k. 4. sz.

⁵² Weis István i. m. 39. l.

⁵³ Uo. 59–60. l.

⁵⁴ Vö. Szabolcs Ottó i. m. 610–618. l. és Szabó Zoltán i. m. 77. l.

⁵⁵ Makkai i. m. 81. l.

⁵⁶ Uo. 79. l.

⁵⁷ Uo. 217. l.

⁵⁸ Németh László, *Az értelmiség hivatása*. Bp. 1940. 125–126. l. Népi Írók I. Egy kis szociológia. Németh László e tanulmányában épp a magyar „középosztály” rétegződésén belüli nagy különbségekre mutat rá. Munkája későbbi részében azt bizonyítja, hogy a magyar középosztály „osztályöntudata, hamis öntudat, valódi osztályérdek és osztályöntudat azonban tartósan mégsem keresztezheti egymást”. Németh ez „érdeket félreismerő öntudat” bomlásának jelét a népi irodalom feltűnésében látja.

⁵⁹ Az állami tisztviselők havi törzsfizetésének és lakáspénzének együttes összege 1914-ben:

Fizetési		Összeg pengőre átszámítva	Fizetési		Összeg pengőre átszámítva
osztály	fokozat		osztály	fokozat	
I.		4253,32	VIII.	1.	550,99
II.		2706,66		2.	513,32
III.		1994,99		3.	473,66
IV.	1.	1643,33	IX.	1.	405,99
	2.	1643,33		2.	376,99
V.	1.	1401,66		3.	347,99
	2.	1208,32	X.	1.	319,—
VI.	1.	966,66		2.	299,66
	2.	889,33		3.	280,33
	3.	811,99	XI.	1.	251,33
VII.	1.	734,66		2.	231,99
	2.	676,66		3.	212,66
	3.	618,66			

⁶⁰ A fővárosi tisztviselők havi törzsfizetésének és lakáspénzének együttes összege 1914-ben pengőre átszámítva:

Végleges tisztviselők			Ideiglenes hivatalnokok		
fizetési		havi fizetés pengőre átszámítva	fizetési		havi fizetés pengőre átszámítva
osztály	fokozat		osztály	fokozat	
I.	1.	3100,77	I.		426,35
	2.	2810,07			
II.	1.	2093,02	II.		368,21
	2.	1998,22			
III.	1.	1950,38	III.		310,07
	2.	1453,87			
	3.	1353,33			
IV.	1.	1259,69	IV.		267,44
	2.	1162,79			
	3.	1063,33			
V.	1.	1007,74	V.		232,56
	2.	959,30			
	3.	908,67			
VI.	1.	852,71	VI.		197,67
	2.	813,95			
	3.	773,33			
VII.	1.	736,43	VII.		178,29
	2.	697,67			
	3.	658,91			
VIII.	1.	571,70	VIII.		155,03
	2.	542,63			
	3.	513,36			
IX.	1.	465,12	IX.		139,53
	2.	445,73			
	3.	426,35			
X.	1.	387,59	X.		116,28
	2.	368,21			
	3.	349,60			
XI.	1.	300,38			
	2.	281,—			
	3.	261,63			

⁶¹ L.: Illyefalvi Lajos, *Tíz év Budapest székesfőváros életéből a világháború után*. Bp. Székesfővárosi Stat. Hivatal 1930. 508—509. l. — Vö. Hoffmann Dezső: *A magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten*. Stat. Közl. 63. k. 4. sz.

⁶² L.: Illyefalvi i. m. 490—508. l. Ugyanezeket az adatokat közli Molnár Olga, Budapest székesfőváros statisztikai lexikonja. Bp. 1940. 143—165. oldalain.

⁶³ Illyefalvi i. m. 521. l. Egy munkáscsalád heti élelmiszerellátására vonatkozó adatok nem mentesek az ellentmondástól. Illyefalvi adata elfogadhatónak látszik. Berend—Ránki, *Magyarország gyáripára az imperializmus első világháború előtti időszakában. 1910—1914.* c. könyve (Szikra 1955.) Szerényi József számításai alapján a heti minimális élelmiszerszükségletet 21,22—17,62 koronában szabta meg. L.: i. m. 333. l.

Áru	Az egész család szükséglete egy hónapra	Ára egysége- ként	Egy havi szükséglet ára pengőben	Jegyzet
A) Élelmiszerek				
Nullás liszt . . .	4 kg	0,42	1,68	1. A megadott összegek pengőben értendők. Az átszámításnál a Magyar Statisztikai Évkönyvek adatait használtuk.
Főzőliszt . . .	12 „	0,39	4,68	
Kenyerliszt . . .	24 „	0,35	8,40	
Burgonya . . .	40 „	0,10	4,00	2. Az A, B, C pontokban felsorolt szükségleteket a KANSZ számításaiból vettem át.
Cukor . . .	4 „	1,02	4,08	
Zsír . . .	4 „	2,05	8,20	
Só . . .	4 „	0,31	1,24	3. A lakás címszó alatt 3 szoba összkomfortos lakás átlagárát tüntettem fel.
Tej . . .	15 l	0,36	5,40	
Tojás . . .	30 db	0,09	2,70	
Marhahús . . .	8,5 kg	2,48	21,08	4. Budapesti 3 szobás lakás átlagbére 1912-ben. Bp. Székesfőváros Statisztikai és Közigazgatási Évkönyve 1909–1912. kötete.
Disznóhús . . .	2 „	2,29	4,58	
Kolbásznemű . .	4,5 „	2,54	11,43	
Hal . . .	4 „	0,84	3,36	
Káposzta . . .	4 „	0,31	1,24	
Hagyma . . .	2 „	0,24	0,48	
Mák . . .	0,5 „	1,46	0,73	

A) Összesen: 83,28

B) Ruhanevek

Férfiruha . . .	1/6 ruha	83,69	13,94	5. A havi 16 koronás, közepesnek tekintett háztartási alkalmazott bért vettem, s megszoroztam a többi árak pengőre átszámításánál használt szorzószámmal.
Női ruha . . .	1/6 „	89,27	14,87	
Gyermekekuha . .	1/3 „	44,63	14,87	
Férfikabát . . .	1/24 „	107,12	4,46	
Női kabát . . .	1/24 „	111,59	4,64	
Gyermekekabát . .	1/12 „	53,56	4,46	
Férfisapka . . .	1/12 „	7,25	0,60	
Női sapka . . .	1/12 „	11,59	0,96	
Gyermeksapka . .	1/6 „	3,35	0,55	
Vászon . . .	2 m	1,04	2,08	
Flanell . . .	1/4 „	7,59	1,89	
Férfikézelő . . .	1 db	0,45	0,45	
Férfiharisnya . .	1/4 pár	1,04	0,26	
Női harisnya . .	1/2 „	2,08	1,04	
Gyermekeharisnya .	1/2 „	0,56	0,28	
Férficipő . . .	1/6 „	20,87	3,47	
Női cipő . . .	1/6 „	17,85	2,97	
Gyermekecipő . .	1/3 „	8,93	2,97	

B) Összesen: 74,76

Á r u	Az egész család szükséglete egy hónapra	Ára egységen- ként	Egy havi szükséglet ára pengőben	J e g y z e t

C) Fűtés, világítás

Elektromos áram .	130 Kw	0,07	9,10	
Szén	1,6 q	4,95	7,92	
Fa	1,7 „	2,86	4,86	
C) Összesen:			21,88	
A, B, C Összesen:			179,92	
D) Lakás, 3 szobás (Bp.), átlagbér . . .			110,56	
E) Háztartási alkal- mazottak, havi kö- zezes bér			17,85	
A, B, C, D, E Ösz- szesen:			308,33	

⁶⁵ A tisztviselőcsaládok megélhetési kimutatásai általában nem tartalmazzak a kulturális szükségletekre szolgáló kiadásokat, folyóiratok, színház, hangverseny stb.-re fordított összeget. Erre külön összeget mi sem vettünk fel. A kapott kép azt bizonyítja, hogy a tisztviselőknek általában éppen a legfogékonyabb, 20–30 éves korukban nemigen volt meg az anyagi lehetőségük a kulturálódás kiadásainak fedezésére.

⁶⁶ Eredeti összeállításokat kéziratban l.: FL I. üo. 8711, 1921. FANSz memorandum melléklet. A FANSz számításai és végösszegei hozzávetőlegesek.

⁶⁷ A kimutatásban a FANSz nem tüntette fel a lakbért, azt a lakáspénz címen kapott fizetékiegészítéssel egyenlő mértékűnek vette.

⁶⁸ Néhány fontosabb élelmiszer és fogyasztási cikk piaci ára Budapesten fillérekben:

Az áru megnevezése	1914	1915	1916	1917	1918
Marhahús, pecsenyének	266	566	1132	1389	2329
Sertéshús	200	450	781	880	1158
Disznózsír	175	529	800	958	1377
Tej, fölözetlen	28	39	52	77	131
Vaj, elsőrendű	371	616	1021	1193	1945
Tojás, 100 db	850	1395	2422	4065	7600
Búzakenyér	41	55	52	59	141
Bor, új	92	107	205	431	778
Szappan	71	171	643	416	406
Tűzifa, m ³ , kemény	1189	1551	2233	3264	6365
Kőszén, q	472	591	715	1032	1541

Az élelmiszerek és fogyasztási cikkek évi átlagfogyasztását vettük, a középminőség alapulvételével, a Magyar Statisztikai Közlemények kötetei alapján.

⁶⁹ Már 1914-ben nehézséget okozott a köztisztviselőknek a megdrágult élelmiszerek beszerzése. Ezért beszerzési előleget bocsátottak a közalkalmazottak egyes csoportjainak a rendelkezésre (1914. évi 129 173/142. sz. körrendelet.) Az 1915. évi XXII. tc. 1. §-a értelmében „a közszolgálati alkalmazottaknak, a háború hosszú tartama folytán szükségessé vált segélyezésére 87 000 000 korona rendkívüli hitel bocsátatik a pénztári készletekből a kormány rendelkezésére”. A háborús segély összegét az 1916. január elsején megillető tényleges fizetés 20 %-ában határozták meg, azzal a megkötéssel, hogy annak a tisztviselők esetében minimum 400 koronát, az altisztek esetében minimum 200 koronát el kell érni. A beszerzési előleget 1916. január 1-től 10 egyenlő havi részletben kellett visszafizetni. A rendelet megindokolta, hogy miért csupán ilyen módon segítenek a nehéz helyzetbe jutott köztisztviselőkön. „Bár a háború természetes következményeként a különböző fogyasztási cikkek árának fokozatos emelkedése állott be, s bár ez az állapot önként érthetőleg súlyosan nehezedett a meghatározott összegű illetményeikre utalt közszolgálati alkalmazottakra, a kormány mindeztideig mellőzendőnek vélte a közszolgálati alkalmazottak illetményeinek általános, habár ideiglenes javítását is. Mert bármennyire szíven hordja is a kormány a közszolgálati alkalmazottak sorsát, abból indul ki, hogy a haza léte érdekében folytatott háború terheiben mindenkinek osztozkodnia kell, s hogy a fogyasztásnak az a nagyméretű emelkedése, amellyel a hadviselés jár, csakis az itthonmaradottak takarékoságával ellensúlyozható ... A háborúnak minden várakozás ellenére való hosszú tartama azonban mind súlyosabban nehezedvén az állami és azokkal egy tekintet alá eső alkalmazottakra, a kormány kötelességszerűen foglalkozott az alkalmazottak anyagi helyzetének a javításával, mellőzni óhajtván e tekintetben az illetmények általános emelését, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy az ilyen általános illetményemelések rendszerint újabb áremelkedéseket vonnak maguk után.” (Magyar Törvénytár 1915. 94—95. l.) A kormány tehát nyíltan ki is mondta, hogy a háború terheit áthárítja a bérből élő rétegekre, a hatalmas háborús kiadásokat az ő nyomorba taszításuk útján akarja pótolni, hogy a bérből élő rétegek koplalása árán folyik a háború, s ezen az áron próbálták a korona értékét tartani. A következő évek árstatisztikája világosan megmutatja, hogy milyen sikerrel.

Az így kiutalt beszerzési előlegek természetesen sohasem kerülhettek visszafizetésre, újabb és újabb halasztások követték egymást, egészen az adósság törléséig. A fizetési előleg összegét az árak emelkedésével összehasonlítva látjuk, hogy az előleg kevés volt és rövid időre jelentett segítséget. 1915—1918 között egymást követik a segélyek, újabb beszerzési előlegek adását engedélyező rendeletek, ezek ellenére egyre nagyobbra nő a távolság az árak és bérek emelkedése között. Az 1915. évi 1000. PM sz. körrendelet az állami díjnokok részére állapít meg havi 10—30 korona segélyt. Az 1915. évi 1775. ME sz. rendelet a tényleges katonai szolgálatra bevonult közalkalmazottak illetményeit rendezi. (1915. 22 227. eln. sz. rendelet a vármegyei alkalmazottakra is kiterjeszti. Majd az 1915. évi 34. ME sz. rendelet, azt követőleg az 1915. évi 2096. ME sz. rendelet, majd ismét az 1916. évi 2477. ME sz. rendelet, azután az 1916. évi 4538. ME sz. rendelet módosítja.) Az 1915. évi 2973. ME sz. rendelet a „háromnál több gyermekkel bíró állami, vármegyei és államvasúti alkalmazottak részére a családi pótlékot helyettesítő rendkívüli évi segélyt engedélyez, melynek összege minden gyermek után a családi pótlékon kívül évi 100 korona”. Az 1916. évi 20 843. PM sz. vagy az 1916. évi 4000. PM sz. rendelet a vármegyei tisztviselők árvaínak, 1916. évi 146 400. PM sz. rendelet a községi jegyzőknek és segédjegyzőknek engedélyez segélyt. Az 1916. évi XXV. tc. alapján az újabb 1916. november 1-től 12 havi egyenlő részletben fizetendő segély progresszíve állapítandó meg az alábbi kulcs szerint:

Évi illetmény	Segély az illetmény %-ában
3200	35
2800—6000	30
7200-on felül	25

Ugyanakkor felhatalmazza a rendelet a kormányt újabb beszerzési előlegek nyújtására, melyet 1916-ban még további két beszerzési előleg követ. 1917-ben tovább folyósítják a beszerzési előlegeket. Az 1917. évi 500. PM sz. rendelet új kulcsot állapít meg, az egyedülálló alkalmazottak részére fizetése 50 %-ának, a kettőnél több családtagot eltartó köztisztviselő részére fizetése 70 %-ának megfelelő összeget állapít meg beszerzési előleg címén. Az 1916–17. évek folyamán a legkülönbözőbb részlegű vagy kisebb segélyeket folyósítják, legjelentősebb az 1917. évi IV. tc. alapján kiutalt, az alábbiakban részletezett újabb háborús segély:

Egy évi fizetés összege, K	Segély össze- ge, K	Egyévi fizetés összege, K	Segély összege K
1600	1500	3400—3600	2500
1600—1800	1600	3600—4000	2600
1800—2000	1700	4000—4400	2700
2000—2200	1800	4400—4800	2800
2200—2400	1900	4800—5400	2900
2400—2600	2000	5400—6000	3000
2600—2800	2100	6000—9600	a fiz. 50 %-a
2800—3000	2200	9600-on felül	4800
3000—3200	2300		
3200—3400	2400		

1918 októberéig lényegében fenntartották az 1914–17 között megkezdett segélyezési formákat; folytatódik a háborús és egyéb segélyek, továbbá előlegek kiutalása. Lényegesebb segítséget nyújtott a Károlyi rezsim, de a köztisztviselők helyzetén gyökeres változást csak a Tanácsköztársaság hozott.

⁷⁰ 1919 júniusáig a világháborúban kialakult járandóságokat fizették a Forradalmi Kormányzótanács 1919. évi XV/a MTE sz. rendelete értelmében. A Forradalmi Kormányzótanács az 1919. évi március hó 25-én hozott határozata alapján a következőket rendeli: A közszolgálati alkalmazottak újabb háborús segélyéről szóló 1917. XV. tc. hatályának meghosszabbítása a közszolgálati alkalmazottak részére drágasági segélynek engedélyezése, valamint a közszolg. alkalmazottak családi pótlékának felemelése tárgyában 1918. évi dec. 29-én kibocsátott 6700. ME sz. rend. 1919. évi március hó végével lejáró hatályú rendelkezéseinek hatálya két hónappal, vagyis az 1919. évi ápr. és máj. hónapokra meghosszabbítatik. — Ennélfogva az érdekelt közszolgálati alkalmazottakat részesíteni kell az 1919. évi ápr. és máj. hónapokra is az 1917. XV. tc. alapján járó háborús segélyben, valamint az 1918. évi 6700. ME. sz. rendelet II—XII. pontjai szerint járó havi drágasági segélyben; az 1918. évi 5800. PM sz. az 1918. évi 8400. PM sz., illetőleg az 1919. évi 370. PM sz. körrendeletek alapján igénybevett beszerzési előlegek havi, félhavi vagy heti törlesztési részleteinek levonását pedig az 1919. évi ápr. és máj. hónapokban is fel kell függeszteni. L.: *A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosok rendeletei*. Bp. 1919. 25. l.

⁷¹ 1919 júniusáig a közalkalmazottak a következő címeken kaptak segélyeket, pótlékokat és járandóságokat: Segélydíj (bér, zsold), személyi pótlék, segélypótlék, korpótlék, jogi pótlék, képesítési pótlék, szaktanulmányi pótlék, tiszteletdíj, működési, helyi, tisztii és családi pótlék, háborús segély, háborús pótlék, havi drágasági segély, lakáspénz, egyenruha és kenyér-átalány, jutalék, osztalék, eladási vagy beszerzési jutalék, irodaszer átalány, természetbeni javadalmozás stb.

⁷² *A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosok rendeletei*. Bp. 1919. III. k. 14—15. l.

⁷³ I. m. 23. l.

⁷⁴ L.: Magyarországi Rendeletek Tára 1919. 639. l.

⁷⁵ Az ellenforradalmi kormány megengedte, hogy akik még nem vették fel a Tanácsköztár-

saság alatti magasabb fizetést, utólag felvehetik, mint erről az igazságügyminisztérium egyik miniszteri tanácsosa által az ítélőtábla elnökének 1919. augusztus hó 13-án írott sokszorosított levele tanúskodik:

„A folyó év augusztus hó 1-én alakult kormány a minisztertanácsnak folyó év augusztus hó 5-én tartott ülésén elhatározta, hogy a közszolgálati alkalmazottak részére a volt forradalmi kormányzótanács CXX. számú rendeletével engedélyezett munkabér rendezéseknek az 1919. évi április hó 15-től 1919. évi július hó 31-ig terjedő időszakra szóló végrehajtását megengedi és, hogy ennek folytán az érdekelt alkalmazottak részére az általuk régebben élvezett és a volt forradalmi kormányzótanácsnak idézett rendeletével megállapított illetmények közötti különbözete — amennyiben azok eddig még nem fizetettek volna ki — a fenti időtartamra még kifizethetők. Ezt a megállapodást a folyó évi augusztus hó 7-én alakult kormány is magáévá tette ... Az illetménykülönbözete utalványozása iránt magam fogok intézkedni.” FL Budapesti Ítélőtábla elnöki 1917—1919. I. A. 54. (a levél a 37 786/1919. sz. ME rendelet alapján készült.)

⁷⁶ A korona romlása és vásárlóerejének csökkenése már a világháború alatt megkezdődött, hogy 1924-re elképesztő méretűvé fokozódjék.

A magyar korona zürichi középárfolyama:

1918. június	40,00	1922. június	0,575
1919. június	18,25	1923. június	0,081
1920. június	3,35	1924. június	0,00651
1921. június	2,34		

⁷⁷ Pl. egy ilyen hivatali „beszerző csoport” pénzügyi problémáját tartalmazza az FL-ben a Budapesti Ítélőtábla elnöki 1917—1919. I. A. 94-ben található jelzés nélküli irat.

⁷⁸ A KANSz 1919. október 29-én memorandumban fordult a kormányhoz. A köztisztviselő családok létfenntartási szükségleteit hasonlítja össze fizetésük reálértékével, s megállapítja, hogy pl. a VII., VI. és az V. fizetési osztályok fizetése több ezer koronával a létminimum alatt marad. Fő érvül a köztisztviselőknek a rendszer fenntartásában betöltött szerepére s a köztisztviselők alsóbb rétegei forradalmasodásának veszélyére hivatkozik: „Ha most megállapítjuk azt a világos tény, hogy a két számadat közötti különbség annál nagyobb, [Ti. a 4 tagú tisztviselőcsalád jövedelme és a fizetése közötti], minél kisebb javadalmazású s ehhez képest minél gyengébb anyagi s egyszersmint erkölcsi erejű a családfenntartó, s megállapítjuk továbbá azt a szintén nyilvánvaló tény, hogy a túlnyomó többségét ezek a csekély javadalmazású tisztviselők, altisztek és egyéb közszolgálati alkalmazottak teszik: akkor teljes mivoltában Nagyméltóságod elé tártuk a mai helyzetet a benne rejlő mérhetetlen nagy veszedelmekkel együtt! ... Csak összehasonlításokat akartunk tenni annak a lesújtó tételnek kétségtelen igazolására, hogy a közszolgálati alkalmazottak további egzisztenciája matematikai képtelenséggé válik a legrövidebb időn belül, ha a kormány célszerű módon, megfelelő mértékben és kellő határozottsággal segélyükre nem siet; már pedig a közszolgálati alkalmazottak immár formálisan is megszervezett hatalmas testületének gazdasági és ettől elválaszthatatlan erkölcsi összeomlása feltétlenül végzetes lenne, s elháríthatatlanul az ország teljes elbukását vonná maga után — holott megfordítva bizonyára a leghatalmasabb és legmegbízhatóbb támaszát képezhetné az ország megújulásának...” A terjedelmes memorandum kéri: „A kormány a támogatásban részesülő kereskedőknél a közszolgálati alkalmazottak részére megfizethető, jutányos árakat állapíttasson meg... a kormány a közszolgálati alkalmazottakat, mint fogyasztókat, a főbb fogyasztási cikkek beszerzése tekintetében a közvetítő kereskedelemnek lehetőleg teljes kizárása útján hozza közvetlen összeköttetésbe a termelőkkel... legalább egyes főbb élelmicikkek árát abban a mértékben szabja meg saját részéről az állam a közszolgálati alkalmazottakkal szemben, amint azok a közszolgálati alkalmazottak drágasági segélyének engedélyezésekor hatóságilag megállapítva voltak... Legalább az öt fő háztartási cikk, nevezetesen a liszt, zsír, burgonya, cukor és a tüzelőanyag beszerzése tekintetében a közszolgálati alkalmazottak részére biztosítson a kormány legalább egy évi szükséglet...” (Eredeti kérvényt l.: OL ME 1921. XXXVII. 186/1919-5950.)

⁷⁹ A minisztertanács 1919. évi november 24-i határozata értelmében a köztisztviselők fejenkénti természetbeni segélye:

Áru	Fejenkénti adag	1 kg kedvezményes ára K-ban
Zsír	50 dkg	40,—
Tea	10 „	98,—
Aszaltszilva . . .	20 „	20,—
Cukor	25 „	7,50
Rizs	15 „	18,—
Liszt, főző	30 „	1,20
„ nullás	30 „	1,96
„ kenyér	70 „	1,02
Tojás	2 db	darabonként: 3,—

Köles, árpakása, citrom, hagyma a raktáron levő készlet mennyiségétől függően.

A kedvezményes ellátás az első pillanattól kezdve nem ment zavartalanul, a megállapított mennyiségű élelmiszert legritkább esetben kapták meg a tisztviselők, gyakran csak papíron, maradtak az intézkedések. Már az első három hónapban jóval csekélyebb segítséget kaptak, mint amilyet a közölt minisztertanácsi határozat megállapított. 1919. október, november december hónapban a valóságban összesen csupán 4,8 kg liszthez, 90 dkg zsírhoz és 55 dkg cukorhoz jutottak hozzá fejenként e segélyezés keretében. (L.: Kelety Dénes MÁV Kormánybiztosnak, a KANSz elnökének nyilatkozata a tisztviselőkérdésről. 8 Órai Ujság, Az Est 1920. február 15-i számai.) Ugyanígy nem kapták meg egészében az 1919. december, 1920. január hónapokra megállapított mennyiségű élelmiszereket sem. Az élelmiszerek mennyiségének ilyen csökkenése, s az ellátás késedelme kiváltotta elégedetlenséget növelte, hogy sok köztisztviselő készpénz hiányában még az olcsó árak ellenére sem tudta gyorsan kiváltani a kedvezményes élelmiszereket, s hogy a késlekedés miatt az egyes élelmiszerekből kevesebb vagy egyáltalán semmi sem jutott.

⁸⁰ L.: 924/PM kormányleirat a KANSz-hoz. Közli a Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. márc. 15-i száma.

⁸¹ Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. márc. 15. A kedvezményes ellátás fenti mennyiségét megállapító rendelet megtalálható a Budapesti Közlöny 1920. márc. 3-i számában.

⁸² L.: Szózat 1920. febr. 20.

⁸³ L.: Schnetzler előadása. Pesti Hirlap 1922. febr. 2.

⁸⁴ L.: KANSz közleménye. Pesti Hirlap 1922. febr. 10.

⁸⁵ L.: Nemzetgyűlés irományai. 342—243 k. 344. l.

⁸⁶ Bővebben l.: OL PM Genfi anyag. I. dosszié E. 1921-ben az MKFTÉSz annak ellenére, hogy a kormány a természetbeni ellátást biztosító rendeletet 2—3 hónaponként folyamatosan meghosszabbította, egyre kevésbé volt képes ellátni feladatát. 1921 áprilisában közlik, hogy a liszthiányra való tekintettel a megállapított adagnak legfeljebb felét tudják az új termésig biztosítani. Az amerikai szeretetsomagok és főzőlisztakció sem tudott lényegesen javítani a helyzeten. Úgy próbáltak némi javulást elérni, hogy a nyugdíjasokat kirekesztették az akcióból. Ez viszont nagy felháborodást váltott ki, s a rendelkezést kénytelenek voltak visszavonni. 1921 novemberében, hogy az ellátás állandóbbá tételének látszatát biztosítsák, a népjóléti miniszter tisztviselői vényfüzetet adott ki. Állandósultak a panaszok az élelmiszerek minősége ellen is. 1921 őszén a kiosztott liszt jelentős része fogyasztásra nem alkalmas. Megindult a rendőri vizsgálat, amely azzal zárult, hogy a „közalkalmazottak lisztje csak egyszer volt rossz”, s hozzátették azt az ígéretet, hogy a jövőben jó lisztet kapnak. (L.: Pesti Hirlap 1921. dec. 7.) Ez csak ígéret maradt, állandóan ismétlődnek a következő években is a hasonló panaszok. 1922 tavaszától kezdve a burgonyakiosztás több mint fél évig szünetelt, mert sajtóper kezdődött a Szabolcs megyei közigazgatás és a MKFTÉSz vezetősége között. (L.: Magyar Köztisztviselők Lapja 1922. máj. 22.) Többször kaptak a közalkalmazottak kedvez-

ményes áron tüzelőanyagot is. 1921 júliusában kezdődött meg az akció, majd 1921. szeptember 1-től már jelentékenyebb mennyiségű, 10 q szén és 5 q fa kiutalását határozták el minden közalkalmazott részére. (L.: 1921. évi 3300/PM sz. körrendelet.) Az elosztás az élelmiszeréhez hasonlóan történt. A köztisztviselők — különösen ismét a Pest környékiek — egy része sohasem jutott hozzá a tüzelőadagjához. A kormány a sok panasz hatására a meg nem kapott élelmiszer és tüzelőanyag helyett térítést ígér, de ez is egyre később, mire megkapták, már alig ért valamit. Mindezek ellenére a kedvezményes tüzelőakció is többé-kevésbé folyamatosan tartott 1924 nyaráig. A kedvezményes ellátás nem jelentéktelen részét a gyakori ruha- és cipőakciók jelentették. Már a háború alatt volt ilyen akció, s az 1920–24-es években 5–6 alkalommal ismétlődött. 1920 februárjában az Eötvös téri ruharaktárt és ruhaüzemet a kormány átengedte a közalkalmazottaknak. Ugyanakkor a felszámolás alatt levő Népruházati Bizottság készletéből 5 000 000 korona értékű ruhaneműt kaptak. Ezzel kezdetét vette a természetbeni ruha és cipő kedvezményes ellátás négyéves rendszere. Már 1920 februárjában külföldről szöveteket rendeltek a „lerongyolódott köztisztviselők” számára. A sajtó hírt ad az akció bukásáról, mivel a szövetek drágák voltak, egy öltöny 5000 koronába került volna, a pénzügyminiszter 1500 korona hozzájárulást vállalt, a 3500 koronát pedig a köztisztviselők nem tudták volna megfizetni. (L.: Pesti Hírlap 1920. febr. 1.) 1920 őszén kedvezményes árú cipő került kiosztásra. (L.: 1920. évi 4700/PM sz. körrendelet.) 1921 tavaszán végre sikerült megszervezni a kedvezményes ruhaszövet akciót is. A köztisztviselőknek személyenként egy rend ruhaszövetet juttatnak, eleinte 1000–1200 koronás áron, majd később, leszállítják 500–600 koronára. A következő ruhaszövet akció 1922 őszén a kormány rendelkezésére álló szövetanyag nem kellő mennyisége miatt elmaradt. Csak 1923 telén és 1924 tavaszán került sor ismét kedvezményes árú szövet kiosztására. 1924 májusában 3000 m angol szövetet importált az MKFTÉSZ. Természetesen a szövetből csak a köztisztviselők kis részének jutott. Már az utalványért „nyomdai kiállítási díj” címén 2000 koronát kellett fizetni. A szövet minőség szerint méterenként 190 000–380 000 koronába került. A szövettel együtt osztottak harisnyákat is. A női harisnyákat 7700–59 000, a férfi harisnyákat 13 500–61 500, a gyermekharisnyákat 10 200–11 400 koronáért adták. Még ugyanez év őszén már szélesebb körű ruhaakcióra került sor, gyengébb minőségű szöveteket, olcsóbb áron osztottak. November 150 000 m szövet került kiosztásra kétféle minőségben. (L.: 1924. évi 7654/PM rendelet.) Az úgynevezett „A” szövetből 4 m 500 000, a „B” szövetből 4 m 420 000 koronába került. A köztisztviselők számára még a természetbeni ellátás megszüntetése után is ismét szerveztek kedvezményes ruhaakciót 1925 novemberében.

A ruhaszövet akciónál gyakoribbak és sikeresebbek voltak a cipőakciók. 1920 őszén került sor először kedvezményes cipő kiosztására. (L.: 1920. évi 4700/PM sz. rendelet.) A második cipőosztás keretében 1921 őszén 20 000 pár cipőt — fele részben budapesti, fele részben vidéki tisztviselők kapták. A kész cipőt kb. 700 koronás, a csináltatottat kb. 1200 koronás áron adták. A harmadik kedvezményes cipőakciót 1922 novemberében bonyolították le. A köztisztviselők részére kiosztott cipők ára: férficipő 6550–6850, női 6375–6610, gyermek 5390–5566 korona körül mozgott. A negyedik kedvezményes cipőakció kiküszöbölte az előző magas árakat, jóval olcsóbban kerültek a cipők kiosztásra. 1923 januárjában kész cipőket kb. 1500, mérték utáni cipőket 2900 koronás áron adtak. (L.: Magyar Köztisztviselők Lapja 1925. jan. 27.) A KANSz szerint az akció keretében Budapesten 15 000 pár, vidéken 10 000 pár cipőt vásároltak a közalkalmazottak. (L.: KANSz 1923. febr. 24.) Több, mint egy év múlva került sor a következő kedvezményes cipőakcióra 1924 januárjában, amikor is a kész cipőket egységesen már 80 000 koronás áron adták. (L.: 1924. évi 5055. PM rendelet KANSz 1924. jún. 8.) Ez az akció nem volt széles körű, de még ugyanebben az évben ősszel újabb 60 000 pár cipő került kiosztásra, az árai versenyt tartva a korona romlásával: férficipőnél 169 000, nőinél 159 000, gyermeknél 84 000 és 106 000 koronában állapították meg. (L.: KANSz 1924. okt. 28.)

Az MKFTÉSZ élelmiszereken, ruhán és cipőn kívül a legkülönbözőbb termékek kedvezményes vagy kevésbé kedvezményes eladásával foglalkozott. Már 1920-ban árult fehérneműt, harisnyát, a későbbiek folyamán vászontól színházjegyig, vasúti jegytől a nyaralásig, a bútor-tól a varrógépig széles körű, nem egy esetben közönséges üzleti tevékenységgel foglalkozott.

⁸⁷ A kedvezményes áron kapott közszükségleti cikkek és egyéb szolgáltatások kedvezményének értéke 1924. május 1-én:

I.

Élelmiszer	Piaci ár			Kedvezményes ár		Kedvezmény értéke papirkoronában/a
	menyi- ség, kg	egységár, K	összes ár, K	egységár, K	összes ár, K	
Tészta	1	5 400	5 400			
Főzőliszt	3	5 200	15 600		5 800/b	44 000
Kenyérliszt	6	4 800	28 800			
Zsír	1	37 000	37 000	2500	2 500	34 000
Cukor	1	22 000	22 000	750	750	21 250
Só	1	4 600	4 600	250	250	4 350
Burgonya	10	3 100	31 000	210	2 100	28 400
Bab	1/3	8 800	2 933	730	243	2 640
I. összeg:			147 333		11 643	134 640

(A kedvezményes érték aranykoronában 8,48 K.)

II.

Tüzelőszerek	Piaci ár			Kedvezményes ár		Kedvezmény értéke papirkoronában
	menyi- ség, q	egységár, K	összes ár, K	egységár, K	összes ár, K	
Szén	1/2	115 000	57 500	1 040	520	56 980
Fa	1/2	66 000	33 000	1 060	530	30 470
II. összeg:			90 500		1 050	87 450

(A kedvezményes érték aranykoronában 5,47 K.)

III.

<i>Ruházat</i>						
Szővet	1/3	165 000	55 000	37 500	12 500	42 500
Cipő	1/12	300 000	25 000	35 000	2 917	22 083
III. összeg:			80 000		15 417	64 583

(A kedvezményes érték aranykoronában 4,07 K.)

a) Egy korona 16 000 papirkorona.

b) A piaci ár és a május havi 44 000 K-ás váltás összeg különbözete. (Azoknál a közszükségleti cikkeknel, amelyeket az 1923/24. költségvetési évre egy mennyiségben 1923. VIII–XII. hónapokban kaptak, a május havi kedvezményes árat abban az arányban állapítottuk meg, amilyen arányban a leszállítás alkalmával a kedvezményes ár a piaci árhoz állott. Így: a) burgonya piaci ára 1923. X. 1-én 300 K, kedvezményes ára 20 K volt = 6,7%; b) bab piaci ára 1923. XII. 1-én 2400 K, kedvezményes ár 200 K volt = 8,3%; c) szén piaci ára 1923. VIII. 1-én 23 000 K, kedvezményes ára 200 K volt = 0,9%; d) fa piaci ára 1923. VIII. 1-én 11 900 K, kedvezményes ára 200 K volt = 1,7%.)

IV.

<i>Világítás</i>						
Villany	250 Kw	500	125 000	250	62 500	62 500
Gáz	125 m ³	1 600	200 000	800	100 000	100 000
IV. összeg:			325 000		162 500	162 500

(A kedvezményes érték aranykoronában 10,16 K.)

V.

Villamosvasút

V. összeg:	104/12 jegy	24 600	213 200	15 200	131 733	81 467

(A kedvezményes érték aranykoronában 5,09 K.)

VI.

Villamos gyermekjegy	104/12	14 000	121 333	7 000	60 667	60 666

(A kedvezményes érték aranykoronában 3,79 K.)

A kedvezmények értéke aranykoronában 1924. május 1-én

	Családfő		Feleség		Gyermek	
	Budapest	vidék	Budapest	vidék	Budapest	vidék
I. összeg	8,48	8,48	8,48	8,48	8,48	8,48
II. „	5,47	5,47	5,47	5,47		
III. „	4,07	4,07				
IV. „	10,16					
V. „	5,09					
VI. „					3,79	
Budapest	33,27		13,95		12,27	
Vidék		18,02		13,95		8,48

Egy 4 tagú tisztviselőcsalád esetében tehát a kedvezmény összege Budapesten 71,76 vidéken 48,93 aranykorona.

A KANSz összeállítása az ideális állapotot vette mértékül, mikor a köztisztviselő a teljes kedvezményes ellátmányát megkapta. De amint az előzőekben már említettük, a természetbeni ellátás igénybevétele gyakran nehézségekbe ütközött, a tisztviselők jelentős hányada csak részben, mások egyáltalán nem tudtak hozzájutni. Ilyen körülmények között állandósultak a követelések, az elmaradt élelmiszerek és ruhaneműek utólagos kiadásáért, vagy a kedvezmény értékének megtérítéséért. Az e téren folytatott csatározások eredményeképpen a kormány 1922 szeptemberében rendelkezést adott ki, mely szerint az elmaradt természetbeni ellátás helyett 1921. január 1-től visszamenőlegesen készpénzváltást kell fizetni. (L.: Hivatalos Közlöny 1922. szept. 2.)

Megállapították a készpénzváltás visszamenőleges összegeit. A hónapok sorrendjében 1921 és 1922 első felévére a természetbeni ellátás teljes elmaradás esetén a megfelelő hónapokra az alábbi korona összegek fizetendők: 300, 290, 260, 240, 210, 180, 200, 320, 640, 300, 290, 280, 310, 300, 280, 320, 370. Együttesen a maximum 5410 koronát tehetett ki. (Magyar Köztisztviselők Lapja 1922. szept. 2.) Amennyiben ezt az összeget 1922 szeptemberében valóban

kifizették, az az akkori árak mellett nem 18 hónapi, hanem csak kb. 3 hónapi természetbeni ellátás összegének felelt meg. Így jelentősen károsodtak azok a tisztviselők, akik nem tudták megkapni a nekik járó természetbeni ellátást, még akkor is, ha 1922 szeptemberében utólag készpénz kárpótlást kaptak, hiszen ez a kárpótlás a tényleges veszteségüknek csupán mintegy 15–20%-át tette ki. Még nagyobb veszteséget szenvedtek azok, akik a kárpótlás összegét késve kapták.

A természetbeni ellátás a következő két évben is nehézségekbe ütközött, olyannyira, hogy a pénzügyminiszter 1922 októberében be akarta szüntetni a kedvezményes ellátás rendszerét. (Pesti Hírlap 1922. okt. 7.) A pénzügyminiszter erre vonatkozó nyilatkozata „kínos feltűnést keltett” (Uo.), s nagy felháborodás követte a közalkalmazottak között, de a társadalom polgári rétegeiben is. A felháborodás következtében a természetbeni ellátás megmarad, de annak nyílt beismerésével, hogy az erre vonatkozó rendeleteket a jövőben is csak részben tudják teljesíteni. Ezért állandósult a készpénzváltás, azok részére, akiknek nem jut természetbeni ellátmány. A készpénzváltás összegét havonta állapítják meg, 1922 szeptemberére 2000, októberre 2600, novemberre 3000 koronában. A készpénzváltás a korona romlásával párhuzamosan tovább emelkedett, 1923 márciusában 3400, áprilisban 4900, májusban 6800, júniusban 7800 koronára, hogy 1923 októberében elérje a 36 000 koronát. (A készpénzváltás összegét havonta közölte a Magyar Köztisztviselők Lapja.)

⁸⁸ A Föv. Tanács 113 331/1921. I. sz. határozata. (L.: FL I. üo.) 5917/1921.

⁸⁹ L.: uo.

⁹⁰ L.: FL. I. üo. 54 541/1921. és Bp. Székesföv. közgyűlési jegyzőkönyvei 1922. július 31-i ülés. 1922. évi jegyzőkönyvkötet 475. l. — Nem könnyen ment a főváros antiszociális, a közigazgatási tisztviselőket indokolatlan előnyhöz juttató intézkedés megváltoztatásának a kiharcolása sem. A FARHÁ-ból részletfizetésre való vásárlás elbírálására alakított bizottság 1922. május 1-i ülésén — mikor is 531 kérvény elintézéséről és 957 100 korona kiutalásáról számoltak be — még úgy döntöttek, hogy a tanítóság részére azonban hitelt nem engedélyezhet, mert a megszavazott összeg, „a tanítóság, ilyenképpen való segélyezésére nem elegendő”. Hogy miért épp a tanítóságra nem elegendő, erről nem szól a határozat. (L.: FL I. üo. 5917/1921.)

⁹¹ A fővárosi alkalmazottak csak csekély mértékben fizették vissza a FARHÁ-ból felvett hiteket. Ezért 1923 májusától a hitelösszegeket mérsékeltek, egy évi fizetés helyett maximális 20 000 koronára. A FARHÁ kintlevősége ennek ellenére nőtt. 1923. július 27-ig 3 740 580 K hitelt és 832 900 K segélyt nyújtott, a törlesztés ezzel szemben eddig mindössze 891 700 K volt. Ennek ellenére a korona romlása miatt a hitelösszeget fokozatosan emelni kellett, 1923 júliusában 50 000, 1923 novemberében 100 000, 1924 januárjában 200 000, márciusban 300 000 koronára. (L.: FL I. üo. 5917/1921.)

⁹² L.: Balázs Béla, *A klerikális reakció a Horthy-fasizmus támasza*. Bp. 1953. 325–326. l.

⁹³ A Magyar Köztisztviselők Lapja 1920 januárjában megállapította: „A tisztviselő-konyha akció nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az adagok kicsinyek, a minőség silány, mert csakis ebédet lehet kapni, nem jelent anyagilag sem elegendő segítséget.” (Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. jan. 15–31. sz.) Konyhák tömege működött Budapesten a következő években. A Népszava szerint 1920 derekán a Fővárosi Népélelmezési Kirendeltség konyhái 10 000 embert látnak el naponta. (L.: Népszava 1920. jún. 3.) A „szegény középosztály számára” indított olcsó ebédakció keretében először négy, majd 1920 végére már 16 konyha működött a fővárosban. (Részletesen felsorolva l.: Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. nov. 30.) Az egyik polgári szerző hitelesnek látszó megállapítása szerint „1920-ban már 114 konyha kezdte meg a működését és e konyhákban 62 400 gyermek ebédelt.” (Gallina Frigyes, *Tíz év története Budapest életében*. Bp. 1930. 9–10. l.)

⁹⁴ L.: Balázs Béla i. m. 326. l.

⁹⁵ L.: Uo.

⁹⁶ L.: Magyar Köztisztviselők Lapja 1919. nov. 15.

⁹⁷ L.: 1918. évi 6700. ME sz. rendelet.

⁹⁸ A fővárosi tisztviselők a segélyek tekintetében hasonló helyzetben voltak, mint az állami tisztviselők, illetve a köztisztviselők többi rétegei. Évekig folyt a harcuk azért, hogy a fizetések

terén élvezett kiváltságos helyzetüket a segélyek területén is érvényre juttassák. A kiváltságos állapotot azonban csupán néhány kevésbé jelentős kedvezmény biztosította, míg 1923 júniusában sikerült 4 évre visszamenőlegesen kiharcolniuk a magasabb segélyezést, ha nem is az összes, de legalább a világháborúban részt vett fővárosi tisztviselők számára. (Részletesen l.: Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága hatáskörében az 1924. évben tartott tanácsülések jegyzőkönyvei. 61—62. l. 166. sz. döntés.) Ettől kezdve minden segély, családi pótlék stb. megadásánál az állami tisztviselőkkel egyenlő elbírálásban részesültek annak ellenére, hogy az 1912. évi LVIII. tc. alapján rendszerint magasabb volt a fizetésük. Rájuk is vonatkozott a háborús segélyekről szóló 1915. XII. tc., 1916. XXV. tc., 1917. XV. tc., 1918. évi 6700. ME sz. rendelet. Az 1917. IX. tc., 1918. évi 6700. ME és az 1920. évi 8900. ME sz. rendelet, mely a családi pótlék összegét megállapítja, jogosságát kiterjeszti, majd összegét felemeli, s az 1918. évi 6700. ME sz. rendelet, az 1919. évi 3988. ME sz. rendelet, valamint az 1920. évi 704. ME sz. rendelet, mely a havi drágasági segélyeket engedélyezi. Nemkülönbön az 1921. II. tc. 2. §-a, az ezt meghosszabbító 1921. évi XXXIV. tc. 2. §-a, majd az 1921. évi XLVI. tc. 1. §, mely a rendkívüli segélyt engedélyezi, meghosszabbítja, illetve összegét 100%-kal felemeli, egyben a rendkívüli segély szeptember havi összegének háromszorosát, egyszer s mindenkorra szóló beszerzési segélyként engedélyezi.

Hasonló elbírálásban részesültek ez időtől a fővárosi tisztviselők az államiakkal a havi drágasági segély, háborús segély, ruházati segély, kedvezményes áruellátás tekintetében is.

Az FSA 1919-ben 564 334 korona, 1920-ban 1 560 894 korona segélyt és segélykölcsönt nyújtott. (Részletezve l.: FL I. üo. 739/1920.) A bevételekre jellemző, hogy a tisztii alaphól 1920 májusában 300 000, augusztusában újabb 500 000, majd 1921 októberében ismét 300 000, 1922 májusában ismét 300 000 korona kölcsönt vett fel. Az FSA az 1923. évi költségvetés szerint 5 000 000 koronát, az 1924. évi költségvetés szerint 10 000 000 koronát, majd az 1925. évi szerint 20 000 aranykoronát kapott hozzájárulás címén. (Részletezve l.: uo.) Az FSA-tól ez években felvett segélykölcsönök döntő részét a fővárosi tisztviselők sohasem fizették vissza.

A fővárosi tanács tisztviselőinek kiváltságos helyzetét eleinte egyéni segélyezésekkel is igyekezett biztosítani. 1920—21-ben a tényleges vagy nyugdíjas tisztviselők kérvényezéssel 3—4 hónaponként 100—200 korona segélyt kaphattak. 1920 márciusában rendeletet hoznak arról, hogy segélyt kapnak azok a közalkalmazottak, akik március 1—18. között esedékessé vált illetményüket március 18-a után vették fel, hogy a pénz felülbélyegzése miatt az állami alkalmazottak ne károsodjanak. A tisztviselők ezzel egy időben fejenként 300 korona rendkívüli előleget kaptak. Erre a segélyre a főváros 2 500 000 koronát szavazott meg.

A legtöbb problémát az úgynevezett „rendkívüli segély” okozta, mely idővel rendszeressé vált és összegének megállapítása körül szinte havonta fellángolt a vita és küzdelem. (Az 1921. évi 2500. ME rendelet felhatalmazást ad a fővárosi tanácsnak a segély rendszeres folyósítására. L.: FL I. üo. 7349/1917. 118—121. l.) 1921. április, május, június hónapokra a segélyt az alábbi összegekben állapította meg a fővárosi tanács:

Beosztás	Fizetési osztály	Egy havi segély összege koronában
<i>Hivatalnokok</i>		
Polgármester		850
	I., II., III., IV.	600
	V., VI.	500
	VII., VIII., IX., X., XI.	400
Ideiglenes tisztv., díjnok, útmester		300
Altiszt, szolgál		250
Hetibéres szolgál, útkaparó		200

Beosztás	Fizetési osztály	Egy havi segély összege koronában
<i>Tanerők</i>		
Évi 8000 K-t meghaladó pótlék esetén . . .		600
Évi 600—800 K-t meghaladó pótlék esetén .		500
Évi 600 v. kevesebb K-t meghaladó pótlék esetén		400
Óradíjas		300
Altiszt, szolga		250
Napibéres hiv. szolga		200
<i>Kórházak</i>		
Igazgató		600
Orvos	IV.	500
Többi orvos, tisztviselő		400
Ideigl. hiv., díjnok		300
Főápoló, ápoló, altiszt		250
Napibéres szolga		200

Akik természetben kapták fizetésüket, azoknak a fenti segélynek csak 50%-a járt.

Amint a táblázatból látjuk, a rendkívüli segély mértéke a fizetéssel együtt emelkedett, ha nem is a fizetés mértékében. Az árak mindenkinek egyformán emelkedvén, a rendkívüli segély kevesebb segítséget jelentett a kistisztviselőknek, mint a magasabb beosztásúaknak.

1921 júniusában 6 hónapra meghosszabbították, majd 1922-ben folyamatosan ismét megszavazták a rendkívüli segélyt. A segély összegeket három hónaponként állapították meg. 1923 márciusától nemcsak a tényleges fővárosi alkalmazottak, de a nyugdíjasok és az özvegyeik is kaptak rendkívüli segélyt. (A BM 60 036/1923. III. b. leirata alapján a tanács 79 517 1923. I. határozata. Jóváhagyta a közgyűlés 1923. júl. 18-i rendkívüli ülésén l.: Bp. szföv. Törvényhatósági Biz. által az 1923. évben tartott közgyűlések jegyzőkönyve 427—428. l.) A rendkívüli segély összege 1922 decemberétől 1923. június 1-ig a következőképpen alakult:

Fővárosi végleges tisztviselőknél és alkalmazottaknál

Fizetési osztály	1922. dec. 1-től	1923. márc. 16-tól	1923. máj. 1-től
I/a.	27 500	46 000	75 000
III.	21 000	36 000	60 000
IV.	19 500	33 000	54 000
V.	16 500	28 000	46 000
VI.	16 000	26 000	43 000
VII.	14 000	23 000	38 000

*Fővárosi nyugdíjas alkalmazottaknál
100%-os nyugdíj esetén*

I/a.	41 400	67 500
III.	32 400	54 000
IV.	29 700	48 600
V.	25 200	41 400
VI.	23 850	38 700
VII.	20 700	34 200

Elhunyt fővárosi tisztviselők özvegyeinél

Fizetési Osztály	1922. dec. 1-től	1923. márc. 16-tól	1923. máj. 1-től
I/a.		20 700	33 750
III.		16 200	27 000
IV.		14 850	24 300
V.		12 600	20 700
VI.		11 925	19 350
VII.		10 350	17 100

Az eltelt két és fél esztendő alatt tehát a rendkívüli segély némileg demokratizálódott, kisebb lett a különbség az alsó és felső határa között. Ez a „demokratizálódás” fokozatos volt, már az 1921 augusztusától decemberéig megállapított havi összegeknél megmutatkozott, amikor is a polgármester 5200, az I., II., III., IV. fizetési osztályba tartozó hivatalnokok 3600., V., VI., VII. fizetési osztályban 3000, VII—XI. fizetési osztályban pedig 2400 koronát kaptak. Az 1923. év tavaszától kezdve a rendkívüli segély összegét havonta állapították meg. A demokratikusabb elosztás nem annyira valóság, inkább szemfényvesztés volt, a felháborodás leszerelésére. 1922-ben többször írtak arról az újságok, hogy az aktív miniszterek és a legmagasabb fizetésű hivatalnokok a jövőben nem fognak rendkívüli segélyt kapni. Ennek ellenére a miniszterek 1923 márciusában pl. 100 000 korona havi rendkívüli segélyt kaptak, a gyakoronokok ugyanakkor 8000 koronát.

Az 1924. július 1-én életbe lépett általános fizetésrendezés eltörölte a különböző segélyeket és mellékjárandóságokat, a fizetésrendszert egyszerűsítette. Ennek ellenére a rendkívüli segély újraéledt a szanálási válság körülményei között, s még 1925 áprilisában arról ad hírt a Népszövetség magyarországi főbiztosa, hogy „ez az előirányzat magában foglalja a 2,5 millió aranykoronát tevő második részletét annak az összegnek, mely — a főbiztos hozzájárulásával — rendkívüli segélyképpen az állami alkalmazottaknak jut.” (L.: A Nemzetek Szövetsége Magyarországi Főbiztosának VII—XII. jelentése. 1925. ápr. 1-től 30-ig terjedő rész. 4. l.)

1925-ben ideiglenesen ismét rendszeressé vált a rendkívüli segély. Így ír erről a Nemzetek Szövetsége magyarországi főbiztosa: „Genfben két fontos határozatot hoztak, az állami alkalmazottak illetményeire és a magyar kormány beruházási kiadásai ügyében. Az elmúlt költségvetési év eredményeire vonatkozó becslések és a jövő pénzügyi évre szóló költségvetés tervezetének vizsgálata alapján elhatározták a februárban mintegy 95 000 állami alkalmazott részére engedélyezett, az alapfizetésük körülbelül 15%-át tevő ideiglenes segélynek az állandósítását, ami a költségvetésnek állandó megterhelést jelentett, évi mintegy 15 millió aranykorona kiadási többlettel.” (Uo. XII—XVIII. jelentés 1925. évi júl. 1—30. terjedő rész. 4. l.)

A rendkívüli segély összegeinek megállapítása, kifizetésének késedelme miatt sok volt a panasz, annak ellenére kétségtelen, hogy a természetbeni ellátás mellett, az infláció nehéz éveiben a rendszeressé vált rendkívüli segély jelentette a legjelentősebb segítséget a tisztviselők részére.

A rendszeressé vált másik segélyforma a hadviselt állami tisztviselők személyi pótléka volt. 1924-ben a fővárosi tanács határozatot hozott, hogy az állami tisztviselőkhez hasonlóan 4 évre visszamenő hatállyal „a világháborúban részt vett végleges állásban levő székesfővárosi közigazgatási és közkórházi tiszti és végleges állásban levő közoktatási alkalmazottak részére a világháborúban részt vett állami tisztviselők átmeneti személyi pótléka tárgyában hozott 5300/1922. ME sz. kormányrendeletben megállapított feltételek és módok mellett az 1919. évi január hó 1-től az 1923. évi június hó végéig terjedő időre a nyugdíjszerű ellátásnál is beszámítható átmeneti személyi pótlékot engedélyez.” (Bp. Székesfőváros törvényhatósági bizottsága hatáskörében [1920. VIII. tc.] az 1924. évben tartott tanácsülések jegyzőkönyvei 61—62. l. [166. sz. döntés.])

A megállapított személyi pótlék összege:

Végleges közigazgatási és közkórházi tiszti személyzetnél:

XI—X. fiz. oszt. évi	600 K
IX. fiz. oszt. évi	1000 K
VIII. fiz. oszt. évi	1200 K
VII. fiz. oszt. évi	1600 K
VI. fiz. oszt. évi	3600 K

Végleges közoktatási személyzetnél:

Polg. isk. tanítók számára rendszeresített VIII—IX. fiz. fokban évi	60 K
Elemi isk. tanítók számára rendszeresített V., VI., VII., VIII. fiz. fokban évi	60 K
Felsőker. és középisk. tanárok számára rendszeresített VI., VII. fiz. fokban	100 K
Polg. isk. tanárok rendsz. VI., VII. fiz. fokban	100 K
Elemi isk. tanítók rendsz. II., III., IV. fiz. fokban	100 K
Felsőker. és középisk. tanárok számára rendszeresített IV., V. fiz. fokban	120 K
Polg. isk. tanárok részére rendszeresített III., IV., V. fiz. fokban	120 K
Elemi isk. tanító részére rendszeresített I/a., I. fiz. fokban	120 K
Felsőker. és középisk. tanárok részére I., II., III. fiz. fokban	160 K
Polg. isk. tanárok részére rendszeresített I/a., I., II. fiz. fokban	160 K
Felsőker. és középisk. tanárok részére rendsz. I/a fiz. fokban	160 K

Amint látjuk a személyi pótlék rendszere olyan volt, hogy a kistisztviselők, akik legjobban rá lettek volna szorulva, aránytalanul kevesebbet kaptak. A „hadviseltség” kritériumát erősen kiszélesítették, a tisztviselők többsége kapta ezt a személyi pótlékot. A határozat többek között kimondja, hogy, hadviseltnak számít, aki

- a) a háború folyamán legalább 3 hónapon át teljesített tényleges szolgálatot, vagy
 b) tekintet nélkül teljesített szolgálatának időtartamára, harcban vett részt, vagy az ellenség előtt megsebesült, vagy hadi viszontagságok, közöttük járványos betegség következtében a szolgálatra képtelenné vált” stb. (Uo. 1925. 499. l.)

Az 1919 óta állandósult előlegek jelentették a segélyezés újabb formáját. 1920 áprilisában megjelenik az 1920. évi 3255. ME sz. rendelet, mely a 2490. ME sz. rendeletben adott rendkívüli előlegek visszafizetését meghosszabbítja. Ettől kezdve a tisztviselők egyre-másra vették fel az előlegeket, a visszafizetésre pedig újabb és újabb határidő meghosszabbítást kaptak. Végeredményben a rendkívüli előleg többé-kevésbé rendszeres segélyforrássá vált, s nagy része sohasem került visszafizetésre. Olyannyira, hogy az előleg összegét progresszíven állapították meg. Pl. 1925 júliusától a fővárosi tisztviselők az alábbi progresszív kulcs szerint kapták az előleget:

Előleg kiutalási kulcs 1925. június 1-én

Fizetés		Előleg összege	Fizetés		Előleg összege
aranykorona	papírkorona	papírkorona	aranykorona	papírkorona	papírkorona
90	1 530 000	229 000	72	1 224 000	183 000
89	1 523 000	226 000	70	1 190 000	178 000
88	1 496 000	224 000	68	1 156 000	173 000
86	1 462 000	219 000	67	1 139 000	170 000
85	1 445 000	216 000	66	1 122 000	168 000
83	1 411 000	211 000	65	1 105 000	165 000
82	1 394 000	209 000	64	1 088 000	163 000
80	1 360 000	204 000	62	1 054 000	158 000
78	1 326 000	198 000	61	1 037 000	155 000
77	1 309 000	196 000	60	1 020 000	153 000
76	1 292 000	193 000	58	986 000	147 000
75	1 275 000	191 000	56	952 000	142 000
74	1 258 000	188 000	54	918 000	137 000
73	1 242 000	186 000	52	884 000	132 000

1919 óta rendszeressé váltak az évi karácsonyi segélyek is. A karácsonyi segélyek összegét az 152 191/1921. I. sz. főv. tanácsi döntés óta évenként állapították meg, s az körülbelül egy havi fizetés összegének felelt meg. (L.: FL VII. üo. 109/1921.)

Apróbb-nagyobb segélyek és nyílt vagy burkolt segélyezési módok egész légiója állt a fővárosi tisztviselők segítségére, csak szemfülesnek kellett a tisztviselőnek lennie, s némi protekcióval rendelkeznie ahhoz, hogy fizetése többszörösét kitevő segély megszerzését is elérhesse, kijárhassa. Hol csomagot osztottak Vass miniszter akciója alkalmával, hol a MKFTÉSz osztott szét 3 786 800 korona segélyt a tisztviselők gyermekei számára, hol gyógyszer osztanak, hol közlekedési segélyt lehetett megállapíttatni. A Pénzügyi Központtól kölcsönt lehetett kapni a tisztviselői kölcsönmozgalom keretében, de másutt is a legkülönbözőbb módon lehetett kölcsön vagy segély formájában pénzhez jutni. Ezt a képet még kiegészítik az időközönként megállapított egyszeri segélyek, vagy az időközönként kapható rendszeresen visszatérő beszerzési, drágasági segély-pótlék. Ezt 1921 szeptemberében megszavazta a Ház, a fővárosi tisztviselők azonban már 1920 augusztusa óta kapták, ha nem is teljesen rendszeresen. De külön adott időnként drágasági segélyt a FANSz, a Tanítók Nyugdíj-intézete stb. is. A beszerzési előlegek kiutalását 1921 szeptemberében jelentette be a népjóléti miniszter, azzal az ígérettel, hogy 200 000 000 koronát fordítanak a tisztviselők beteg családtagjainak segélyezésére is. (L.: Pesti Hírlap 1921. szept. 20.)

⁹⁹ L.: Magyar Szemle 1928. jan. 22. *A közszolgálat problémája.*

¹⁰⁰ Vö. Nyugat 1917. évf. 731–735.

¹⁰¹ Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. jan. 15–31. sz.

¹⁰² Horthy Miklós 1920. febr. 7-i nyilatkozata. Ebből a nagy szavakkal beígért segítségből annyi lett, „hogy a meglevő készletek igazságos elosztása” érdekében katonai szerveket osztottak be a polgári hatóságokhoz.

¹⁰³ Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. márc. 1–15. sz.

¹⁰⁴ Népszava 1920. márc. 23.

¹⁰⁵ Uo. A cikk a továbbiakban élesen tiltakozik a közalkalmazottak további „sanyargatása” ellen.

¹⁰⁶ Közgazdasági Szemle 1921. 282. l. A cikk a köztisztviselői jövedelmeknél a közepesnek vélt IX. fizetési osztály tisztviselői jövedelmét vette alapul, négytagú családot tételezve fel. Magántisztviselőnél 1913-ban 300 koronás átlagfizetést tételezett fel.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ L.: FL I. üo. 8711/1921. FANSz memorandum melléklet. A költségvetés a lakbért nem számolja, azt egyenlőnek veszi a negyedévi lakáspénz értékével. Zsír, cukor, liszt, burgonya stb. nem szerepel a költségvetésben, azt egyenlőnek veszi a természetbeni ellátással.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ A táblázatot l. a 173. lapon.

¹¹¹ L.: Budapesti Közlöny 1923. jan. 31.

¹¹² KANSz 1923. szept. 30.

¹¹³ L.: Budapesti Közlöny 1923. szept. 29. 6920. sz. rendelet.

¹¹⁴ L.: Magyar Köztisztviselők Lapja 1922. okt. 6.

¹¹⁵ L.: Közgazdasági Figyelő 1923. 24. sz. Alapi Viktor számítása.

¹¹⁶ Ezt a számítást a KANSz állította össze. 1 aranykoronát 6122 papírkoronával vett egyenlőnek.

¹¹⁷ Az 1922. dec. 31-én lezárt Compass szerint köztisztviselők és nemzetgyűlési képviselők — a Compass a két kategóriát együtt veszi, s utólagos különválasztására nincs módunk — a következő budapesti vállalatok igazgatásában és felügyelőbizottságaiban vettek részt: 75 bankban és tak. pénztárban

1 ásványvállalatban

10 automobilgyárban

40 biztosító intézetben

12 bőr- és cipőgyárban

6 cukorgyárban (folytatása a 174. lapon)

A fővárosi tisztviselők fizetése és segélyei 1921 márciusában

Fizetési oszt. fok	Fizetés	Lakáspénz	Háborús segély	Drágasági segély	Lakáspénz közületi pótléka	Összesen

a) Végleges alkalmazottak

I. 1.	28 000	4000	4800	10 200	6480	53 480
2.	25 000	4000	4800	10 200	6480	50 480
I/a. 1.	21 000	4000	4800	10 200	6480	46 480
2.	19 000	4000	4800	10 200	6480	44 480
II. 1.	18 000	3600	4800	10 200	5832	42 432
2.	16 000	3600	4800	10 200	5832	40 432
III. 1.	13 000	3000	4800	10 200	4860	35 860
2.	12 000	3000	4800	10 200	4860	34 860
IV. 1.	10 000	3000	4800	10 200	4860	32 860
2.	9 000	3000	4500	10 200	4860	31 560
V. 1.	8 000	2400	4000	10 200	3888	28 488
2.	7 500	2400	3750	10 200	3888	27 738
VI. 1.	6 800	2000	3400	10 200	3240	25 640
2.	6 400	2000	3200	10 200	3240	25 040
VII. 1.	6 000	1600	5000	10 200	2592	25 392
2.	5 600	1600	3000	10 200	2592	22 992
3.	5 200	1600	2900	10 200	2592	22 492
VIII. 1.	4 600	1300	2800	9 600	2106	20 406
2.	4 300	1300	2700	9 600	2106	20 006
3.	4 000	1300	2600	9 600	2106	19 606
IX. 1.	3 800	1000	2600	9 600	1620	18 620
2.	3 600	1000	2500	9 600	1620	18 320
3.	3 400	1000	2400	9 600	1620	18 020
X. 1.	3 000	1000	2200	9 600	1620	17 420
2.	2 800	1000	2100	9 600	1620	17 120
3.	2 600	1000	2000	9 600	1620	16 820
XI. 1.	2 400	900	1900	9 600	1458	16 258
2.	2 200	900	1800	9 600	1458	15 958
3.	2 000	900	1700	9 600	1458	15 658

b) Ideiglenes hivatalnokok

I.	3 600	1000	2500	8 400	1620	17 120
II.	3 240	1000	2400	8 400	1620	16 660
III.	3 000	800	2300	8 400	1296	15 796
IV.	2 700	800	2100	8 400	1296	15 296
V.	2 400	800	2000	8 400	1296	14 896
VI.	2 160	600	1800	8 400	972	13 932
VII.	1 800	600	1700	8 400	972	13 472
VIII.	1 440	480	1500	8 400	778	12 598
IX.	1 200	400	1200	8 400	648	11 848
X.	1 200	—	1200	8 400	—	10 800

(Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve XII. évf. 1913—20. 97. 1.)

- 52 élelmiszergyárban
- 50 építő, építőanyag és téglagyárban
- 62 faipari rt-ban
- 37 filmipari és mozi rt-ban
- 20 fürdő rt-ban
- 6 ingatlanforgalmi rt-ban
- 96 ker. és ipari rt-ban
- 23 olajipari rt-ban
- 23 kőszénbánya rt-ban
- 10 közlekedési rt-ban
- 7 nagyvasúti rt-ban
- 8 közúti vasúti rt-ban
- 11 malom rt-ban
- 55 mezőgazd. és állati termékértékesítő rt-ban
- 58 nyomdai, könyv és hírlapvállalatban
- 14 papír-, írószér, betűöntő rt-ban
- 3 raktárház és műhelytelep rt-ban
- 13 szállítási és utazási rt-ban
- 9 szállodai, penzió és kávéházi rt-ban
- 22 szeszipari rt-ban
- 51 textil, és kézműáru rt-ban
- 8 üveg és porcellán rt-ban
- 94 vas-, fém és gépipari rt-ban
- 54 vegyipari rt-ban
- 6 világítási rt-ban
- 26 villamossági rt-ban
- 45 különféle rt-ban
- 4 hitelszövetkezetben
- 26 ipari, kereskedelmi és egyéb szövetkezetben
- 4 gumiarú és orvosi műszer rt-ban.

¹¹⁸ Az 1896. évi 1196. sz. szolgálati szabályzat intézkedik az állami tisztviselők mellékfoglalkozásairól: „Az áll. tisztviselő nem vehet részt olyan vállalatban, amely természeténél, vagy az állami tisztviselő hivatalos állásához való vonatkozásainál fogva alapos okot szolgáltatna arra, hogy a tisztviselőre nézve hivatala ellátása tekintetében az elfoglaltság látszatának gyanúja is felmerülhet.” „Különösen pedig állami tisztviselő nem vehet részt személyes ténykedéssel pénzintézeteknél, közkereseti, betéti, és részvénytársaságnak, általában nyereségre irányított vállalatoknak sem alapításában, sem igazgatásában, nem viselhet azoknál elnöki, igazgatói, igazgatóválasztmányi vagy felügyelőbizottsági tagsági tisztelet, vagy bármely olyan állást, amely állandó javadalmazásokkal, osztalékban való részesedéssel, jelenléti illetményekkel, vagy egyéb jutalmazásokkal van összefüggésben.”

¹¹⁹ Az 1922-es Compass alapján összeállította és ismertette a parlament 1923. július 2-i ülésén Gaál Gaszton. Gaál szerint 1922-ben az álláshalmazások rekordját az egyik egyetemi tanár tartotta, egyszerre 34 állása volt.

¹²⁰ Népszava 1920. márc. 19.

¹²¹ L.: Laky i. m. 53. l.

¹²² Ilyen tervek találhatók pl. a Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. ápr. 15., ápr. 30., máj. 31. sz.

¹²³ Még a mezőgazdasági kérdés tekintélyes kutatója, Kerék Mihály is ilyen javaslatot tesz *A magyar földkérdés* c. munkájában; a Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. évi ápr. 15-i sz. is hasonló megoldást javasol.

¹²⁴ L.: Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. máj. 31.

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ L.: Buday László i. m. 226. l.

¹²⁸ L.: Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. május 31.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ L.: Buday László i. m. 260. l.

¹³¹ Példának bemutatunk néhányat a tisztviselő átképzésekből: 1920 áprilisában megkezdte működését a tisztviselők szövetkezete, mint erről a Magyar Köztisztviselők Lapja számot ad (1920. ápr. 15.). Az 1920. július 22-i országgyűlésen, a Teleki-kormány bemutatkozásakor gr. Bethlen István bejelentette, hogy a kormány a tisztviselői tanfolyamokat, átképzési és foglalkozási akciókat támogatni fogja, sőt maga a kormány is szándékszik ilyen akciókat indítani „azon tisztviselők részére, akik kiszorulnak a mai államhivatalok keretéből, s azoknak a menekülteknek a részére, akik a tőlünk elszakadt területekről jönnek haza, átképző tanfolyamokat szervezünk és fel fogunk állítani egy olyan organizációt, amely a maga erejével törekszik arra, hogy e tisztviselőknek az átképzés után tényleg munkaalkalmakat is tudjon adni.” (Gr. Bethlen, *Kormányprogram és bemutatkozás a nemzetgyűlésen*. Bethlen i. m. I. k. 162. l.) Megindul az átképző és foglalkoztató tanfolyamok tömege. 1920 októberében „a középosztály nyomorúságának enyhítése céljából” a MOVE „intelligens keresztény hölgyek részére” háromhónapos gép- és gyorsírói tanfolyamot rendez. (L.: Pesti Hírlap 1920. okt. 6.) 1922 tavaszán az Egyesített Villamos Rt. vezetősége egy sor diákok és értelmiségi munkanélkülit hajlandó alkalmazni villamosvezetőnek és ellenőrnek. 1922 júniusában az Alföldi Magyar Közművelődési Egyesület háziipari tanfolyamot indít, ahol szövést, fonást, nyakendőkészítést tanulnak a tisztviselők. 1922 júliusában a KANSz részvételével megalakult a Magyar Tisztviselők Háziipari Szövetkezete.

¹³² A menekült közalkalmazottak számára szervezett üzemek, intézmények, fontosabb szövetkezetek:

„A menekült iparosok és kereskedelmi alkalmazottak foglalkoztatása céljából, valamint a tisztviselők gyakorlati átképzése érdekében is szükségesnek mutatkozott oly vállalatok szervezése, melyek termelésükkel a menekültek részére kedvezményes beszerzési forrásul szolgálhassanak. Ezzel a számítással alakult meg Budapesten, az Új-lóversenytéren a menekültek Ipari és Kereskedelmi Üzeme, mely szerződötett szakmunkásokon kívül házilag is igen sok intelligens menekültnek adott foglalkozást és jelentékeny keresetet.” (Laky: i. m. 25. l.) Az üzem a következő iparágakra oszlott:

- I. Ruházati osztály (cipészet, fehérneművarrás, ruhavarrás)
- II. Tömegáru osztály (játékkészítés, raffia-kötés)
- III. Műipari osztály (szabászat, goblein, lámpaernyőkészítés stb.)
- IV. Fuvarozási üzem
- V. Lakástisztító vállalat
- VI. Asztalos műhely
- VII. Bádógos műhely
- VIII. Géplakatos műhely.

Az üzem az OMH jelentése szerint kincstári rendeltetést is kapott. Ugyanaz a jelentés elismeri: „A mindinkább súlyosodó pénzügyi helyzet folyományaként a szükséges forgótőke hiánya miatt az üzem kellő eredményt el nem érhetvén, az egyes iparágak fokozatos beszüntetése után az üzem 1922. évi augusztus elsején felszámolt. Vidéken is próbálkoztak hasonló üzemek létrehozásával. Székesfehérváron raffiaüzem, Győrben cipőjavító, Székesfehérváron 4 1/2 holdon bolgár kertészet, Szegeden 100 holdas mezőgazdasági bérlet. Kecskeméten méhészetet hoztak létre. E vállalkozások 2—3 év alatt mind csődöt mondtak.”

De egyéb próbálkozások is voltak: Pl. a „Hölgybizottság” varrodái, amelyek „kizárólag intelligens menekült hölgyeket” foglalkoztattak, gr. Mikes Árminné vezetésével. A minisztertanács 1920. április 22-én megadta a felhatalmazást az OMH-nak átképző tanfolyamok rendezésére. Összesen 23 félé tanfolyamot hirdettek meg — de jellemző módon — az ipari és gazdasági szakmában alig 3—4 ágazat iránt mutatkozott érdeklődés, ellenben a bank és általános árukereskedelmi szakmákban folytatólagosan új tanfolyam ciklusok szervezése vált szükségesé. 76 kurzust szerveztek összesen, de csak 16-ra volt jelentkező. Az összesen 1094 jelentkező közül 576 a leszerelt, ill. tartalékos tiszt, 395 a közalkalmazott (a tartalékos tisztek nagy része is természetesen köztisztviselő). Jellemző az először megtartott 13 tanfolyam összetétele:

1. A Budapesti Kereskedelmi Akadémián június 6-án megindult háromhónapos első banktisztviselői tanfolyam, amelyre összesen 42 hallgatót vettek fel.
2. A VII. ker. Állami Felsőkereskedelmi Iskolában ugyancsak júniusban négyhónapos általános árukereskedelmi tanfolyam, melyre 43 hallgatót vettek fel.
3. Az Állami Mechanikai és Elektromos Ipari Szakiskolában június 6-án indult tanfolyam 42 hallgatóval.
4. Debrecenben a Felsőkereskedelmi Iskolában 4 hónapos állat- és húsipari, valamint mezőgazdasági terményértékesítő tanfolyam 53 hallgatóval indult.
5. Kecskeméten a Felsőkereskedelmi Iskolában június 13-tól 4 hónapos gyümölcs, zöldség, baromfi és tojáskereskedelmi tanfolyam indul 32 hallgatóval.
6. Budapesten általános szövetkezeti tisztviselői tanfolyam indul 96 résztvevővel.
7. Miskolcon június 18-án a Felsőkereskedelmi Iskolában 4 hónapos vas- és gépkereskedelmi, termény-, gyapjú- és borkereskedelmi tanfolyam indul 37 hallgatóval.
8. Győrött július 25-én 4 hónapos állat- és terménykereskedelmi, fuvarozási és szállítmányozási tanfolyam indul 33 hallgatóval.
9. A M. kir. Erjedéstani Állomáson szeptember 8-án szeszgyárvezetői tanfolyam indul.
10. A M. kir. Ampeológiai Intézetben szeptember 12-től szőlő- és borgazdasági tanfolyam indul.
11. A Budapesti Kereskedelmi Akadémián a második banktisztviselői tanfolyam indul 75 résztvevővel.
12. Budapesten indul a 9. kereskedelmi irányú tanfolyam 1922. februártól 31 hallgatóval.
13. Budapesten 1922 novemberében újabb általános kereskedelmi tanfolyam indult. Jelentkezett 54 hallgató.

Tehát a kereskedelmi, s a kereskedelmi tisztviselői pálya felé irányítják a menekült köztisztviselőket. Jellemző, hogy ez a réteg azt is mennyire csak szükségmegoldásnak tekintette, hogy az itt felsorolt tanfolyamokat a beiratkozott hallgatóknak mintegy 1/4 része végezte el csupán, a többi menetközben kimaradt.

A menekült köztisztviselők számára az elhelyezkedési cél továbbra is az állami hivatal maradt. Legfeljebb az ezen belül való átcsoportosítást tartották megoldásnak. 1921-ben adóügyi tanfolyamok egész sora nyílik a menekült köztisztviselők számára Budapesten, Székesfehérváron, Kaposváron, Zalaegerszegen, Veszprémben, Szolnokon, Szegeden, Debrecenben, Miskolcon. Ezekre az érdeklődés igen nagy.

Az OMH jelentése hírt ad arról is, hogy egyes menekülteket a kormány is földhöz juttatott. A 700 jelentkező közül csupán 15 kap földet, azok viszont annál bővebben, összesen 766 kat. holdat.

¹³³ Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. febr. 15—29.

¹³⁴ L.: uo. 1920. márc. 15., 1920. máj. 15.

¹³⁵ E könyv keretei nem adnak lehetőséget arra, hogy részletesen bemutassuk a köztisztviselők mozgalmait helyzetük javításáért. E helyütt csupán az 1919. október—1923. június közötti próbálkozások közül soroljuk fel azokat, amelyeknek anyagát a sajtóban vagy a levéltárakban megtaláltuk.

Az egymást követő mozgalmak közül fontosabbak:

1919. okt. 29. A KANSz beadványa a kormányhoz a kedvezményes ellátás ügyében.

1920. március. A KANSz memoranduma a Nemzetgyűléshez.

1920. március. A MÁV nyug. tisztviselői élelmezési és bevásárlási forgótökét és a munkabírók számára földet kérnek.

1920. március. A Tanítók és Tanárok Nemzeti Szövetsége küldöttsége Budapest polgármesterénél. Követelik, hogy egyenlő elbánásban részesüljenek az állami tisztviselőkkel, a gázt, villanyt önköltségi áron kapják, kokszot kapjanak a Csévi-telepről, a városi étkezőbe ne csak ebédet, de vacsorát is kapjanak.

1920. április. Bírák, ügyészek, jegyzők követelik előléptetési éveik és fizetésük rendezését.

1920. május. A KANSz újabb memoranduma a kormányhoz a létszámcsoökkentés ügyében.

1921. július. A pénzügyi tisztviselők követelnek fizetésjavítást.

1921. szeptember. A KANSz népes gyűlést tart a régi városházán. A tagválasztmány elha-

tározásából memorandumot küld a kormányhoz fizetésjavítás ügyében. A memorandum bevezető mondata: „Szövetségünk nagyválasztmánya f. évi szeptember hó 1-én tartott ülésén a budapesti és vidéki csoportok képviselőinek egyértelmű elkeseredett panaszai alapján végső kétségbeeséssel azt volt kénytelen megállapítani, hogy a közszolgálati alkalmazottak helyzete most már végképp tarthatatlanná vált ...”

1921. szeptember. A KANSz újabb ülése a rendkívüli segély ügyében. Egyesek sztrájkot követelnek.

1921. szeptember. A törvényszéki jegyzők, joggyakornokok, titkárok memoranduma a pénzügyminiszterhez, melyben rendkívüli segélyt követelnek.

1921. szeptember. A KANSz küldöttsége a miniszterelnöknél.

1921. szeptember. Az Országos Középiskolai Tanárok Egyesületének és Nemzeti Szövetségének együttes ülése a tisztviselők nyomora ügyében. Összeállítják követeléseiket.

1921. október. Országos Tanárgyűlés. Vitaindító beszámoló a tanárok nyomoráról.

1921. december. A közalkalmazottak a „nyomor elleni” küzdelemre megkezdik a kerületenkénti szervezkedést. Először az I. kerületben szervezkednek.

1921. december. Az Állami Tanítók Országos Egyesülete kidolgozza követeléseit, küldöttségként átnyújtja Vass kultuszminiszternek.

1922. január. A Polgári Iskolai Tanáregyesület rendkívüli ülése a pedagógusnyomor ügyében.

1922. március. A KANSz nyílt ülésén kidolgozza a tisztviselők követeléseit.

1922. március. A bírói és ügyési kar ülése és memoranduma.

1922. március. Bíróági titkárok, jegyzők, joggyakornokok ülése a fizetésjavítás ügyében. Ezt követőleg országos értekezlet.

1922. április. A KANSz I. országos tagértekezlete a Vigadóban. Annyi a résztvevő, hogy nem fér be mindenki. A meghívó hangja is éles. „A legrettenetesebb nélkülözésekkel évek óta küzdve — ernyedten, már-már egyensúlyvesztetten kell megállapítanunk, hogy így nem megy tovább! Hittel, türéssel, lemondással ... bízó reménységgel vártuk éveken keresztül, hogy a magyar nemzet lelkiismerete megmozdul, felébred és még a gondtalan vigadók is a fuldoklók megmentésére sietnek, már csak azért is, hogy az ő testi és anyagi gyarapodásuk a felfordulásban megakadó államrenddel meg ne zavartassék.

De, akik a nemzeti újjászületést látva, Krisztus tövis koszorúját választották — eltapos-tattak, s a vonagló tetemein keresztül fékevesztetten rohan a gazdátlan tömeg a Ma hitvány örömei után.

Vészthozó felhők terhesen úsznak az égen!

Aggodalmunkban, csüggedő fővel, még az utolsó erőnkkel is azt a fellegeken áttörő irányító sugarat keressük, amely a fergeteg feltámadását megakadályozhatja. Magasabb hatalom parancsa, hogy itt élned kell! Ehhez az erőt nemcsak a természetes életösztön hatalmas ereje adja meg, hanem az a csakis a latrok társadalmi rend felborulására spekulálók által vitatható tudat, hogy a mi létfenntartásunk biztosítása nemzeti létkérdés.

A magyar állam addig, amíg alkalmazottait becsületesen megfizetni nem tudja, nem részesíthet egyes társadalmi rétegeket különféle kedvezésekben. A társadalomnak egy része már a természetbeni ellátást dönti és a lelketlenek prédájaként vetne bennünket a csakis magukkal törődők elé. A természetbeni ellátás elvi alapján létszükségleteinket olyként kell biztosítani, hogy a kijáró pénzösszeg nemcsak ujjainkon való számoláshoz alkalmas számsort jelent sen, hanem a szükségleteknek tényleges előteremtését lehetővé is tegye. A gyökeres segítség halogatásának minden perce országos katasztrófára vezethet.

Tagtársak! Bajtársak! A magyar kormánnyal a tárgyalások megindultak. Nem kételkedünk abban, hogy minden hazafiasan gondolkodó és a keresztény erkölcsű világnézet alapján álló magyar közszolgálati alkalmazott felismeri kötelességét — és segítségünkre lesz. Nem a szenvedések szításával és tombolásával, nem a lázadó vérnek mesterséges forralásával, hanem szívvel, ésszel, erős akarattal, de mindenekelőtt szétérfelmentlen egységgel érhetjük el csak célunkat.

A KANSz ilyen vértézettel vár benneteket az országos nagy értekezleten! Ilyen vértézettel jöjjetek, és a nemzet jobb jövődjébe vetett hitünkre és a lepergett ezer év történetének

tanulása nem hagy kétséget, hogy becsületes és hazafias céljainak kiküzdésére összetartva ...még feltámad!
Bp. 1922. ápr. 12-én.

A KANSz elnöki bizottsága.”

Néhány sor az elfogadott memorandum szövegéből:

„Nyomorunk olyan méreteket öltött, hogy a végsőig jutott és már *szélsőséges irányzatokra is hajló* [kiemelés tőlem — Sz. O.] közszolgálati alkalmazottakat ígérekkel és remény keltésével többé megnyugtani nem lehet. De a közszolgálati alkalmazott megmentése az ország mindennemű közintézményeinek érdekében nem enged többé megalkuvást, tehát megélhetésük föltétlen biztosítása elől kitérni a magyar nemzeti állam további fennmaradása szempontjából sem lehet. Éppen ezért a kormánynak minden mást megelőző halaszthatatlan kötelessége az, hogy a természetbeni ellátás elvi alapjait fenntartva haladék nélkül folyósítson a KANSz által beigazolt szükségletek mértéke szerint a drágaság árával lépést tartó rendkívüli segítséget az összes közszolgálati alkalmazott rétegnek igazságos mértékben.” — Majd így fejezi be: „...a szövetségben tömörült közszolgálati alkalmazottak méltán elvárják, hogy minden ügyük intézésével a KANSz, mint a közszolgálati alkalmazottak egységének képviselője meghallgatásra és megértésre találjon, és az önvédelmi harcot a magyar nemzeti állam érdekében is a legvégsőig folytatni kell.”

1922. május. A Tanítók és Tanárok Nemzeti Szövetsége nagygyűlést tartott, hogy „demonstrálja nyomorúságos helyzetét”. Fizetésjavítást követelnek.

1922. május. A postaüzemi és műszaki tisztviselők követelése a kormányhoz.

1922. július. A KANSz rendkívüli ülése: újabb segély követelése.

1922. augusztus. A Tanárok újabb ülése és követelések kidolgozása.

1922. augusztus. A KANSz memoranduma a kormányhoz.

1922. október. A KANSz ülése. Kisüzemi- és lakáspótlék követelés.

1922. november. Városi tisztviselők küldöttsége Kállay pénzügyminiszternél.

1922. november. Közjegyzők országos kongresszusa.

1922. november. A KANSz nagy segélyakciója. (Ez az akció megbukik. Ennek következtében 1923 áprilisában a KANSz válságos helyzetbe jut. Kelety Dénes elnököt azzal vádolják, hogy az egész akció célja az volt, hogy a kormányt megbuktassák, s Kelety a kereskedelmi miniszteri székbe kerüljön. Az akciót a siker szempontjából a legrosszabbkor indították, amikor is az infláció mérséklődött, az árak alig emelkedtek 10—15%-kal. A sikertelen akció után szakadás állt be a KANSz-ban, Kelety távozott a KANSz éléről, a Magyar Köztisztviselők Lapja ezentúl nem a KANSz hivatalos lapjaként jelent meg.)

1922. december. Tisztviselő mozgalom a MÁV-nál az előléptetések ügyében.

1922. december. Tanítók küldöttsége a miniszterelnöknél.

1923. január. A KANSz követeli a rendkívüli segély 200%-os emelését.

1923. március. A KANSz ülésén nagy elkeseredés, a minisztertanács elönytelen döntése miatt.

1923. március. A KANSz követeléseiről memorandum a miniszterelnökhöz.

1923. március. Az Állami Tanítók Országos Egyesületének memorandumja követeléseikkel.

1923. március. A KANSz újabb tárgyalást akar a kormánnyal. (A botrányos Kelety-féle akció nehezíti a tárgyalásokat.)

1923. március. A MÁV alkalmazottak újabb fizetésjavítást követelnek.

1923. április. A KANSz küldöttségét fogadja gr. Bethlen.

1925. június. A TESz és KANSz együttes küldöttsége jún. 2-án járt a kormányzónál valamint gr. Bethlennél, és memorandumot adott át a tisztviselők követeléseiről. (Scitovszky Bélának, a parlament elnökének és Kállay pénzügyminiszternek is átadták a memorandumot.)

¹³⁶ A VÁOSz az egész ellenforradalmi rendszer alatt nem működhetett, csak a felszabadulás után 1945-ben szerveződött újjá.

¹³⁷ FL Bp. Ítéltábla elnöki iratok 1922. I/A—III. 3. 9308; 1922. IM VIII. sz. Az eredeti levél számos ceruzajavítással és megjegyzéssel.

¹³⁸ Ítéltábla elnöki iratok. 1922. I/A. III. 3. szám nélküli, eredeti sokszorosított példány.

III. LEÉPÍTÉSEK ÉS FIZETÉSRENDEZÉSI KÍSÉRLETEK

¹ A Tanácsköztársaság alatt meggyilkolt vagy meghurcolt kommunista pedagógusok életrajzát közli a *Kioltott Fáklyák* c. kötet (Tankönyvkiadó 1963.) Az úgynevezett „kommunista fegyelmik” pedagógusokra vonatkozó részét összefoglalóan közli Simon Gyula, *Fegyelmi eljárások pedagógusok és diákok ellen a Magyar Tanácsköztársaság bukása után* (Pedagógiai Szemle 1959. márc. 186—196. l.) és Szabolcs Ottó, *Pedagógusüldözések Budapesten a Tanácsköztársaság bukása után* (uo. 296—307. l.). A fegyelmik számos iratát közli Balogh—Szabolcs, *Pedagógusok a két világháború között*. Bp. (1963.). A kommunista pedagógusok meghurcolására, meggyilkolására és az igazságtalan ítéletekre vonatkozó számos példát közöl Kelen Jolán, *A szocialista tanítómozgalom Magyarországon 1900—1920. c.* kötet. (Kossuth 1958.)

² 1920—22. évi nemzetgyűlés nyomtatványai 49. sz. 335. l.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ A hivatalos vizsgáló bizottság megalakítására vonatkozó részletes határozat megtalálható a Fővárosi Közlöny 1919. okt. 24-i számában (707—709. l.). Ugyanez a határozat országos érvényűvé vált. L.: DÁL Kereskedő Társulati Polgári Fiúiskola iratai 726/1919. okt. 2. Eredeti, kézzel aláírt rendelkezés.

⁶ A névsorokat rendszerint a közvetlen munkatársak meghallgatásával állították össze. Joga volt azonban bárkinek fegyelmit kérni állami tisztviselő ellen a forradalmak alatti szereplése miatt, s a fegyelmit minden esetben lefolytatták. Így bárki bosszút állhatott haragosán feljelentéssel; ti. a meghurcoláson túl a fegyelmi lefolytatásának ideje alatt csak harmad vagy fele fizetését kapta a közalkalmazott, s a rendszerint több hónapig tartó eljárás így nagy anyagi nehézségek elé állította.

⁷ Az egyes minisztériumok siettek összeállítani a felelősségrevonás szempontjait, nehogy a „legkisebb bűnösök” is büntetlen maradhassanak. Pl. a vallás- és közoktatásügyi miniszter 179 639/919. sz. körrendelete értelmében 26 szempont alapján kellett minden iskolának jelentést tennie a pedagógusok Tanácsköztársaság alatti szerepléséről. (L.: DÁL MÁV Műhelytelepi Iskola iratai. 14/1920.)

⁸ Ilyen esetek iratait közli: Balogh—Szabolcs i. m. 81—93. l.

⁹ A fegyelmi bizottságokba a „Nemzeti Szövetségek” kijelölése alapján nevezték ki a „köztisztviselők képviselőit”. (L. pl. Fővárosi Közlöny idézett határozatát.)

¹⁰ A memorandum teljes szövegét l.: OL PM Halla Aurél iratai "A" dosszié. Eredeti tisztázat.

¹¹ OL VMK Elnöki 1919-4540. Eredeti tisztázat.

¹² OL Fk. biz. 1919—1926/77. Közli: Nemes Dezső, *Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919—1921*. Szikra 1956. 113—114. l.

¹³ Hegedűs Lóránt Tomcsányi Vilmos igazságügyminiszterhez írott s idézett levelét lásd FL Bp. Ítéltábla Elnöki 1921. J. A. II. E. 4658. PM.

¹⁴ FL Bp. Ítéltábla elnöki iratai 1917—1919. J. A. 54. 4125. sz. eredeti levélből.

¹⁵ MMI Hadbíró: (13) osztály. 1919. 160412. Eredeti tisztázat. Eredeti jelzése NB. MNHF. 1919-II-b-2056.

¹⁶ FL Bp. Ítéltábla elnöki iratai 1917—1919. J. A. 54. 30805. sz.

¹⁷ A Népszava 1920. június 8-i száma részletesen beszámol az ügyről.

¹⁸ A politikai üldözésekben elől járt Budapest székesfőváros tanácsa. Az ellenforradalom hatalomra kerülése után a tanács első dolga a Tanácsköztársaságban részt vett tisztviselők és alkalmazottak megbüntetése volt. Az ismét Fővárosi Közlöny címen megjelenő hivatalos lap első számának első oldalán hozza a tanács határozatait a régi vezetők állásukba való visszahelyezéséről, a proletárdiktatúra alatt vezető állást betöltött tisztviselők azonnali elbocsátásáról és felelősségre vonásáról. A fővárosi tanács 96 114/1919. I. sz. határozata kimondja: „... mindazokat, akik a főváros bárminő hivatalánál, tanügyi és egyéb intézeténél

1919. évi március 21. óta alkalmazottak, alkalmaztatásuk semmis, helyükről azonnal eltávolítandók és részükre semminemű illetmény ki nem utalható. Ez a rendelkezés az egyes üzemeknél alkalmazott közönséges napszámosokra nem kötelező, de megokolt esetekben alkalmazható. Felhívja ezért a tanács az összes hivatalok, intézmények és vállalatok vezetőit, hogy ennek a rendelkezésnek haladéktalanul szerezzen érvényt. Amennyiben az ilyenképpen eltávolítottak által végzett teendők ellátására munkaerők alkalmazása mutatkozik szükségesnek, felhatalmazza a tanács a hivatalok, intézmények, üzemek és vállalatok vezetőit, hogy addig is, amíg e részben az illetékes szerv részéről intézkedés történik, az alkalmazások kérdésében, a szükséghez képest saját hatáskörükben intézkedjenek...” (Fővárosi Közlöny 1919. aug. 15.) Ezzel egyidejűleg kiadta a második 96 115/1919. I. sz. határozatát: „A tanács folyó évi augusztus hó 7-én hozott 9114/1919. sz. határozatában kimondotta, hogy mindazok ellen a közigazgatási, ill. intézeti, üzemi és vállalati alkalmazottak ellen, akik a proletárdiktatúra alatt és ennek megbízásából megelőző alkalmaztatásuknál nagyobb hatáskörű vezető állást töltöttek be, akár a fővárosnál, akár másutt, vagy pedig a kommunista mozgalmakban aktív részt vettek, a fegyelmi eljárás a felfüggesztésnek kimondása mellett azonnal megindítandó. Ennek folytán felhívom az összes városi hivatalok, intézmények és üzemek vezetőit, hogy mindazokról az alkalmazottakról, akik ellen véleményük szerint a fentebb említett okokból eljárásnak helye lehet, a tényállás tüzetes megjelölésével egyenként külön-külön tegyenek hozzá a lehető legrövidebb időn belül, de legkésőbb 8 nap leforgása alatt jelentést.” A Fővárosi Közlöny ugyanezen számában rendelkezés jelent meg, amely részletes felsorolás alapján az iskolaigazgatók kötelességévé teszi a jelentéstételt a tantestület minden, a kommun alatt valamilyen munkát vagy állást vállalt tagjáról. A rendelet kimondja a proletárdiktatúra alatt leváltott igazgatók azonnali visszahelyezését s épp ezekre a reakciós voltak miatt eltávolított és többségében bosszúra szomjazó igazgatókra bízta a bosszú-lista összeállítását „Felhívom az iskoláknak és tanfolyamoknak a tanács által megválasztott vagy kiküldött vezetői közül azokat, akik nem esnek a tanácsi határozat rendelkezése alá — nem kell magukat is fegyelmi alá vonni — a) hogy előbbi helyüket azonnal foglalják el... Mindazoknak, akiket a proletárdiktatúra bármely minőségben újonnan alkalmazott, adják tudomására, hogy alkalmazásuk a tanács határozata értelmében (c pont) semmis, helyüket azonnal el kell hagyniok, s a fővárostól sem előre, sem utólag semmiféle díjazásra igényük nincsen.” Tehát a régi, a Tanácsköztársaság alatt leváltott igazgatókra bízta az új, az őket felváltó iskolavezetők eltávolítását. Elképzelhető, hogy ezt milyen módon hajtották végre. S ezt nevezte Wolff Károly, a fővárosi tanács akkori diktátora a lelkek szabadságáért való harcnak, mikor a fővárosi törvényhatósági bizottság alakuló ülésén 1920. augusztus 11-én kijelentette: „Míután a lelkek szabadságáért akarunk harcolni, elsősorban súlyt fektetünk a székesfőváros tanügyére.” (L.: Hamvas József, *Budapest megújódása*. Bp. 1942. 27. l.)

A fenti rendelkezések alapján indultak mind a budapesti közigazgatásban, mind az intézményekben és az üzemekben a tömeges fegyelmi vizsgálatok.

A fővárosi tanács által 1919–20. évben a Tanácsköztársaság alatti magatartásukért felelősségre vont közigazgatási alkalmazottak és pedagógusok száma a következőképpen alakult. (Budapest Székesfőváros 1920. évi egyik közgyűlési jegyzőkönyve szerint, 1920. évi k. 210. l.)

Közigazgatási szak:

végleges tisztviselő	130 személy ellen
ideiglenes tisztviselő	67 személy ellen
altiszt, tűzoltó	82 személy ellen
Összesen:	279 személy ellen

Tanügyi szak:

a) felfüggesztés kimondásával indult fegyelmi	337 személy ellen
b) előzetes vizsgálat indult	279 személy ellen
c) fegyelmi jelentés ment a VKM-be	71 személy ellen
Összesen:	687 személy ellen.

A fővárosi közigazgatási és tanügyi szakon tehát összesen 966 személy ellen indult fegyelmi

vizsgálat. Ezek az adatok a fővárosi tanács hivatalos adatai. A valóságban sokkal nagyobb a tanács által felelősségre vont és elbocsátott tisztviselők és pedagógusok száma. Erre mutat, hogy a Fővárosi Közlöny 1919. augusztus 15. és szeptember 5. között megjelent három száma név szerint felsorolva 418 községi pedagógus elbocsátásáról vagy felfüggesztéséről ad hírt. 1920. október 15-ig a felelősségre vont 279 fővárosi közigazgatási tisztviselő közül még mindig csak 214-nek az ügye fejeződött be. A 214 befejezett vizsgálat közül elbocsátással 109, pénzbüntetéssel 42, dorgálással 15, felmentéssel 48 végződött. (Vö. Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. okt. 15.)

¹⁹ Vö. Kiss György, *A budapesti várospolitikai 1873–1944*. Jogi Kiadó 1954. — *A szocialista tanítómozgalom Magyarországon 1900–1920*. Kossuth 1958. — Jóború Magda, *A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában*. Tankönyvkiadó 1963. — Balázs Béla, *A klerikális reakció a Horthy-fasizmus támasza*. Művelt Nép 1953. A felfüggesztett és fegyelmi alá vont budapesti pedagógusok nagy számára utal Haller közoktatási miniszter 1920. évi nyilatkozata: „Elsősorban azt tekintem főfeladatomnak, hogy az iskolákat alaposan megtisztítsam a bolsevista elemektől. — Gondoskodni fogok róla, hogy egy tanférfi se kerülhessen vissza a katedrára, ha a vörös rémuralom előkészítésében vagy fenntartásában vétkes. Egyedül a fővárosban kb. 500 ügyet terjesztettek fel.” (Nemzetnevelés 1920. 1. sz.)

²⁰ A törvény hatásáról beszámol a Pesti Hírlap 1922. jún. 27. száma.

²¹ L.: FL Budapesti táblaelnöki reponenda 1920. (Szám nélkül.)

²² Uo.

²³ Uo. 1921.

²⁴ FL VII. üo. 10 933/1919.

²⁵ FL I. üo. 8733/1919.

²⁶ FL VII. üo. 10 908/1919.

²⁷ FL Budapesti táblaelnöki reponenda 1921. (Szám nélkül.)

²⁸ GyÁL Tanfelügyelőségi iratok 14. cs. 2653/1921. Az ítéletet 1921. jún. 18-án a VKM szigorú dorgálásra és az előléptetéstől való 5 évi eltiltásra enyhíti, mivel Láng Gyula a tisztségek formális ellátásán kívül semmit sem tett.

²⁹ GyÁL Közigazgatási bizottsági iratok 3132-1921.

³⁰ Uo. 1072/1922.

³¹ PÁL Tanfelügyelőségi iratok 3280/1922.

³² FL VII. üo. 3149/1919.

³³ Uo. 3980/1919.

³⁴ OL VKM elnöki 1560-1920. Eredeti. A rendelet végrehajtása már azért sem ütközött nehézségbe, mert az egyes tárcák ezeket a névsorokat „saját használatra” már előbb összeállították. Pl. a VKM már 1919. dec. 2-án elrendelte a kommunista vagy a proletárdiktatúrával rokonszenvezett tanítók országos összeírását. (L.: PÁL Tanfelügyelőségi iratok 932/1920. Másolat. Közli Balogh—Szabolcs i. m. 74–75. l.) Már 1919. nov. 8-án elrendelte a vallás- és közoktatásügyi miniszter a kommunizmussal rokonszenvező népművelési megbízottak összeírását. (L.: PÁL Tanfelügyelőségi iratok 60/1919.) A rendeletet november 28-án kibővítette az óvónőkre is. (L.: PÁL Tanfelügyelőségi iratok 22/1919. sz.)

³⁵ Olyan kiváló tudósokat fosztottak meg ekkor kenyerüktől, s egy részüket munkalehetőségüktől is, mint pl. Plosz Sándor, Szladits Károly, Illés József, Grosmidt Béni, Pikler Gyula, Magyary Géza, Benedek Marcell, Király György, Alexits György, Molnár Géza, Fogarasi Béla, Asbóth Oszkár, Alexander Bernát, Beke Manó, Kövesligethy Radó, Révész Gyula, Schmieth József. A Tanácsköztársaság bukása után előzőtt és nevesebb pedagógusok teljes névsora megtalálható: Kelen Jolán, *A szocialista tanítómozgalom Magyarországon* c. könyv 181. l.

³⁶ Gallina Frigyes, *Tíz év története Budapest életében*. Bp. 1930. 142. l.

³⁷ Ezt a folyamatot írja le szemléletesen Ács István a Szocializmusban megjelent tanulmányában. „Annyi bizonyos, hogy az ellenforradalomnak a zajosan csatlakozó közalkalmazottak aszisztálása mellett hallatlan elszántsággal végrehajtott létszámcökkentése [a kommunisták elleni fegyelmi — Sz. O.] gyilkosan alapos munka volt. Az állami, megyei és községi közalkalmazottak ezreit megfosztották kenyerüktől, börtönbe juttatták és az így

megüresedett állásokat másokkal töltötték be. Ezt is alaposan csinálták, annyira, hogy rövidesen kevés volt az állás. Szerveztek tehát új hivatalokat, és új állásokat.” (*Létszám-csökkenés az adminisztrációban*. Szocializmus 1923. 8. sz. 340. l.)

³⁸ Hivatalos Közlöny XXX. évf. 1922. 253. l.

³⁹ OL VKM VI-16-134 666. Másolat.

⁴⁰ Uo. Géppel írott fogalmazvány.

⁴¹ A Fővárosi Tanács pl. kimondotta: „Azokat kell elbocsátani, akik a proletárdiktatúra alatt nem megfelelő magatartást tanúsítottak, ha nem is ítélték állásvesztésre, vagy a kultusz-miniszter vissza is helyezte őket.” (Fővárosi Közlöny 1924. 22. sz.)

⁴² OL BM Elnöki 1926-5-4626.

⁴³ Pesti Hirlap 1922. júl. 7.

⁴⁴ A KANSz 1922. júl. 5-i nagy választmányi ülésének jegyzőkönyvéből. (Magyar Köztisztviselők Lapja 1922. júl. 8.)

⁴⁵ Pesti Hirlap 1923. márc. 15.

⁴⁶ Pesti Hirlap 1923. jún. 9.

⁴⁷ L.: Zentay Dezső, *A munkanélküliség alakulása szellemi pályák körében Budapesten*. Stat. Közl. 60. k. 4. sz. 91. l.

⁴⁸ Ács István még Zentaynál is lényegesen kevesebbre becsüli a B-listázások eredményét. „Ez [ti. a B-listázás — Sz. O.] programszerűen meg is történt, hullámai ma sem csöndesedtek le, csakhogy valahogy mégis hiba csúszott ebbe a műveletbe, mert az állami közalkalmazottak száma, amely az 1920—21. évi 177 013-ról 1921—22-re 209 083-ra emelkedett, 1922—23-ra 208 390-re csökkent, tehát összevissza csak 693 főnyi apadást mutat, holott ezzel szemben az 1921—22. évi létszámkimutatás adatai szerint 10 475 B-listás állami alkalmazottat, sőt még ennél is többet lehetett volna 1922. július havában elbocsátani. Ez azt jelenti, hogy visszatartották, másutt helyezték el a létszámapasztási állományba sorozott alkalmazottak 93—94%-át, vagy 693-nál többet távolítottak el, de *helyüket újra betöltötték* [kiemelés tőlem — Sz. O.] illetőleg a megszüntetett állások helyett esetleg másféle újakat szerveztek.” (Ács István i. m. 340. l.)

⁴⁹ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1922. aug. 31. (Közig. és pol.)

⁵⁰ Uo.

⁵¹ L.: Nemzetgyűlés irományai 213—270. k. 425. l.

⁵² Pesti Hirlap 1923. márc. 1.

⁵³ OL PM Genfi tárgyalások iratai. I/D-B. Kategóriánként részletezve.

⁵⁴ L.: Nemzetgyűlés irományai uo.

⁵⁵ Győr megye Moson megyével, Komárom megye Esztergom megyével, Nógrád megye Hont megyével, Borsod megye Gömör és Kishont megyével, Szatmár megye Bodrog megyével, Szabolcs megye Ung megyével, Arad megye Torontál-Csanád megyével egyesült.

⁵⁶ Részletes adatokat l.: OL BM Elnöki 1926-5-4626-216-18.

⁵⁷ Részletesen l.: OL BM elnöki 1926-4624-431-32.

⁵⁸ Városonkénti részletezés: OL BM Elnöki 1926-5-4626-259.

⁵⁹ A nemzetgyűlés előtt 1923. évi aug. 31-én tartott beszédéből (Klebensberg, *Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai*. Bp. 1927. 375—376. l.)

⁶⁰ Pesti Hirlap 1922. dec. 7.

⁶¹ L.: Nemzetgyűlés irományai 312—270. k. 425. l.

⁶² OL BM Elnöki 1926-5-4626-425.

⁶³ Uo. 1926-5-4626-422. d.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo. 1926-5-4626-443.

⁶⁶ L.: Pesti Hirlap 1922. aug. 11.

⁶⁷ L.: Pesti Hirlap 1923. febr. 27.

⁶⁸ L.: Belügyi Közlöny 1922. aug. 13.

Majd négy évvel később a kormánynak sikerült egy vele lojális szervezetbe tömöríteni a B-listázott tisztviselőket. 1926-ban megalakult a „B-listás közszolgálati Alkalmazottak Országos Egyesülete”. A kormány ettől kezdve csak ezt a szervezetet ismerte el és kimondta, hogy

„a B-listás közalkalmazottak egyedüli hivatalos szerve, mely az állás nélküli közszolgálati alkalmazottak érdekeit képviseli minden téren”. (Az ezzel kapcsolatos részletes utasítás: Hivatalos Közlöny 1926. 21. sz. 336. l.)

⁶⁹ L.: Pesti Hírlap 1922. dec. 15.

⁷⁰ Vö. Sz. Ormos Mária, *Az 1924. évi magyar államkölsön megszerzése*. Akadémiai Kiadó 1964.

⁷¹ OL PM memorandum iratok 4. sz. melléklet.

⁷² Részletesen l.: OL PM Genfi X-b/i.

⁷³ L.: Nemzetgyűlés irományai 373—423. k. 303. l. (A hivatalos francia—magyar szöveg a népszövetségi szerződésben.)

⁷⁴ L.: Uo.

⁷⁵ A Nemzetek Szövetsége Magyarországi Főbiztosának VII—XII. jelentése 1924. november 1-től 1925. április 30-ig. (Az 1924. december 1-től december 31-ig szóló rész 11—12. l.)

⁷⁶ A valóságban csak 4081-gyel, mert az állami költségvetésbe fel nem vett, de utólag alkalmazott 244 MÁV és 2 bányászati alkalmazott a kimutatásban nem szerepel.

⁷⁷ A Nemzetek Szövetsége Magyarországi Főbiztosának VII—XII. jelentése 1924. november 1-től 1925. április 30-ig. (Az 1924. dec. 1-től dec. 31-ig szóló rész 12. l.)

⁷⁸ A részletes tervezetet l.: OL PM X/d. c.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ OL PM X/f-2. 59—60. b.

⁸¹ Uo.

⁸² Bethlen I. felszólalása a nemzetgyűlésen (Bethlen, *Beszédei és írásai*. II. k. 93. l.)

⁸³ Részletesen: OL PM Genfi I/D-B. Ezek az elbocsátások már rendszerint nyugdíjazás formájában történtek, egyre kevesebb a végkielégítés. Az 1924. IV. tc. alapján elbocsátott 35 535 személy közül csak 3212, közöttük 1783 tisztviselő kapott végkielégítést.

⁸⁴ További részletezése OL PM Genfi IX/2-i.

⁸⁵ Például: „Kormányzóság, földbirtokrendező bíróság, külügyi szolgálat, vámórség, folyamórság, új egyetemek stb.”

⁸⁶ Erre a folyamatra Taylor, a Népszövetség helyettes főbiztosa is felfigyelt, amint az a Bethlenhez 1925. febr. 23-án írott leveléből kitűnik (OL PM XXV/B.).

⁸⁷ Az 1923. évi július hó 1-től 1928. évi július 30-ig foganatosított összes létszámapasztás részletes adatai megtalálhatók OL PM Szabóki Alajos államtitkár iratai. (284. k. 2. csomó I. 3.)

A Takarékosági Bizottság adatai: OL PM Genfi tárgyalásokra kiküldött pénzügyi bizottság iratai X. K. Bethlen miniszterelnöknek átadott iratok: d., e.

A „racionalizálás” részletes adatai megtalálhatók OL PM Imrédy Béla iratai (K 278) 1. csomó 6. dosszié 1931—33.

⁸⁸ Vö. Hollós István, *A közszolgálati alkalmazottak nyugdíjkérdése és a megoldási lehetőségek*. (Stat. Közl. 93. k. 2. szám.)

⁸⁹ A kifizetett nyugdíjak végösszege

1924—25. évben	. . . . .	104 002 246 ar.	K=120 642 605 P
1925—26. évben	. . . . .	129 620 831 ar.	K=150 360 164 P
1926—27. évben	. . . . .	129 536 956 ar.	K=150 262 869 P
1927—28. évben	. . . . .		171 083 838 P
1928—29. évben	. . . . .		206 049 340 P

⁹⁰ Erről a választásról Hamvas József, aki maga is fővárosi hivatalnok, így írt: „A közösség szinte fásultan vonult vissza a szavazástól, mintha nem akart volna részt venni a felelősségben. A tobzódó „alakulatok” és a választóközönség között olyan szakadást hasított a bizalmatlanság, hogy tompa közönnyel nézte a polgárság is, mi történik.” Hamvas i. m. 23. l.

⁹¹ Idézi Gárdonyi Albert, *Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből 1877—1923*. Bp. 1925. 155—156. l.

⁹² Uo.

⁹³ Budapest Törvényhatósági Bizottsága által 1923. évben tartott közgyűlések jegyzőkönyve. 1923. október 15. 515. l.

- ⁹⁴ Uo. 720. l.
- ⁹⁵ A Bp. székesfőváros közgyűlése 1921. márc. 11-i ülésének határozatából. 1921. évi jegyzőkönyv 105. l.
- ⁹⁶ Részletesen l.: FL I. üo. 7091/1922.
- ⁹⁷ Vö. Kiss György i. m. 241. l.
- ⁹⁸ Részletesen l.: Illyefalvi, *Tíz év Budapest székesfőváros életéből a világháború után*. Székesfőv. Stat. Hivatal 1930. II. k. 440–441. l.
- ⁹⁹ Uo. 432. l.
- ¹⁰⁰ L.: KANSz 1924. nov. 2.
- ¹⁰¹ A főváros hivatalnoki karára vonatkozó adatok ellentmondóak. Mi a Statisztikai Közleményekben publikált adatokat használtuk fel. Az FL-ben a tanács I. elnöki üo. bizalmas anyagában található összehasonlító táblázat szerint már 1926. december 1-én 6146 a főv. tisztviselők száma.
- ¹⁰² Vö. Illyefalvi Lajos, *A székesfővárosi közigazgatási alkalmazottak*. Stat. Közl. 68. k. 4. sz. 4–9. l.
- ¹⁰³ Vö. Szabolcs Ottó, *Munka nélküli diplomások a Horthy-rendszerben. 1919–1944*. Kossuth 1964. 52–60. l.
- ¹⁰⁴ Vö. *A szellemi munkások összeírása 1928*. Bp. 1930. 5*–6*. l.
- ¹⁰⁵ A helyzet tarthatatlanságát Smidt Jeremiás a Népszövetség magyarországi főbiztosa is felismerte, amint azt az 1924. évi június havi jelentésében leírja: „Az állami alkalmazottak kérdése rendkívül nehéz és előreláthatóan az is marad. Ennek a kérdésnek a fontosságát mutatja az a tény, hogy az újjáépítési költségelőirányzat első időszakára 351,6 millió aranykoronával előirányzott egész évi kiadásból 210,8 millió aranykorona, vagyis körülbelül 60% személyi kiadásokra és nyugdíjakra esik. Ez az összeg még nem öleli fel az állami vállalatok alkalmazottainak illetményeit. Noha ilyen nagy ez a tétel, az állami alkalmazottak nincsenek jól fizetve, mivel számuk túl nagy, ami részben tradícióra, részben pedig arra vezethető vissza, hogy Magyarország szükségképpen kénytelen azokról az állami alkalmazottakról gondoskodni, akik a trianoni békeszerződés következtében elvesztett területekről inkább visszatértek Magyarországra, semhogy más állam polgáraivá váltak volna.” (A Nemzetek Szövetsége Magyarországi Főbiztosának II. jelentése 1924. június hó 1-től július hó 30-ig 4–5. l.)
- ¹⁰⁶ Uo. 5. l.
- ¹⁰⁷ A nagyker. indexszám alapján III. 31-én békebeli korona vásárlóereje: 21 176 papírkorona=21,45 aranykorona.
A létfenntartási indexszám alapján:
Dálnoki Kovács szerint egy békebeli korona vásárlóereje: 19 418 papírkorona=1,33 aranykorona.
A Pester Lloyd szerint a békebeli korona vásárlóereje: 19 286=1,32; Szakszervezeti Értesítő szerint 25 010=1,72.
- ¹⁰⁸ A KANSz összeállítására szerint 100 osztrák korona = 102 K-val, drágulás arányában kifejezve: Ausztriában 1:7/6, Magyarországon 1:4/3. A megélhetési viszonyok tehát Ausztriában 24/21-szer kedvezőbbek voltak, és így 100 osztrák koronával kereken 116 magyar koronát kell egyenlőnek tekinteni.
- ¹⁰⁹ Az MNB tisztviselőinek havi fizetéseiként a nőtlen tisztviselők minimális fizetési vannak feltüntetve.
- ¹¹⁰ A fizetésrendezés után majd egy évvel a KANSz 1925. május 23-án tartott III. tagértekezlete hangot ad elégedetlenségüknek. „A harmadik tagértekeztet fájdalommal állapítja meg, hogy az átmeneti jellegű intézkedés [az 1925. áprilisi fizetésrendezés – Sz. O.], amely a közszolgálati alkalmazottak részére a Nemzetek Szövetsége Pénzügyi Bizottsága által is indokolt és kívánatosnak elismert gyors segítséget volt hivatott nyújtani amellet, hogy a szolgálati kategóriák egy részét a sokkalta mostohább viszonyok között tengődő közszolgálati nyugdíjasokkal, özvegyekkel és árvákkal együtt méltánytalan elbánás alá vonta, általában véve és messze mögötte maradt a jogos várakozásnak, mégpedig annak ellenére, hogy államháztartásunk egyensúlyának helyreállítását célzó pénzügyi és gazdasági intézkedések eredmé-

nyeiről nemcsak itthon hangzottak el illetékes nyilatkozatok, hanem a Népszövetség Tanácsa is kifejezést adott meglegedésének az újjáépítés végrehajtásában elért kiváló eredmények miatt.” (KANSz 1924. máj. 24.)

¹¹¹ Ezt mutatja pl. a nagykereskedelmi árak emelkedése, mely 1924. július 1-től december 1-ig — az aranykorona árfolyamának csökkenése mellett is—indexszámban 22 078 K-ról 23 466 K-ra emelkedett.

¹¹² A kézirat megtalálható OL PM Genfi X/o. 4/2. a.

¹¹³ OL PM Genfi XXXV/b. Eredeti.

¹¹⁴ A fővárosi tisztviselők fizetése hosszú évtizedeken keresztül jelentős mértékben magasabb volt az állami tisztviselők fizetésénél. 1924-re a helyzet megváltozott, az állami tisztviselők fizetése utolérte a fővárosi fizetéseket, sőt felsőbb kategóriákban felül is múlta azokat. Az 1924. július hó 1-i fizetésszabályozást a fővárosonál is végrehajtották, s ez szerint a legalsó

A fővárosi közigazgatási és közkórházi személyzet fizetésrendezése

Fizetési		1924. július 1-től havi fizetés arany- koronában	1924. szeptember 1-től havi fizetés arany- koronában
osztály	fokozat		

A tényleges szolgálatban levő végleges közigazgatási és közkórházi tisztí személyzet

I.	1.	600	900
	2.	540	825
I/a.	1.	450	700
	2.	420	640
II.	1.	390	600
	2.	360	540
III.	1.	340	380
	2.	300	340
IV.	1.	290	300
	2.	280	290
V.	1.	270	280
	2.	260	260
VI.	1.	235	235
	2.	220	220
VII.	1.	200	200
	2.	190	190
VIII.	3.	180	180
	1.	160	160
	2.	150	150
IX.	3.	140	140
	1.	130	135
	2.	120	130
X.	3.	110	125
	1.	105	115
	2.	100	110
XI.	3.	96	100
	1.	92	95
	2.	88	90
	3.	84	86

Fizetési		1924. július 1-től havi fizetés arany- koronában	1924. szeptember 1-től havi fizetés arany- koronában
osztály	fokozat		

Ideiglenes hivatalnokok

I.	85	95
II.	82	92
III.	79	89
IV.	76	86
V.	73	83
VI.	70	80
VII.	67	77
VIII.	64	74
IX.	60	70
X.	55	65

Havidíjas hivatalnokok

19. évtől	78	88
16—18. évben	72	82
13—15. „	66	76
10—12. „	63	73
7—9 „	60	70
4—6. „	57	67
2—3. „	54	64
1. „	51	61

kategóriákban az államiakkal egyenlő, felsőbb kategóriákban az államiaknál alacsonyabb fizetéseket állapítottak meg. Természetesen a fizetések ily formában való rendezése kiváltotta a kiváltságos helyzethez szokott fővárosi tisztviselők elégedetlenségét. Különösen a magasabb fizetési osztályokba sorolt tisztviselők elégedetlenkedtek, s indították meg a harcot régi kiváltságos helyzetük biztosításáért. A harc nem maradt eredménytelen, 1924. szeptember hó 1-én ismét rendezték aranykoronában a fővárosi fizetéseket. Vö. Budapest Székesfőváros törvényhatósági bizottsága hatáskörében (1920. VIII. tc.) az 1924. évben tartott tanácskozások jegyzőkönyvei. 283—298. l.

A fővárosi tisztviselők tehát nem sokáig maradtak az államiakhoz képest rosszabb helyzetben, kb. 2 hónap alatt sikerült kivívniuk, hogy ismét — ha nem is a régi mértékben — kivételes fizetést élvezzenek. Különösen feltűnő, hogy míg az 1924. szeptemberi fizetésjavításkor a kis fizetésű tisztviselők fizetéseit alig vagy csak igen kis mértékben emelték, a fő-tisztviselők fizetése 40—50%-kal növekedett.

Az oktatásmélyzet fizetését és a különböző pótlékokat 1925. január 1-i hatállyal rendezte a főváros. A pedagógusokat 3 fizetési osztályba, s azon belül 15 fokozatba osztotta. A fizetéseket 86—340 aranykoronában állapították meg. Ugyanakkor szabályozták az óradíjakat, a nyugdíjba be nem számítható működési, kültelki és hadipótlék összegeit. Ezek az összegek nem oldották meg a fővárosi tisztviselők anyagi nehézségeit, bár ismét — ha kis mértékben is — kiváltságos helyzetbe jutottak állami kollégáikhoz képest, de fizetésük — a vezető tisztviselőktől eltekintve — így sem volt elegendő megélhetésükre.

¹¹⁵ L.: OL PM Genfi X/a 4—4. sz. melléklet.

¹¹⁶ KANSz 1925. nov. 15.

¹¹⁷ A mellékelt táblázatok: OL PM Genfi X/b. 9—3—11. sz. mellékletei.

¹¹⁸ Az államvasúti fizetési rendszer 1925-ben a rendezés után a valóságban még anti-demokratikusabb volt az államinál is. Formailag ugyan demokratikusabbnak látszik, hisz az államvasúti tisztviselők csak 9 kategóriába (fizetési osztály) voltak osztva. De ha az államiaknál csak az első kilenc fizetési osztályt nézzük, úgy az első világháború előttihez képest az arány 27,4% és 37,9% között mozog, s így az eltérés még az államvasútiaknál is kisebb. A valóságot megközelítőbb képet akkor nyerünk, ha az első kilenc állami fizetési osztályok javadalmainak arányszámait is viszonyítjuk az államvasúti fizetési osztályokhoz; így az eredmény: az államiaknál 27,4—73,2%, az államvasútiaknál 38,7—51,5% között mozog. Tehát a valóságban az államvasúti kistisztviselők az 1925-ös fizetésrendezés után az államiakhoz viszonyítva előnytelen helyzetbe kerültek.

¹¹⁹ Vö. Kádár Iván, *A munkáosztály helyzete Magyarországon a Horthy-rendszer idején*. Szikra 1956. 78. és köv. lapok.

¹²⁰ Illyefalvi Lajos átszámítása szerint. (*Tíz év Budapest Székesfőváros életéből a világháború után*. Bp. 1930. 512—517. l.) A fizetésbe a lakáspénz is bele van számítva.

¹²¹ Az 1926. évi fizetésrendezés még az államiaknál is feltűnőbben kedvezett a fővárosi tisztviselőknek, akiket lényegében kiváltságos helyzetükbe juttatta vissza még állami kollégáikhoz képest is. Világosan mutatja ezt az alábbi táblázat:

A véglegesített fővárosi tisztviselők fizetése 1924 és 1928 között

Fizetési		Havi fizetés				
osztály	fokozat	1924	1925	1926	1927	1928
I.	1.	1269,32	2103,14	2169,06	2401,00	2438,75
	2.	1169,85	1863,51	1928,42	2137,00	2174,75
II.	1.	866,55	1623,07	1687,78	1873,00	1910,75
	2.	786,97	1383,44	1447,15	1609,00	1646,75
III.	1.	570,34	1050,16	1113,70	1241,58	1276,33
	2.	517,28	895,41	960,87	1065,58	1100,33
	3.					1012,33

Fizetési		Havi fizetés				
osztály	fokozat	1924	1925	1926	1927	1928
IV.	1.	464,23	735,65	780,22	874,08	906,00
	2.	450,96	703,71	748,13	839,08	871,00
	3.					836,00
V.	1.	430,18	626,31	665,08	744,92	772,42
	2.	403,65	594,67	663,00	709,92	737,42
	3.					702,42
VI.	1.	365,63	521,98	556,21	624,42	649,08
	2.	345,73	498,02	532,15	591,42	622,08
	3.					596,08
VII.	1.	312,13	436,91	465,14	522,25	542,50
	2.	298,87	420,93	449,09	402,25	524,50
	3.	285,61	404,96	433,05	486,25	506,50
VIII.	1.	252,01	359,83	382,09	428,00	444,00
	2.	238,75	347,84	370,06	415,00	431,00
	3.	225,48	335,86	358,03	402,00	418,00
IX.	1.	211,33	310,70	327,11	395,00	411,00
	2.	204,70	298,72	315,08	382,00	398,00
	3.	198,07	286,74	303,05	368,00	384,00
X.	1.	184,80	266,77	283,00	328,83	340,42
	2.	187,11	254,79	272,97	314,83	326,42
	3.	164,95	242,80	258,93	300,83	312,42
XI.	1.	156,06	222,44	236,52	275,08	285,25
	2.	149,43	214,45	228,51	266,08	276,25
	3.	144,12	206,46	220,49	256,08	266,25

Az ideiglenes hivatalnokok fizetése

I.	—	—	—	—	—	—
II.	153,86	250,02	262,35	296,33	305,08	
III.	149,88	234,04	246,31	276,33	285,08	
IV.	144,57	222,06	234,22	266,33	275,08	
V.	141,92	212,48	222,25	256,33	265,08	
VI.	137,94	202,09	214,23	246,33	255,08	
VII.	131,75	190,59	201,19	230,17	245,08	
VIII.	123,79	174,61	185,15	210,17	225,08	
IX.	118,48	166,63	177,13	200,17	219,08	
X.	111,85	158,64	169,11	190,17	205,08	

¹²² Vö. Incze Miklós, *Az 1929—1933. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon*. Akadémiai Kiadó 1955.

¹²³ Részletesen Dausz Gyula, *A székesfővárosi oktatók fizetésügye 1873—1933*. Bp. 1934. 54. és a köv. lapokon.

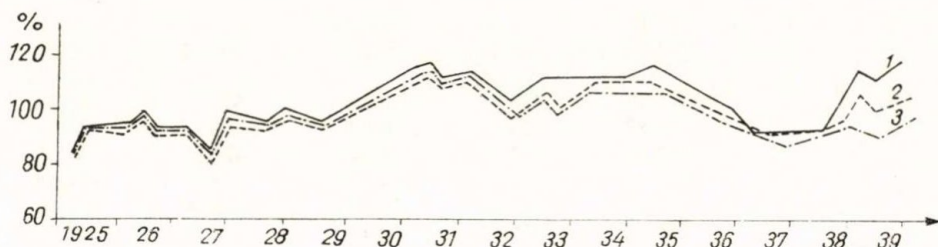
¹²⁴ Uo.

¹²⁵ Gömbös nem csupán a szociális demagógia irányát változtatta meg, s a dolgozó rétegeket igyekezett félrevezetni és megnyerni, hanem elsősorban saját híveiből álló fasiszta államapparátust akart létrehozni. Ez a totális fasiszta beállítottságú köztisztviselő gárda osztály-

jellegét tekintve azonban nem hozott volna lényeges változást a magyar államapparátus összetételében. Hiszen Gömbös hívei is elsősorban a katonatisztek és államhivatalnokok jobboldali érzelmű részéből toborzódtak, az államapparátusban a bethleni gárda helyett a fehérterrorista, féltett, megsértett, törtető elemek, vagy az államhivatalba törekvő középosztálybeli, jobboldali kispolgári elemek kerültek volna előtérbe. Ez a folyamat Gömbös alatt erőteljesen meg is indult.

¹²⁶ A köztisztviselők életszínvonalának alakulását az ellenforradalmi rendszer 25 évében szemléletesen mutatja Matolcsy Mátyás (*Az életszínvonal alakulása Magyarországon 1924–1944*. Bp. 1944. 47. l.) alábbi kimutatása:

A köztisztviselők illetményeinek reálértéke 1929 = 100

1 = Budapesten szolgálatot teljesítő II. fiz. o.-ban levő altiszt illetményeinek reálértéke

2 = Budapesten szolgálatot teljesítő X. fiz. o.-ban levő tisztv. illetményeinek reálértéke

3 = Budapesten szolgálatot teljesítő VI. fiz. o.-ban levő tisztviselő illetményeinek reálértéke

IV. A KÖZTISZTVISELŐ RÉTEG POLITIKAI ARCULATA

¹ Magyar Köztisztviselők Lapja 1919. nov. 15.

² Korányi Frigyes nemzetgyűlési beszédéből. Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. márc. 15.

³ Idézi a Magyar Köztisztviselők Lapja 1919. nov. 15.

⁴ Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. jún. 15–30. sz. Dr. Erdős Béla (a KANSz főtitkára) cikkéből.

⁵ Az idézett cikk mellett számos hasonló beállítású cikket találunk. Ajtai József pénzügyi tanácsos pl. arról ír, hogy „a hivatalnoki kar megmozdult és az általános sztrájk bejelentésével követelte a Peidl-kormány kommunista tagjainak azonnal való távozását. Ugyanaznap délután erőszakkal eltávolították Peidlékat.” Magyar Köztisztviselők Lapja 1919. nov. 15.

⁶ A Nemzetgyűlés 1920. febr. 25-i ülése.

⁷ Friedrich István miniszterelnök levele a köztisztviselőkhöz: „Üdvözlöm a magyar köztisztviselői kart. Üdvözlöm az új korszak hajnalán. Az erkölcsében, nemzeti érzéseiben megújuló Magyarország számít a magyar tisztviselői kar munkásságára, melynek a réteg főtámasza volt [kiemelés tőlem – Sz. O.]. — Még nagy út van előttünk, a megpróbáltatás kálváriájának még nincsen vége, de már tudjuk, merre kell haladnunk. Bizom továbbra is abban, hogy a tisztviselői kar méltó lesz tradícióihoz, s akkor sem az ország, sem a tisztviselői kar nem veszhet el. — Friedrich.” (Magyar Köztisztviselők Lapja 1919. nov. 15.)

⁸ Andrássy Gyula gróf az alábbi kiáltványt intézi a sajtón keresztül a magyar köztisztviselőkhöz (l. Magyar Köztisztviselők Lapja uo.):

„Az elmúlt keserves években a legtöbbet a tisztviselők szenvedtek. A háború megnövelte munkájukat, egészen új természetű feladatok elé állította őket. S a nagy munkát tekintélyes részük nyomorogva, szegénységben végezte. A pénz értékének süllyedése őket érte elsősorban. A fizetésemelések korántsem feleltek meg a szükségletnek. S a háború utáni válságok,

forradalmak szintén kínossá és nehezzé tették a lelkiismeretes tisztviselő feladatát. Ha elhagyja állását, előzőnlík a szélhámosok és tudatlanok az állami gépezetet s mindent helyrehozhatatlanul tönkretesznek. Ha állásában marad a tisztviselő, törvénytelen rendeleteknek kell engedelmeskednie, s oly irányok eszközévé kell magát adnia, melyeket elítél. Alig kerülheti el az esküszegést, mert kötelességét mulasztja, ha cserbenhagyja hivatalát, és kötelességét mulasztja, ha engedelmeskedik az erőszaknak.

S a nehéz megpróbáltatások között a hivatalnoki kar zöme bevált. [Kiemelés tőlem — Sz. O.] Történtek rablások, elbuktak egyesek, *de a nagy többség megálta a helyét*, s hogyha van még valami rend az országban és egy olyan mag, amelynek kifejlődésétől várhatjuk az ország helyreállítását, azt talán leginkább a minden baj és szenvedés közben kötelességét teljesítő tisztviselőknek köszönhetjük.

Fogadja a tisztviselői kar érdemeiért a magyar társadalom hálájának és köszönetének kifejezését.

Andrássy Gyula"

⁹ L.: Nemes Dezső, *Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919—1921.* I. k. Szikra 1956. 23. l.

¹⁰ Vö. Nemes Dezső, *Az ellenforradalom története Magyarországon 1919—1921.* Akadémiai Kiadó 1962. 44—45. l.

¹¹ Gárdonyi Albert, *Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből 1873—1923.* Bp. 1925. 154. l.

¹² Ránki György, *Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséhez az 1920-as évek elején.* Történelmi Szemle 1962. 3—4. sz. 359. l.

¹³ Uo. 359. l.

¹⁴ Nemes Dezső i. m. 127. l.

¹⁵ Horthy Miklós budapesti bevonulásához a köztisztviselő gárda asszisztált. Erre utal a miniszterelnök alábbi bizalmas körrendelete:

„Magyar Miniszterelnök.

5907/M. E. I.

Nagyméltóságú Miniszter úr!

Nemzeti hadseregünk Horthy tengernagy úr vezetése alatt folyó hó 16-án történő bevonulása alkalmával kíváncsnak látszik, hogy a tisztviselők, akik az országház térre jegyet már nem kaphattak, testületileg a bevonulási útvonalon helyezkedjenek el rendezők vezetése mellett. Van szerencsém ennél fogva Nagyméltóságodat tisztelettel kérni, hogy a vezetése alatt álló minisztérium, valamint alárendelt hatóságok tisztviselőihez ily értelmű felhívást intézni és a rendezőket tájékoztatni méltóztassék arra nézve, hogy teendőikre vonatkozó részletes felvilágosításokat, illetve a szükséges jelvényeket a rendezőbizottság irodájában (Országház VII. kapu. pénzügyminiszteri szoba) fogják megkapni.

Budapest, 1919. évi november hó 12-én.

A miniszter rendeletéből:
dr. Gogolák sk.
miniszteri tanácsos.

(Eredeti sokszorosítás. L. FL Ítéltábla elnöki 1917—1919. I. A. 54. 9. I/a.)

¹⁶ Az intelligencia együttműködésének alapvető fontosságáról szól a parlamentben bukása után is. (L.: Pesti Hírlap 1921. febr. 15.)

¹⁷ Nemes Dezső i. m. 126—127. l.

¹⁸ Ránki György i. m. 359. l.

¹⁹ Vö. Nemes Dezső i. m. 59. l.

²⁰ Bethlen István gróf, *Beszédei és írásai.* I. k. Génus Könyvkiadó, Bp. 1933. 14. l.

²¹ Pl. az igazságügyminiszter körlevelet bocsátott ki az összes alárendelt hivatal és intézmény vezetőjéhez. A körlevél szövege: „Az ország súlyos helyzetében a magyar királyi kormánynak egyetlen törekvése az, hogy az országot megóvja a Károly király bejövetele után minden oldalról közvetlenül fenyegető végpusztulástól. Minden remény megvan arra, hogy a cél rövidesen elérhető. Elvárja a kormány a hazafias tisztviselői kartól, hogy e nehéz időben is egységesen minden felesleges izgalomtól mentesen végzi munkáját. Kérem Méltóságodat,

hogy a fentieket alárendelt igazságügyi hatóságai személyzetével haladéktalanul közölni szíveskedjék.

Budapest, 1921. évi október hó 25-én.”

(Eredeti levél a miniszter sajátkezű aláírásával, FL Ítéltábla elnöki. 1921. I. 7. II. E.)

²² Vö. Nemes Dezső i. m. 310. l.

²³ Erről számol be a Pesti Hírlap 1920. nov. 9-i és 10-i számában.

²⁴ Ács István, *Létszámcsökkenés az adminisztrációban*. Szocializmus 1923. aug. 339—40. l.

²⁵ Uo.

²⁶ OL Halla Aurél iratai. A KANSz memoranduma a létszámcsökkenéssel kapcsolatban a kormányhoz. Bp. 1920. jún. 20.

²⁷ C. A. Macartney, *A mai Magyarország*. Révai, Bp. é. n. 200. l.

²⁸ I. m. 201. l.

²⁹ I. m. 200. l.

³⁰ Gratz Gusztáv, *Forradalmak kora*. Bp. 1935. 203. l.

³¹ *A határban a halál kaszája*. Fejezetek Prónay Pál naplójából. Szerk. és bevezető tanulmánnyal ellátta Pamlényi Ervin, Szabó Ágnes. Kossuth 1963. 66—67. l.

³² *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. 17. l.

³³ A Nemzetgyűlés 5. ülése 1920. évi április hó 14-én. 431. l. Budaváry László interpellációja.

³⁴ I. m. 430. l.

³⁵ Függetlenség 1933. ápr. 20.

³⁶ A menekült tisztviselőkről már szoltunk. De ennek a rétegnek a nyomorát jellemzi, hogy a vagonlakásokon kívül igen sok menekült közalkalmazottat barakkokban, szükség-lakásokban helyeztek el nyomorúságos körülmények között. Az Országos Menekültügyi Hivatal jelentése szerint még 1924 júniusában Budapesten az Augusztá-barakktelepen 351 menekültlakás van, amelyben 1206-an, a Bocskay-telepen 253-an laknak. Ugyanakkor a Hernád utca 4. sz. alatti iskolában 178, a Peterdy utca 17—19. szám alatti iskolában 120, a Bécsi út 33—35. alatti iskolában 96, a Baross utca 62. sz. alatti iskolában 77 menekült volt elszállásolva. Néhány vidéki városban is nagyszámú menekült lakott évekig barakkokban, iskolákban. Például Pestszentlőrincen barakkszerű lakásban kb. 600, Győrött az ágyúgyárban 240, Kaposvárott a „szükség-lakástelepen” 51, Miskolcon „a menekült telepen” 480, Debrecenben a Nyulási, Szélmotori és Bocskay téri lakótelepen 451, Szegeden a Huszár lakotanya melletti barakktelepen 62 menekült, a Drase-palotában levő diákotthonban pedig 230 menekült főiskolás hallgató volt elszállásolva. (Részletesen: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. 24—25. l.)

³⁷ Hasonlóra becsüli a menekültek arányát Laky Dezső is, mikor arról ír: „alig vétünk az igazság ellen, ha azt mondjuk, hogy a Budapesten szolgálatban álló közületi alkalmazottak három egyenlő számerejű tömegből toborzódtak: a budapestiek mellett a vidéki, s az elszakított területbeli menekültek”. (Laky Dezső, *A közületi alkalmazottak szociális és gazdasági viszonyai*. Stat. Közl. 67. k. 1. sz. 21. l.) Hasonló eredményekre jutunk, ha a másfél-száz-ezernyi köztisztviselő létszámot összehasonlítjuk a menekült 48 790 közszolgálati családfő számával. (L.: OL Genfi X/a. kötet.)

³⁸ Ránki György i. m. 362. l.

³⁹ Gróf Klebelsberg Kunó *Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai*. 1916—1926. Athenaeum, Bp. 1927. 649. l.

⁴⁰ Vö. *A szellemi munkások összeírása* 1928. Athenaeum, Bp. 44—45. l.

⁴¹ Az értelmiségi ifjúság egy részének szélsőjobboldalra való tolódását mutatják a budapesti egyetemeken 1920-ban lejátszódott események: a jobboldali ifjúság terrorja. 1920 február elején Haller kultuszminiszter nyilatkozott, hogy az egyetemet március 16-án nyitják meg 4 hónapos szemeszterre. A beiratkozásokat, „mivel a tudományegyetemen újra visszaszállás állapotok vannak”, már február 4-én be kellett szüntetni. Egész február és március folyamán nem tudtak a hallgatók beiratkozni, mindennaposak voltak a botrányos események, véres incidensek. Az egyetem kapuját karhatalom őrizte, mely nagyrészt az egyetemi ifjúság soraiból verbuválódott. Márc. 6-án a parlament előtt tüntettek. A tüntetést gyűlés előzte

meg a Gólyavárban, ahol szégyenletes incidens történt, mikor Ballagi rektor mérsékletre akarta inteni a jobboldali fiatalokat. Március elején az egyetem kapuinak őrségét a karhatalomtól az Ébredő Magyarok Egyesülete veszi át. Március 22-én megkezdődnek a beiratkozások. A lapok (Népszava, Magyar Nemzet stb.) arról írnak, hogy összesen 300 növendék iratkozott be, ezek „túlnyomó többsége a karhatalom tagjaiból áll”. Március 26-án, mivel a „karhatalom nehézkes igazoltatása miatt eddig nehéz volt beiratkozni”, meghosszabbítják a beiratkozást. Április 15-én megkezdik az előadásokat az egyetem összes fakultásain, de csak kb. 1500 hallgató számára, mivel kb. 3000 hallgatót kirekesztettek az egyetemről. Akik nem tudták megszerezni az öt karhatalmista szükséges ajánlását, azokat nem engedték beiratkozni. A lapok arról írnak, hogy az egyetemek elnéptelenedtek. Az I. világháború előtti létszámnak kb. 1/4 része jár egyetemre. A parlamentben 1920. ápr. 28-i ülésen elégedetlen emlékeztek meg az egyetemi ifjúság jobbratolódásáról. „Tavaly ilyenkor a bolsevizmus ellen itt Budapesten úgyszólván az egyetemi ifjúság köréből került ki mindenféle akció. Emlékezzünk arra, hogy az egyetemi ifjúságnak mily óriási érdemei vannak a keresztény irányú kormányzat megalakításában.” (Nemzetgyűlési Napló 1920. II. k. 366. l.) Az egyetemi terrorra jellemző, hogy 1920 februárjában a keresztény egyetemi nőhallgatók, hogy biztosítsák maguk részére a beiratkozás lehetőségét, elmentek küldöttségileg a „fővezérséghez”, és felvételüket kérték segédszolgálatosi minőségben a karhatalomba, „mert híre járt, hogy csak ily módon lehet bejutni az egyetemre”. (Külön rendelettel fel is vették őket a karhatalomba.) — 1920 októberében a beiratkozásnál újra kezdődtek az igazoltatások és incidensek. Az egyetemre belépőket igazoltatják. Október 21-én ismét el kellett halasztani az előadásokat. — Az egyetemen éveken át sem szűnt meg a jobboldal terrorja. — (Vö. Szabolcs Ottó, *Adalékok az egyetemi ifjúság fehérterror alatti helyzetének történetéhez*. A Pécsi Pedagógiai Főiskola 1959–60. évkönyve.) Pécs 1960.

⁴² L. részletesen: Laky Dezső, *Az értelmiség válságának gazdasági és társadalmi háttere*. Bp. 1931. 37–39. l.

⁴³ A magyarországi egyetemi és főiskolai hallgatók megoszlását szüleik foglalkozása szerint az 1925–31 közötti évekre és karonként részletezve l. Magyar Stat. Közl. 88. k. I. füzet 20. l.

⁴⁴ Kovács Alajos, *Értelmiségünk nemzeti jellegének biztosítása*. H. n. é. n. 12. l.

⁴⁵ I. m. 13. l.

⁴⁶ I. m. 7. l.

⁴⁷ *Újra a numerus clausus*. Pesti Hirlap 1920. szept. 17.

⁴⁸ Kovács Alajos i. m. 5. l. Kovács Alajos a zsidó értelmiség háttérbe szorításának okát abban látja, hogy a menekült értelmiség majdnem kizárólag keresztény, a zsidó értelmiségiek közül pedig az 1918–20-as években sokan kitértek.

⁴⁹ Vö. Stat. Közl. 54. kötet. III. füzet, 77*-os oldal.

⁵⁰ Radics, *Értelmi proletáriátus*. Magyar Szemle I. évf. 1927. nov. sz. 298. l.

⁵¹ Erdei Ferenc, *A magyar értelmiség útja* (Új szellemi front). [1945] 33. l.

⁵² Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. jan. 15–31. sz.

⁵³ Magyar Köztisztviselők Lapja 1920. nov. 15.

⁵⁴ Nemes Dezső i. m. 57. l.

⁵⁵ KANSz 1924. szept. 24.

⁵⁶ Pesti Hirlap 1921. aug. 18.

⁵⁷ Pesti Hirlap 1921. szept. 2.

⁵⁸ Pesti Hirlap 1921. szept. 15. A memorandumot szeptember 12-én átnyújtották a kormányoknak.

⁵⁹ Pesti Hirlap 1923. ápr. 23. A bizottságnak kb. 25 tagja volt, közöttük Homonnai Tivadar, Strausz István, Szakács Andor. A bizottság május 13-án a parlamentben megtartja első ülését. (L.: Pesti Hirlap 1923. máj. 13.)

⁶⁰ KANSz 1923. máj. 13.

⁶¹ Idézi a KANSz 1923. máj. 20.

⁶² L.: Pesti Hirlap 1923. máj. 24.

⁶³ L.: KANSz 1924. máj. 11.

- ⁶⁴ Uo.
- ⁶⁵ KANSz 1924. jún. 22.
- ⁶⁶ KANSz 1924. jún. 8.
- ⁶⁷ KANSz 1924. jún. 23.
- ⁶⁸ Bethlen István gróf, *Beszédei és írásai*. I. k. 23. l. A Magyar Jurista Klubban 1922. jan. 1-én elmondott beszéd.
- ⁶⁹ I. m. 167. l.
- ⁷⁰ I. m. 134. l.
- ⁷¹ I. m. 137. l.
- ⁷² I. m. 167. l.
- ⁷³ I. m. 158. l.
- ⁷⁴ I. m. 195. l.
- ⁷⁵ I. m. 196. l.
- ⁷⁶ I. m. 159. l.
- ⁷⁷ Vö. Balázs Béla, *A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében*. Kossuth 1958. 125. l.
- ⁷⁸ Kállay (Miklós) Nicholas, *Hungarian Premier, a personal Account of a Nation's Struggle in the Second World War*. C. A. Macartney előszava. New York 1954. IX. 1.
- ⁷⁹ Bethlen i. m. I. k. 261. l. Beszéd a nemzetgyűlés 1922. július 31-i ülésén az indenmitás kapcsán a jogrendről, a radikalizmusról és a belpolitikai helyzetről.
- ⁸⁰ Klebelsberg Kunó i. m. 613. l. Államtikári kinevezése 10 éves évfordulója alkalmából 1924. jan. 12-én elhangzott beszéd.
- ⁸¹ Bethlen i. m. I. k. 314. l. Balassagyarmaton 1923. október 28-án tartott beszéd az ország helyzetéről, a kormány felelősségéről s az aktív külpolitikáról.
- ⁸² Vö. Bethlen i. m. I. k. 320. l. 1924. febr. 10-i kaposvári beszédével „A demokráciáról, a felső tízezerrel s az ország tekintélyének helyreállításáról”.
- ⁸³ I. m. 57. l. Bethlen felszólalása a nemzetgyűlés 1925. nov. 24-én, az 1925/26. évi költségvetés általános tárgyalásán.
- ⁸⁴ Még Szekfű Gyula is erről ír 1927-ben. Vö. *A magyar folyóirat problémája*. Magyar Szemle 1927. szept.—dec. sz.
- ⁸⁵ Vö. Pesti Hírlap 1922. febr. 6. — Klebelsberg i. m. 553. l., valamint 324. l.
- ⁸⁶ Klebelsberg i. m. 384. l. A nemzetgyűlés 1923. évi augusztus 31-i ülésén a kultusztárca és a tisztviselői létszámcsoökkentésről tartott beszédéből.
- ⁸⁷ Uo. 407. l. A nemzetgyűlés 1924. évi jan. 29-én az indenmitásról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor tartott beszéde.
- ⁸⁸ Nemzeti Ujság 1924. aug. 23—24. l. még Klebelsberg i. m. 451. l.
- ⁸⁹ Klebelsberg i. m. 528. l. A nemzetgyűlés 1925. évi febr. 20-i ülésén a vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetési vitáján tartott beszéde.
- ⁹⁰ Uo.
- ⁹¹ I. m. 545. l.
- ⁹² 1927. évi XIV. tc.
- ⁹³ Az 1927. évi XIV. tc. értelmében ösztöndíjban részesített közszolgálati alkalmazott gyermekek névsorát egyetemenként és iskolánként részletezve l. Hivatalos Közlöny 1928. 6. sz. 55—94. l.
- ⁹⁴ Klebelsberg i. m. 324. l. A magyar gyermektanulmányi kongresszuson 1926. febr. 2-án tartott beszéde.
- ⁹⁵ I. m. 325. l.
- ⁹⁶ Elsősorban Nemes Dezső, *Az ellenforradalom története Magyarországon* (Akadémiai Kiadó 1962.) c. munkájára gondolunk.
- ⁹⁷ Nemes Dezső i. m. 452. l.
- ⁹⁸ A szegediek egy részének a konszolidáció okaival és jellegével kapcsolatos nézetei legpregnansabban Prónay Pál naplójában tükröződnek.
- ⁹⁹ Az előbbiektől közé tartoznak pl. Prónay és Ostenburg, az utóbbiakhoz például Kozma Miklós.

¹⁰⁰ Nemzeti Ujság 1925. aug. 26.

¹⁰¹ Pesti Napló 1926. dec. 19.

¹⁰² Dunántúl 1925. máj. 28.

¹⁰³ Századok 1920. 321. l.

¹⁰⁴ Marx, *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája*. Marx—Engels *Művei*. VIII. k. Kossuth 1962. 105. l.

¹⁰⁵ Vö. Szekfű Gyula, *Három nemzedék és ami utána következik*. Bp. 1934. 407—421. l.

¹⁰⁶ I. m. 411. l.

¹⁰⁷ Nemes Dezső i. m. 452. l.

¹⁰⁸ Az 1922-es választásokig a polgári sajtó szerint „közalkalmazott parlament” volt Magyarországon. Az 1922-es választások után a nemzetgyűlés összetétele a Pesti Hírlap szerint a következőképp alakult:

Nagybirtokos 24

Középbirtokos 18

Kisbirtokos 39

Üzemi igazgató 11

Állami alkalmazott 5

Nyugdíjas állami alkalmazott 11

Megyei alkalmazott 3

Nyugdíjas megyei alkalmazott 11

Nyugdíjas fővárosi alkalmazott 1

Nyugdíjas városi alkalmazott 3

Magánhivatalnok 6

Egyetemi tanár 4

Akadémiai tanár 1

Tanár, tanító 4

Női ker. isk. tanár 1

Pap 15

Volt pap 1

Katonatiszt 2

Ügyvéd 36

Bíró 3

Orvos 6

Gyógyszerész 1

Mérnök 3

Szövetkezeti igazgató 1

Volt miniszter 2

Író 2

Újságíró 6

Munkás 20

Mágnás 16 (Vö. Pesti Hírlap 1922. jún. 28.)

¹⁰⁹ Pesti Hírlap 1922. ápr. 11.

¹¹⁰ Jellemző, hogy az 1920-as években a magyar ellenforradalmi rendszer jellegének, valamint osztály- és tömegbázisának megítélése tekintetében még a KMP vezetői is, a legvilágosabban látó kommunisták is ingadoztak. Vö. Szabó Ágnes, *A Kommunisták Magyarországi Pártja az ellenforradalmi rendszer társadalmi viszonyairól (1919—1933.)*. (Történelmi Szemle 1962. 3—4. sz.)

¹¹¹ Magyar Szemle 1928. jan. 2. 12. l.

V. EGY PILLANTÁS ELŐRE

¹ Weis István, *A mai magyar társadalom*. Bp. 1930. 104—105. l.

² Balázs Béla úttörő jelentőségű könyvében még arról ír: „Az ellenforradalmi rendszer ingatag gazdasági viszonyai között a kormány még a középrétegek között sem tudott tartós és szilárd befolyásra szert tenni.” (Balázs Béla, *A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében*. Kossuth 1958. 125. l.) Ezt az álláspontot a történelemkutatás új eredményei túlhaladták, s bebizonyosodott, hogy az ellenforradalomnak jelentős bázisa volt épp a középrétegek, közöttük elsősorban a köztisztviselők és katonatisztek között. Ránki György álláspontját támasztják alá saját kutatásaim is. Ránki arról ír, hogy „A fasiszmus társadalmi bázisának másik döntő tényezője a hivatalnoki kar, a közigazgatáshoz, rendőrséghez, bírósághoz benyomult dzsentri volt...” Ránki azonban leszűkíti az ellenforradalmi köztisztviselői réteget a dzsentri, gentroid származásúakra (Ránki György, *Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséhez az 1920-as évek elején*. Történelmi Szemle 1962. 3—4. sz. 359. l.) Ezt a befolyást azonban nem korlátozhatjuk a dzsentri származásúakra! A magyar köztisztviselő réteg jelentős része az ellenforradalom befolyása alatt állt az 1920-as években, s kiszolgálta a rendszert, annak bázisát alkotta.

³ E réteg történelmi múltját illetően mi is a retrográd elemeket tekintjük döntőnek. Mégis egyoldalú és summás az az álláspont, hogy „a magyar tisztviselő sohasem értette meg a kor szellemét. A magyar tisztviselő mindig konzervatív, sőt reakciós gondolkozású volt, a fejlődés törvényeivel mindig szembehelyezkedett, a reakciós politikának mindig szilárd támasztékul szolgált”. (Hesslein József, *A köztisztviselő-probléma*. Nyugat 1917. 438. l.)

⁴ Jellemző, hogy míg 1929-ben az összes bérből élő rétegek helyzete lényegesen romlott, s nagy munkanélküliség kezdett kibontakozni, a köztisztviselők munkanélkülisége már lényegében megszűnt, s a biztos pozíciókban levő közhivatalnokok fizetésének reálértéke lényegesen magasabb volt, mint bármikor az 1920-as években. A tömegek nagy felháborodása hatására azonban a kormány 1930—31-ben háromszor csökkenti a köztisztviselői fizetéseket. Elsősorban nem az ország nehéz gazdasági helyzete, hanem a nyomorgó néptömegek felháborodása kényszeríti e lépésre a kormányt. Ennek ellenére elgondolkodtató, hogy míg az egész bethleni idő alatt a köztisztviselők helyzetének javítása — más bérből élő rétegek rovására — volt napirenden, a következő kormányok már hozzá mertek nyúlni a köztisztviselők — a bérből élő rétegek közötti — kiváltságos fizetéséhez.